

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
SPONSORED BY THE INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
IN THE FRAMES OF JOINT PROGRAM WITH THE CENTER FOR PUBLISHING
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
DEVELOPMENT OF THE OPEN SOCIETY INSTITUTE - BUDAPEST
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА - БУДАПЕШТ

Цей переклад видано за фінансової підтримки

N O R L A

(Norwegian Literature Abroad, Fiction and Non-fiction)

Thomas Hylland Eriksen

Томас Гілланд Еріксен

TYRANNY OF THE MOMENT:
FAST AND SLOW TIME IN
THE INFORMATION AGE

ТИРАНІЯ МОМЕНТУ:
ШВИДКИЙ І ПОВІЛЬНИЙ ЧАС
В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

*З англійської переклав
Віктор Дмитрук*

Pluto **rf fi** Press
LONDON • STERLING, VIRGINIA

Львів
Кальварія

ББК 87
Е71

Томас Гілланд Еріксен
**ТИРАНІЯ МОМЕНТУ:
ШВИДКИЙ І ПОВІЛЬНИЙ ЧАС В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ**
З англійської переклав Віктор Дмитрук

Перекладено за виданням:
Thomas Hylland Eriksen.
Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age.
London — Sterling, Virginia: Pluto Press, 2001.
ISBN 0-7453-1774-X
Copyright © Thomas H. Eriksen, 2001

Томас Гілланд Еріксен — відомий учений-антрополог, співробітник Центру технології, інновацій та культури Університету в Осло. Автор численних праць з антропології, зокрема «Ethnicity and Nationalism» та «Small Places, Large Issues».

До уваги читача — дуже цікаво й фахово написана книжка, яка торкається найболючіших проблем інформаційної доби. «Тиранія моменту», оперуючи численними яскравими прикладами, ставить діагноз нашій шаленій «ері прискорення». Автор доводить, що молодіжна культура, «мильні опери», реклама, електронний зв'язок, гнучкий графік роботи пов'язуються однією й тією ж логікою, що ґрунтується на інформаційних технологіях.

Повільний плин часу стає розкішною і дефіцитом, людина втрачає свободу від інформації і все більше стає заручницею моменту.

Читач, безсумнівно, знайде у цій книжці віддзеркалення власних відчуттів, проблем і потреб організації часу.

Усі права застережені. Відтворення або передача будь-якої частини цього видання у будь-якій формі та будь-яким способом категорично заборонені без письмової згоди **ТОВ "Кальварія"**

© Thomas H. Eriksen, 2001
© Віктор Дмитрук, український переклад, 2004
© «Кальварія», 2004

ISBN 966-663-134-2

Зміст

6	Перелік рисунків
7	Передмова
11	1. Вступ: Зважайте на прогалини!
18	2. Інформаційна культура, інформаційний культ
45	3. Час книжки, годинника і грошей
63	4. Швидкість
95	5. Експоненціальне зростання
121	6. Нагромадження
140	7. Синдром кубиків «лего»
168	8. Задоволення від повільного часу
188	Джерела

Перелік рисунків

- 2.1. Кількість користувачів інтернету, 1995-2000
- 2.2. Кількість телевізорів у світі, 1959-1997
- 5.1а. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 10 клітинок. 5.1б. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 20 клітинок. 5.1 в. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 32 клітинки. 5.1г. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: усі 64 клітинки
- 5.2а. Кількість назв книжок, опублікованих у Великобританії, 1975-1996
- 5.2б. Кількість назв книжок, опублікованих у світі, 1970-1990
- 5.3. Споживання паперу у світі, 1975-2000
- 5.4. Amazon.com. 1995-1999
- 5.5а. Кількість авіапасажирів у Європі, 1993-2010
- 5.5б. Авіапасажири до США і звідти, 1993-2010
- 5.6. Кількість туристів у світі, 1950-2010
- 5.7. Microsoft, 1975-1998
- 5.8. Кількість WWW-презентацій у світі, 1994-2000
- 5.9. Прибутки, отримані за допомогою інтернету, 1996-2002
- 7.1. Електронна кореспонденція, щорічно отримувана Т.Г.Е., 1994-2000.

Передмова

Ця книжка почалася з неприємного відчуття, яке весь час посилювалося протягом кількох останніх років і ніяк не хотіло зникати. Здавалося, цей невизначений неспокій якимось непрямим чином намагається підказати мені, що щось от-от піде зовсім не так, як повинно. Два останні десятиріччя стали свідками стрімкого розвитку найрізноманітніших технологій, що зберігають час — від досконалих багаторівневих таймерів до електронної пошти, звукової пошти, мобільних телефонів і текстових процесорів; і усе ж мільйони з нас ніколи ще не мали так мало вільного часу, як зараз. Може здатися, ніби нас несамохіть поневолила та сама техніка, яка обіцяла визволення. Одночасно інформаційна революція привела до різноманітного зростання публічного доступу до інформації - і це стосується сотень мільйонів людей в усьому світі, враховуючи, безперечно, усіх, хто читає ці рядки; ми дістаємо задоволення чи страждаємо від доступності інформації, яка була ще немислимою поколінням раніше. Але неймовірний об'єм легко чи майже легко доступної інформації витворив не інформованіше, а — навпаки — збентеженіше людство.

Цей подвійний парадокс разом із невідступною підозрою, що зміни, які нібито сприяють продуктивності й творчим здібностям, насправді можуть зумовити щось цілком протилежне, є відправним пунктом пропонованого дослідження. Існують вагомі свідчення, що ми збираємося створити таке суспільство, де стає майже неможливим продумати думку трошки довшу, ніж у кілька дюймів. Крихітні фрагменти — інформаційні пачоси — заповнюють прогалини, вдираються в логічно узгоджені корпуси знань і розщеплюють їх і, як здається, неодмінно витісняють усе, що трошки застаріло, що трошки завелике і трошки повільне. Людям, яким за п'ятдесят, стає важко продати себе на ринку праці, якщо вони не прикидаються молодими, динамічними, неупередженими й поступливими людьми. Ніщо не є таким безнадійно застарілим, як мода минулого тижня. І так далі. Я не вважаю себе ані романтиком, ані луддитом — як і всі інші, я з нетерпінням очікую на чесну компанію, яка запропонує мені супершвидкий, дешевий і стабільний інтернетний зв'язок, — але ж не можна захоплено

вітати сьогоднішнє прямування до суспільства, де все застигло на неймовірній швидкості.

У 1999 році, працюючи в університеті в Осло, я перебував у творчій відпустці. З якихось причин я мало займався дослідницькою роботою, але працював дуже старанно і розчистив завали на письмовому столі — статті, коректури, звіти, електронну пошту... Щоразу, розчистивши свій стіл, я міг вийти з кабінету в коридор за чашкою кави, а коли, повертаючись, відчиняв двері до кабінету, безлад уже починав накопичуватися знову. Врешті-решт, не залишалося нічого іншого, як сісти й спокійно проаналізувати, як же це діється, що абсолютно неможливою видається послідовна й неспішна робота над серйозним проектом (отоді я нарешті провів певне дослідження, а саме стосовно того, чому я не можу займатися ніякими дослідженнями). Коротка відповідь виглядає так: завжди є стільки інших дрібних завдань, які треба виконати в першу чергу, що мені ніколи не вдається почати повільну, виснажливу роботу, якою є академічне дослідження. Усвідомивши це, я почав писати те, що врешті-решт виросло в пропоновану книжку, де демонструються і критично розглядаються деякі непередбачені наслідки інформаційної технології. Якщо сформулювати тему подібним чином, то існує загроза, що книжка буде класифікована як культурний консерватизм або — ще гірше — культурний песимізм. Це дуже далеке від моїх намірів. Як і у своїх попередніх працях (більшість з яких мало відомі за межами Скандинавії), я продовжую дотримуватися космополітичних, антинаціоналістичних, політично радикальних поглядів; я переконаний, що культурна і політична глобалізація можуть у кінцевому підсумку привести до справді глобального гуманізму, і я вірю також, що «нова праця» — стиль праці, типовий для інформаційного суспільства — це наступ на нудну рутинну працю і на жорсткі ієрархії, що домінують в індустріальному суспільстві. Іншими словами, «Тиранія моменту» не має наміру виразити тугу за суспільством без інтернету, ностальгичний сум за іржавими заводськими воротами або, як уже на те пішло, за здоровими радощами сільського життя чи висловити будь-які інші погляди у жанрі «зупиніть світ, випустіть мене». Метою не є і не може бути ліквідація інформаційного суспільства, а лиш витворення розуміння його непередбачених наслідків.

Прискорення, типове для інформаційного суспільства, має довгу передісторію з могутніми відлуннями в різні часи. Воно безпосередньо пов'язане з телеграфом і паровозом і чимраз сильніше впливає на більшість аспектів нашого життя — від сім'ї та способу мислення до роботи, політики та споживання. Це можна описувати тисячами способів і, без перебільшення, на кількох тисячах сторінок. Причина, чому я вирішив розглянути проблему в такій короткій книжці, як ця, полягає в тому, що вона, можливо, буде вирізнятися; метою, коротше кажучи, було посприяти критичним роздумам про те суспільство, яке ми несамохіть творимо. Протягом минулого року я багато разів виступав стосовно взаємозв'язків між часом, технологією і людським життям, і реакції публіки були різними. Люди, які працюють у галузі інформаційної технології чи в інших сферах послуг, включаючи журналістику і державну службу, найчастіше схвально реагували на мої описи прискорення й поспіху, підтверджуючи припущення, що їхні робочі дні перевантажені, їхній вільний час урізаний, вони не мають можливості працювати над якимось проектом протягом тривалого періоду часу, а це, в свою чергу, впливає на їхнє сімейне життя і так далі. Інші виявляли менший ентузіазм. Дуже здоровомисляча директорка дитячого садочка, до якого ходять мої діти, твердила, що її персонал та й інші, що працюють у подібних галузях, не можуть зменшити швидкість роботи й рівень напруги. Група місцевих політиків і представників неурядових організацій відреагувала на один із моїх досить поспішних і переповнених фактами виступів, говорячи — для початку, — що «вас дуже цікаво слухати»; я вже звик до такого роду глузливих лестощів і вже чекав на неминуче «але» — і дійсно: «але це стосується лише жменьки людей, схожих на вас, чий рівень активності неприродно високий». Важко відповідати на такі заперечення? Не дуже. Я маю надію, ця книжка покаже, що її тема стосується усіх.

Інший варіант цієї книжки був опублікований норвезькою мовою видавництвом «HAschehoug» весною 2001 року. Готуючи англійський варіант, я зважував можливість спробувати усунути всі видимі сліди її скандинавського походження, замінивши всі приклади й весь місцевий колорит англійськими чи американськими еквівалентами. Невдовзі я відмовився від цього наміру. Замість нього я обрав компроміс, замінивши ті скандинавські приклади, які втрачають сенс поза контекстом, і уникнувши таким

чином вимушених відхилень в літературу про подорожі, але залишивши інші. Не буде ніякої шкоди, якщо запросити англomовну читацьку аудиторію подивитися на світ у процесі глобалізації (чи глокалізації), обравши — цього лиш єдиного разу — Осло за спостережний пункт. Проблеми є універсальними, а погляд з Мангеттена є, врешті-решт, не менш провінційним, ніж погляд з Осло.

Осло, 2001р.
Т.Г.Е.

1. Вступ: Зважайте на прогалини!

08.21: Проглядаю першу сторінку «*Aftenposten*», повноформатної газети Осло, чекаючи на зміну кольорів світлофора. Півсторінкова реклама спокушає читача одним рядком: «Дивіться найшвидшу норвезьку телепрограму». Що ж, дякую. 08.35: Купую в їдальні інформаційний листок. Мушу мати щось до читання, поки чекаю на ліфт. 08.43: Заходжу до кабінету. Вмикаю комп'ютер. 21 новий лист по електронній пошті від учорашнього пополудня. Вішаю плащ на гачок і приношу собі каву. 08.48: Прагну почати писати. Але спершу мушу відповісти на телефонний дзвінок і перевірити щось в інтернеті. 08.53: Не можу знайти інформації, яку шукаю. Замість цього починаю відповідати на електронні листи. 09.03: Усвідомлюю, в рідкісну мить справжніх роздумів, що щось треба зробити. Вмикаю комп'ютер, витягаю з гнізда телефонний шнур і починаю робити записи від руки.

Але це, мушу визнати, неправда. Принаймні останній пункт. Окрім найперших незграбних нотаток, зроблених на кишеньковому комп'ютері *Palm* і на шматочках паперу, ця книжка уся повністю написана на текстовому процесорі. Як і всі інші, для кого з дитинства клавіатура стала четвертою фалангою пальців, я маю величезні труднощі, пишучи від руки щось солідніше за поштову картку. Насправді все відбувалося так: у мене було кілька загальних ідей і ключових слів, кілька електронних нотаток з моїх виступів і кілька рядочків, якими я був задоволений. Потім я почав перетворювати нотатки у якусь послідовну прозу, одночасно випробовуючи різні плани книжки в цілому. Коли зміст цього первинного документа після виснажливого періоду марних спроб і безплідних початків, витинань і вклейок, додатків і викреслювань почав виявляти рудименти якоїсь лінійної послідовності, він уже був надто довгим, аби давати собі з ним раду (у моєму випадку межею є приблизно 30 сторінок Дванадцятим кеглем, тобто близько 80.000 знаків). Тоді я РОЗДЛИВ файл на сім окремих файлів, по одному на кожен основний розділ. Спершу я написав чорновий варіант 3 розділу,

потім почав працювати над 2 розділом. Потім я загнав себе в глухий кут, покинув 2 розділ, що був схожий на троля з трьома головами, але без хвоста, і замість цього взявся за середню частину 5 розділу. Пишучи, я постійно вводив ключові слова й невпорядковані думки в інші відкриті файли. Мало не до крайнього терміну, визначеного видавцем, весь рукопис був пересипаний лакунами, відсутніми абзацами, відсутніми посиленнями, знаками запитання і незакінченими реченнями.

У давні часи існувала чітка відмінність між чорновиком і завершеним текстом. Коли людина починала писати рукопис, вона повинна була знати, куди прямує, незалежно від жанру. Бажано було мати в голові довгу узгоджену лінію міркувань або добре вибудований сюжет вже в момент написання першого речення. Коли все це було написано, текст вважався завершеним і відправлявся професійному складальникові. Як показує поданий вище опис, тепер усе по-іншому. Сьогодні автори працюють асоціативно, безсистемно, слідуючи примхам і спонтанним ідеям, і структура тексту змінюється в ході його написання; корабель перебудовується вже в морі. Обробка текстів на комп'ютері вплинула, очевидно, на процеси мислення і писання більше, ніж ми усвідомлюємо, але ще не досліджувалася систематично, як саме вона вплинула на наш спосіб давати собі раду з інформацією. Чи була б, наприклад, така невпорядкована геніальна праця, як «Капітал» Маркса, довшою чи коротшою, простішою чи складнішою, якби її автор мав доступ до програм текстової обробки? Мабуть, принаймні на 25% довшою. Через сам стиль думки й письма, заохочуваний обробкою тексту на процесорі, розділи й «книги», які складають «Капітал», більше нагадували би блоки, нагромаджені один на одному, ніж органічні ланки в довгому ланцюзі глибоко зосереджених міркувань із внутрішніми зв'язками.

Це стосується часу, технології і того, як технологія впливає на спосіб нашого життя в часі. Може видатися, що це великі філософські питання, які слід трактувати з великою пошаною й глибокими ухилонами в бік Канта, Бергсона і Гайдеггера. Однак, ці проблеми ступили нещодавно на поріг наших домів, увійшовши в щоденне життя. Справжній старт цієї нової ери відбувся у другій половині 1990-х років, як буде показано в наступних розділах. І з цієї причини дані проблеми можуть і повинні трактуватися у конкретний спосіб і значною мірою через здоровий глузд.

Головним твердженням цієї книжки є те, що нестримний і могутній потік інформації в наш час готовий заповнити всі прогалини, ведучи в результаті до ситуації, де все загрожує стати істеричним ланцюгом насичених моментів, які не роз'єднані поняттями «до» і «після», «тут» і «там». Справді-бо, навіть «тут і тепер» опиняються під загрозою, оскільки наступний момент настає так швидко, що стає важко жити в теперішньому. Ми живемо, твердо сконцентрувавши погляд на точці, яка секунди на дві забігла в майбутнє. Наслідки цього крайнього поспіху - величезні; минуле і майбутнє як ментальні категорії перебувають під загрозою тиранії моменту. Це доба комп'ютерів, інтернету, супутників зв'язку, багатоканального телебачення, SMS-повідомлень (коротких текстових повідомлень по телефонах GSM), електронної пошти, кишенькових комп'ютерів і електронної торгівлі. Коли хтось щось передає, найдефіцитнішим ресурсом є увага інших. Коли хтось щось приймає, найдефіцитнішим ресурсом є повільний, неперервний час. Тут криється головна напруженість у сучасному суспільстві.

Дозвольте викласти це ще й таким чином: бувши хлопчиком, я належав до тієї дитячої субкультури, члени якої пристрасно цікавилися космічними подорожами й динозаврами. Лише у відносно зрілому віці я усвідомив, що є тисячі й тисячі дітей, розсіяних по всьому сучасному світові, які були в однаковому зі мною становищі: їм надокучила нудна шкільна рутинна, вони мали менш ніж скромні успіхи в спорті і внаслідок цього легко спокушались різними формами втечі від реальності в світ уяви, нерідко проводячи свій час серед рицарів і драконів у світах, подібних до світу Дж.Р.Р.Толкіна, або в недавно заснованих космічних колоніях в районі Андромеди, або у не менш чудесному світі природничих наук чи техніки.

Популярна науково-фантастична література, звернена до такого роду підліткової читацької аудиторії, зображувала два взаємодоповнюючі види майбутнього. Один із них раптово завершився в середині 1980-х років. Коли в січні 1986 року вибухнув космічний корабель «Челленджер» і загинув весь екіпаж, епоха завершилася — або, радше, ймовірно майбутнє раптом стало напрочуд неймовірним: космічна ера була скасована. Сьогодні, більш ніж через 30 років після «Аполло-ХІ», пасажирські кораблі на Марс відсунулися значно далі в майбутнє (якщо й взагалі в майбутнє), аніж того незабутнього літнього дня 1969

року, коли Ніл Армстронг став першою людиною, яка ступила на Місяць.

Іншим передбачуваним для нас майбутнім була доба комп'ютерів. Більшості з нас, які виростили в 1960-1970-і роки, вона уявлялася віддаленішою і значно абстрактнішою, ніж космічна доба. Ми були в більш дружніх відносинах із королем Артуром, Фродо і королем Тиранозавром, ніж із *Vax-I*. Більшість із нас навряд чи й бачили колись комп'ютер, але ми знали, що це величезні машини з плутаниною проводів і мерехтливих ламп, які для своєї роботи потребували великих, стерильних приміщень з кондиціонерами, невеличкої армії інженерів та постійного запасу перфокарт і паперових стрічок. Декількома роками раніше комерційний директор *IBM* промовив безсмертні слова, що світ в цілому потребує близько десятка комп'ютерів.

В кінці 1970-х років на споживчому ринку почали з'являтися мікрокомп'ютери від таких виробників, як «*Apple*», «*Commodore*» і «*Xerox*». У 1981 році *IBM* розпочала масове виробництво персональних комп'ютерів, зорієнтованих на ринок людей, що йдуть у ногу з часом, а всього лиш трьома роками згодом «*Apple*» розробила свій перший *Macintosh*, комп'ютер, обладнаний мишкою і графічним інтерфейсом, які пізніше були скопійовані компанією «*Microsoft*» (і кількома іншими компаніями, включаючи «*Amstrad*»). Зображення, дуже схоже на те, що мав перший «настільний» *Macintosh*, являє собою дисплей більшості сьогоденних персональних комп'ютерів. Коли *IBM* здійснила свій перший великий, злочасний у кінцевому підсумку, наступ на ринок, комп'ютерні гуру твердили, що через кілька років комп'ютер буде в кожній установі, а багато хто навіть матиме його вдома. Люди недовірили хитали головами. Через кілька років комп'ютер був у кожній установі, а багато хто мав його вдома.

Приблизно через десять років після персонального комп'ютера великий прорив зробив інтернет. Я пишу це, коли пройшло ще десять років, і сьогодні легко побачити, що якщо одне з наших двох взаємодоповнюючих майбутніх так і не здійснило своїх обіцянок, то друге здійснилося повною мірою: воно настало швидше і зі значно більшими наслідками, ніж можна було уявити собі трошки менш як два десятиліття тому.

Ця книжка — не про комп'ютери. Вони є надзвичайно важливими для наших проблем, але звинувачувати техніку як

таку буде рівнозначно тому, що й застрелити піаніста Ця книжка — про інформаційне суспільство і про дивні соціальні та культурні побічні наслідки, які воно зумовило, і багато з них лише відносно пов'язані з комп'ютеризацією. Економічне зростання та технології, які зберігають час і різко підвищують продуктивність, можливо, й зробили нас багатшими й продуктивнішими і, можливо, залишили нам більше часу для діяльності за власним вибором, але є серйозні підстави підозрювати, що вони також — можливо, навіть ще більшою мірою — зумовлюють зовсім протилежне. Більша гнучкість робить нас менш гнучкими, а більша кількість виборів робить нас менш вільними. Чому більшість із нас мають менше вільного часу, ніж раніше, на протигагу тому, чого можна було очікувати? Чому зростання доступу до інформації веде до меншого розуміння? Чому немає хороших, політично обґрунтованих візій майбутнього в суспільстві, засліпленому сьогоденням і найближчим майбутнім? І чому ми продовжуємо відчувати, що завантаження *Microsoft Word* триває надто довго? Відповіді пов'язані з надто великою і непотрібною складністю та з прискореною оборотністю в ритмі змін.

Є декілька хороших причин бути задоволеними, що живемо саме тепер (і, безумовно, багато поганих причин). Ми живемо довше, маємо ширший діапазон можливостей і, в цілому, ширший вибір, ніж мали попередні покоління. Особливо це стосується багатих країн, але в цьому відношенні успіху домоглися також і багато країн «третього світу». Протягом ХХ сторіччя тривалість життя і письменність різко зросли у більшості країн, незважаючи на сьогоденні зниження в Африці. Але щось, схоже, діється не так. Це і є наша тема. І все ж я хочу наголосити — якщо це залишатиметься неясним, — що автор не є ані старомодним романтиком, ані ностальгічною особою, яка мріє про домодерну чи ранню модерну добу, коли узгодженість і цілісність усе ще можна було сприймати як щось безумовне. Моє ставлення до нової інформаційної техніки є, в принципі, активним і повним ентузіазму, і я вважаю інформаційну добу достойною спадкоємицею індустріальної доби. Як ці погляди можна узгодити з Фундаментальною критикою превалюючих моделей нашого часу, я повинен буду показати по ходу книжки, головним чином у заключному розділі. Читача не запрошують схитрувати й ознайомитися спершу зі змістом останнього розділу. Цей паперовий продукт залишається вірним саме тому культурному

стилю, який перебуває під загрозою: він є лінійним і кумулятивним. Йому властивий цілком певний, не-довільний порядок, а розділи не є просто блоками, нагромадженими один на одному; вони поєднані органічно. Книжка, отже, справляє враження написаної в конкретній послідовності; вона імітує часи до появи текстового процесора. Тема є актуальною, але форма — розсудливе есе з повільним викладом — цілком може бути названа старомодною наступним поколінням споживачів інформації.

Розповідь про тиранію моменту має початися з короткого огляду деяких характеристик нашої епохи, періоду після холодної війни. Епоха ця настала так швидко, що найкраще дослідження все ще зводиться до намагання встигнути за сьогоденням. Наступний розділ простежує деякі окремі шляхи в культурній історії, наголошуючи на історії інформаційної технології та — не в останню чергу — її непередбачених наслідків. Четвертий розділ знайомить з особливо важливим аспектом історії минулого сторіччя чи близько того, а саме з прискоренням: майже все змінюється щораз швидше і швидше, і ми лише на міліметри відстоїмо від того моменту, коли новий продукт застаріватиме раніше, ніж потраплятиме у продаж. Час роздроблений на такі маленькі шматочки, що від нього майже нічого не залишається. П'ятий розділ привертає увагу до математичної функції особливого виду, а саме до експоненціального зростання. Головною властивістю експоненціальних кривих є подвоєння їхніх значень через рівні проміжки. Поки числа маленькі, вони не показують різкого зростання. Врешті-решт вони стрімко злітають і починають нагадувати вертикальні лінії, а це вказує — оскільки вісь X представляє час, — що час наближається до нуля. На диво багато таких кривих можна ідентифікувати сьогодні. У шостому розділі я розглядаю цікавий побічний наслідок прискорення та експоненціального зростання, а саме явище, яке я назвав «нагромадження»: дивний факт, що чимраз більше й більше всього нагромаджується одне на одне, а не розміщується в лінійних послідовностях. Пара прикладів — це інформація, яка перекачується по багатоканальному телебаченню і через WWW, але є й інші, не такі очевидні випадки, які можуть мати не менш важливі наслідки. Наступний і передостанній розділ показує, що це все означає для щоденного життя у культурі нашого типу; як сучасні звичаї, від серійної моногамії і культу молодості до

«ГНУЧКОЇ роботи» і нових звичок у споживанні, можуть розглядатися як вираження тиранії моменту.

Незважаючи на популярний стиль і скромний об'єм, ця книжка не позбавлена честолобства. Ми говоримо не про що інше як про НОВУ модель, новий кодекс і новий набір організуючих принципів, які можуть стати домінуючими в суспільстві нашого типу. З цієї причини було б доречним, якби все це завершилося деякими політичними міркуваннями. Було б і спрощенням, і помилкою робити висновок, що «ми повинні відновити контроль над часом»; натомість я вважаю, що ми повинні заново навчитися цінувати певний вид часу. Аби виявити, що являє собою цей вид часу, яким сферам він належить, чому він важливий і чому він перебуває під загрозою, я не можу придумати іншого рішення, аніж виділити кілька неспішних годин, щоб прочитати всю цю книжку лінійним, кумулятивним чином.

2. Інформаційна культура, інформаційний культ

Вираз «інформаційна доба» існує вже декілька років. Цілком можливо, що він був створений Елвіном Тофлером, коли той у 1970-і роки писав свої книжки-бестселери про майбутні струси й треті хвили, але як концепт він може бути простежений до таких теоретиків медіа, як Маршал МакЛюен, який написав свої найважливіші книжки на початку 1960-х років, і ще далі до критиків-культурологів франкфуртської школи, особливо Адорно і Маркузе, які пропонували свої апокаліптичні візії західної цивілізації вдячним аудиторіям мазохістських студентів у роки безпосередньо після Другої світової війни. Але зовсім не випадково термін (і концепт) «інформаційна доба» здобув широке визнання у 1990-і роки. Подібно до інших модних термінів, включаючи «глобалізацію» та «ідентичність», цей термін легко стає безмістовним в устах політиків, які можуть відчувати спокусу вживати його достатньо спритно, аби підтвердити, що вони крокують в ногу із сучасністю, а не для того, аби сказати щось вагоме про відмінності між цим типом суспільства та індустріальним суспільством чи «механічною добою», які передували йому. Сумно, але факт, що цілком хороші слова стають безвартісними кліше саме тоді, коли вони найбільше потрібні; причина полягає в тому, що ці слова намагаються сказати щось важливе про сьогодні, а тому привласнюються всіма. З іншого боку, занепадаюча гранична вартість слів — їхня спадаюча вартість і коротке життя — є сама по собі симптомом проблем, типових для інформаційного суспільства.

Говорячи іншими словами, вираз «інформаційне суспільство» втратив свою змістовність через інформаційне суспільство. Останнє є реальністю, і якщо хтось серйозно хоче спробувати зрозуміти сучасну епоху, то існує багато менш помічних способів почати це робити, аніж поглянути на перехід від індустріального до інформаційного суспільства.

Слід, однак, мати на увазі, що два останні десятиріччя стали свідками ще й великої кількості інших змін, багато з яких скеровані в тому ж напрямку — до більшої складності, невпев-

неності та індивідуалізму. У 1980 році в Осло не було жодного індійського ресторану. У 2000 році в десяти хвилинах ходу від квартири, де я жив, їх було більш як півдесятка, від ресторанів швидкого обслуговування («*Curry & Ketchup*») до вегетаріанського ресторану «Харе Крішна» для некурців і такого, який пропонував гурманам п'ятизіркові ціни. В романі Дугласа Адамса «Холістське детективне агентство Дірка Джентлі», виданого в 1988 році, герой роздратований відсутністю в Осло служби доставки піци. Сьогодні це б не було проблемою; якщо проблеми й поставатимуть, то лиш стосовно вибору між піццями, а виробити китайської, індійської та іншої кухні доставлятимуться додому на замовлення по телефону чи через інтернет. Усюди в багатих країнах відеоманіфони та персональні комп'ютери стали протягом двох останніх десятиріч такими ж звичними, як телевізори трошки раніше. Банківські філії закриваються чи перепроєктуються з огляду на те, що клієнти їх не відвідуватимуть; іменні чеки стають застарілим засобом платежів, а банківські операції через інтернет стрімко зростають. Інтернетний чатинг і SMS-повідомлення (короткі текстові повідомлення, що передаються мобільними телефонами) стають стандартним засобом спілкування між підлітками. До середини 1999 року технологія SMS (*Short Message System* — система коротких повідомлень) для телефонів GSM була, по суті, невідомою; первісно вона призначалася для попередження людей, що вони мають звуковий виклик. Потім вона була відкрита молодими людьми, які почали використовувати цю недорогу послугу для спілкування між собою. Кількість SMS-повідомлень, відправлених у Норвегії в жовтні 2000 року, була того ж порядку, що й кількість повідомлень, відправлених протягом усього 1999 року, демонструючи дванадцятикратне зростання за один рік.

ДВАДЦЯТЬ ПЕРШЕ СТОРІЧЧЯ ПОЧАЛОСЯ В 1991 РОЦІ

Ці промовисті приклади є, звичайно, лише брижами на поверхні, але вони поєднані з глибшими структурними змінами. Власне кажучи, такі зміни витворили не тільки можливість, але й необхідність ствердити без будь-яких сумнівів, що ХХІ сторіччя почалося не в 2000 чи 2001, а в 1991 році. Цей ексцентричний, можливо, погляд був непрямым чином підтриманий не ким іншим, як Еріком Гобсбаумом, чиє «коротке ХХІ сторіччя» почалося в 1914 і закінчилося в 1991 році.

Така періодизація може бути обґрунтована за допомогою трьох важливих глобальних подій, які мали місце близько 1991 року. Першою був розвал Радянського Союзу. В результаті політика у тому вигляді, в якому ми знали її, зникла. Коли ще існували дві супердержави, які більшою чи меншою мірою ділили між собою світ, то існувала чітка видима відмінність між лівими й правими в політиці. США репрезентували ідеологію, яка базувалася на значній індивідуальній свободі і незначній захищеності (настільки, власне кажучи, незначній, що велика кількість жителів країни мали вогнепальну зброю, аби мати змогу вбивати людей, які їм загрожували). Радянський Союз репрезентував протилежне — значну захищеність і дуже мало особистої свободи (по суті, настільки мало, що людину могли заслати в трудовий табір у Сибір за висловлення власних думок). Відмінність між цими двома системами переходила в низку споріднених дихотомій: держава проти вільної ініціативи, спільнота проти індивіда, солідарність проти егоїзму тощо. І хоча було дуже мало людей на Заході, які щиро любили радянську систему (Г.Дж.Велз був, можливо, останнім з таких інтелектуалів; Сартр захищав її з виключно стратегічних міркувань), вона втілювала альтернативний спосіб організації людського життя, інший погляд на природу людини та інший погляд на соціальне планування, аніж той, який превалював у США. Більшість політичних рухів у світі намагалися знайти собі місце між крайнім індивідуалізмом США та крайнім колективізмом СРСР; бачені очима своїх критиків, ці протилежності позначали межі широкого простору для політичних дискусій. Задовго до Блера й Гіденса існувало багато «третіх шляхів», які активно пропагувалися в світі — від соціальної демократії шведського типу до анархізму, індійського протекціонізму та югославської економічної демократії. Надмір політичних альтернатив, які виростали в передбачуваному, але лякаючому просторі, витвореному холодною війною, майже зник, коли зникла одна з супердержав. В результаті вартості, втілені в США, здобули глобальну гегемонію. Ідеологія протягом 1990-х років була великою мірою несамоусвідомленою, відлунням оплесків однією рукою.

Іншою важливою подією був розпад Югославії та зумовлені ним війни. Трагедії на Балканах у 1990-і роки були непрямым нагадуванням, що етнічний націоналізм та фундаменталізм можуть бути дуже могутньою зрівноважуючою силою гегемонії

США та глобалізації, принаймні протягом короткого періоду. Війни також виявили той факт, який вже протягом певного часу усвідомлювали дослідники, а саме, що модерність не веде до зникнення етнічних та інших «первісних» ідентичностей; навпаки, ідентифікація, основана на спорідненості й місці, може посилюватись як непрямий результат більшої освіченості, більшої кількості телевізійних каналів тощо. Ці та інші форми «ретрадиціоналізації» не є якимись незвичними реакціями, коли люди бачать, як вони приносяться в жертву й усуваються глобалізацією.

Крім того, розпад Югославії показав, що колективні ідентичності не даються раз і назавжди і що на суверенність і неподільність держави не можна розраховувати в майбутньому. Однією з догм повоєнного часу при вивченні міжнародних відносин було те, що зміни державних кордонів є неприйнятними. Приклад Югославії драматичним чином показав, що існує велика потреба в спільнотах, які є і більшими, і меншими, ніж ті, котрі пропонувалися існуючими державами. У цьому відношенні дискурси стосовно ідентичності та етнічні конфлікти в Югославії можна порівняти з невпевненостями та змінами ідентичностей, які характерні сьогодні для США та Західної Європи, так само як і з напруженостями між пуризмом (чи фундаменталізмом) і змішуванням (чи гібридністю) серед меншин. До цієї проблеми я повернуся пізніше.

Нарешті, війни на Балканах були серед перших у довгому ланцюзі війн, де не було безумовних хороших хлопців і поганих хлопців. До 1980-х років гуманісти й моралісти на Заході легко могли обрати позицію по відношенню до війн у різних віддалених місцевостях. Найчастіше вони підтримували визвольні рухи або малі народи, які боролися проти держав-гнобителів і супердержав. Але кого підтримували ті самі гуманісти під час громадянської війни в Сомалі? Кому вони симпатизували в Руанді: гуту чи тутсі? І як вони ставляться до триваючої громадянської війни в Шрі Ланці? Навіть у випадку з Ізраїлем і Палестиною протягом 1990-х років було значно більше амбівалентності, ніж спостерігалось раніше.

Не кажучи вже про війну в Перській затоці, яка вибухнула в січні 1991 року і була прекрасно визначена Жаном Бодріаром як війна, якої насправді ніколи не було, але яка завдяки CNN трансливалася для світу у щоденних випусках новин. Війна в Перській затоці позначила початок введеного США «нового

світового порядку», підтвердженого майже десятиліттям пізніше кампанією НАТО проти Югославії Мілошевича, коли не було однієї «ліво-ліберальної» точки зору, а принаймні дві: близько половини європейських лівих були повністю за військові операції, інша половина була проти них. У дивну епоху після холодної війни, яка послідувала за зникненням глобальної біполярності, постійно витворюються якісь дивні товаришування, як коли часопис «*The Economist*» настійливо радив Організації Об'єднаних Націй відмінити санкції проти Іраку з гуманітарних причин — точка зору, яка раніше могла асоціюватися з анти-натівськими й соціалістичними поглядами.

ІНТЕРНЕТ - МОДЕЛЬ ХХІ СТОРІЧЧЯ

Третя важлива подія, яка може бути пов'язана з 1991 роком, безпосереднішим чином стосується теми цієї книжки й відповідно буде розглянута уважніше — хоча крах політики, ідентичність як дефіцитний ресурс і геополітична невизначеність також, безумовно, є конститутивними рисами світу ХХІ сторіччя.

Інтернет існував як військова комунікаційна мережа від кінця 1960-х років, до 1983 року як *ARPANET*; але це була закрита мережа, яка, в кінцевому підсумку, крім військових, включала академічні кола й мережі комп'ютерних ентузіастів, котрі обмінювалися іграми та інформацією за допомогою так званих *BBS* (електронних інформаційних табло). Лише близько 1991 року Інтернет був комерціалізований і великою мірою оцифрований, так щоб містер і місіс Сміт могли отримувати інтернет-інформацію вдома; і десь приблизно саме в цей час навіть європейські академічні кола почали звично користуватися електронною поштою.

Де кілька років згодом була запущена *World Wide Web*, той графічний інтерфейс, який для багатьох людей і є інтернетом. Моє перше знайомство з мережею відбулося у весняному семестрі 1993 року, коли один з наших інженерів-комп'ютерників зайшов до мене, щоб поновити моє програмне забезпечення. Працівники університету в Осло на той час вже кілька років користувалися електронною поштою, але більшість із нас мали дуже туманне уявлення про інші використання цієї новоствореної глобальної мережі.

Комп'ютерник двічі клацнув по символу з назвою «*Mosaic 1.0*». «Це щось новеньке, називається *World Wide Web*», — пояснив він і додав, переходячи на пророчий тон: «Це буде щось *грандіозне*». Він пробігся по основоположним принципам — «*URL*», «*http*», «графічний інтерфейс», «*HTML*», — а потім показав мені кілька web-сайтів. Серед них були університет Аделаїди і бібліотека Конгресу. Ага, подумав я, отже, тут можна в разі потреби знайти програми лекційних курсів з Південної Австралії та каталоги найбільшої бібліотеки світу. Чи це і є прогрес? «Поки що там не так багато всього, — сказав, наче виправдовуючись, комп'ютерник, — але почекайте лиш».

Решта, як говориться, вже історія. Вже восени того самого року густота web-сайтів (або «власних сторінок») почала помітно зростати. Комп'ютерні компанії впроваджували свої сайти, за ними послідували інші компанії, такі як фірми звукозапису й видавці; підключилися більшість великих і немало менших університетів і коледжів, з кожним тижнем покращуючи розміщення і збагачуючи зміст. Надзвичайно популярний у ті часи каліфорнійський часопис «*WIRED*» писав у 1994 році, що найшикарніша річ, яку можна зробити цього тижня — це відкрити власну сторінку. Багато хто так і зробив. Одночасно почав пишню розростатися густий підшерсток web-сайтів, присвячених таємничим проблемам: анархізмові, прогресивному року, науковій фантастиці, релігійному сектантству... Великі й малі, офіцій і андерграунд — усі вони долучалися до мережі протягом 1990-х років, значною мірою сприяючи прискоренню та нагромадженню типової для нашого часу інформації.

WWW стартувала майже одразу. Нові вдосконалені версії мережевої «маркерної мови» *HTML* і споріднені досягнення, такі як Java, нова мова програмування для мережі, дали можливість впровадити звук, анімацію, усі види форматowanego тексту, купони для відповіді тощо. Швидкість чи діапазон передачі зросли і продовжують зростати. Ніхто не знає, скільки саме мільйонів *web-сторінок* існує цього місяця, але в час, коли писалася ця книжка, кількість сайтів наближалася до 100 мільйонів. Кожен сайт містить від однієї до кількох завгодно сторінок.

WWW являє собою щось якісно нове. Мережу, мабуть, говорячи словами письменника Вільяма Гібсона, можна порівняти з безкінечним журналом або з величезною бібліотекою, але

вона відрізняється від бібліотеки, навіть якщо ми не враховуватимемо об'єму рекламних матеріалів. Передовсім, інформація в мережі не впорядкована — ані в алфавітному порядку, ані будь-яким іншим чином. Різні теми поєднуються згідно з мінливими, часто примхливо дивними засадами. Мережа також не ієрархічна, і сайт, що належить вмілому студенту, може бути таким же привабливим і займати на екрані стільки ж місця, як і власна сторінка «Microsoft».

Іншими словами, мережа є неймовірно демократичною і децентралізованою, і це, мабуть, одна з головних причин, чому різні сили докладають таких зусиль, намагаючись регулювати її. Як добре відомо, там є величезна кількість порнографії усіх видів; якщо добре роздивитися, то можна знайти також політичну пропаганду й прокльони усіх видів, заклики до порушення закону, ексцентричні висловлювання і — звичайно ж — терабайти реклами. Деякі песимісти побоюються, що мережа просто виродиться у ще одну арену для маркетингу; на щастя, вони помиляються. Як і старі засоби інформації, основані на целюлозі, мережа може певною мірою розглядатися як звичайний засіб інформації, порожня посудина, яка може бути наповнена практично усім. Вона, однак, впливає також на формування змісту. Це значно *швидший* засіб інформації, ніж, скажімо, опрацьований у шкіру том стоїчної філософії. На противагу точці зору МакЛюена, засіб інформації не є повідомленням, але засіб інформації *оформлює* повідомлення. Історія філософії не просто *виглядає* інакше на компакт-диску або у вигляді роману чи фільму, аніж книжка на 500 сторінок без ілюстрацій чи, вже як на те пішло, гіперпосилань. Вона є іншою. Можливо, неправда, що певні думки можуть бути викладені лише німецькою мовою (як начебто вірять деякі спеціалісти по Гайдеггеру), але певні думки є довгими від web-сторінки і обов'язково взаємопов'язані з іншими думками послідовним чином, а не за допомогою гіперпосилань.

До того ж, на відміну від друкованих засобів інформації, зміст мережі постійно змінюється. Компанії, які поважають себе, вже не просто мають свої web-сайти; вони хочуть *покращити* свої web-сайти. Не можна гарантувати, що сторінка, яка була доступною вчора, буде доступною і сьогодні. Посилання повинні модернізуватися щомісяця. Зміна — це не надзвичайний стан, а риса щоденного життя.

Кількість користувачів інтернету зростає дуже швидко (див. Рис. 2.1).

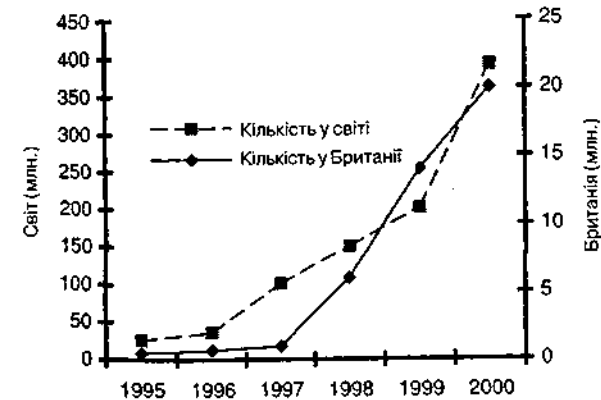

Рис. 2.1. Кількість користувачів інтернету, 1995–2000

Джерело: www.nua.ie

В кінці 2000 року майже 400 мільйонів людей були під'єднані до інтернету. Їхня географічна розосередженість є справді глобальною — користувачі інтернету є в кожній країні, — але в цілому відповідає традиційним осям. Кількість користувачів інтернету в кожній окремій країні визначається, однак, іншими вимірами, ніж матеріальний життєвий рівень (на відміну від розподілу приватних автомобілів). У Норвегії половина населення (2,3 млн) під'єднувалася до інтернету в 2000 році. Всього тільки трьома роками раніше ця кількість становила лише півмільйона: Уся Африка налічувала трошки більше користувачів інтернету, ніж Норвегія (і мала населення більш ніж у 100 разів більше), але якщо вилучити відносно технічно розвинену Південну Африку, то на всьому Африканському континенті залишиться більш ніж уполовину менше користувачів, ніж в одній з найменших європейських країн.

Найбільш «під'єднаними» країнами світу є США, Канада і нордичні країни, де майже половина населення мала доступ до інтернету в 2000 році. У Британії близько 35% мають доступ до мережі (у 1997 році ця цифра становила 2%), а словенці (25%) та естонці (22%), фактично, частіше користуються інтернетом, ніж французи (15%).

Все ще твердять, що «ніхто» не робить грошей на мережі, але сподівання залишаються високими. Зимою 1998/99 року книжкова інтернет-крамниця *Amazon.com* мала преїскурант, який

згрубша дорівнював загальним показникам середнього скандинавського міста, такого як Тронгейм. Хоча номінальні показники впали від того часу, вони все ще залишаються астрономічними, якщо зважити, що компанія повинна ще заробити гроші, а має мало чого вартісного для продажу у випадку банкрутства. Як і в більшості компаній на основі інтернету, її головним майном є сподівання.

В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ НАВІТЬ СВИНІ ПОЄДНАНІ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

Інформаційне суспільство — це не те саме, що й «постіндустріальне суспільство», про яке дехто говорить: суспільство, де головним продуктом є інформація, а не промислові чи сільськогосподарські вироби. У США, які — як би там не було — є інформаційним суспільством, традиційна промисловість все ще складає більш ніж половину ВВП. Те саме стосується Німеччини, а в Японії «Тойота» залишається важливішим наріжним каменем економіки, ніж «Соні».

З іншого боку, інформаційне суспільство характеризується інтеграцією інформаційної технології як ключового фактора в усіх видах виробництва. Касири в супермаркетах повністю залежать від комп'ютерної технології; коли оптичний зчитувач штрих-коду виходить з ладу, вони стають безпорадними, особливо тому, що вже не знають напам'ять цін. Теплиці, доїльні апарати й годівниці для свиней управляються мікропроцесорами. Навіть процедура спарювання худоби у ряді країн зараз повністю комп'ютеризована; поєднання корови й сперми відбувається через інтернет за допомогою великої бази даних, і сперма розсилається у замороженому вигляді з центральних складів. Фізичний бик більше не потрібний. Тому не повинно дивувати, що такою широкою була занепокоєність, пов'язана з можливим комп'ютерним крахом при переході з 1999 у 2000 рік (синдром «Y2K»), — не серед письменників, бухгалтерів та завзятих комп'ютероголиків, а серед європейських фермерів. Чи збирається хтось підірвати гору, чи побудувати корабель, продати пакет чіпсів, розслідувати випадок підпалу, провести операцію на серці чи прочитати лекцію з соціальної антропології, люди в суспільстві нашого типу дедалі більше залежать від комп'ютерної технології.

Ось чому проблема Y2K стала таким могутнім міфом у 1999 році. Хоча багато хто нутром відчував, що все буде гаразд, але міф про неминучу катастрофу був такою фантастичною історією про уразливість сучасного світу, що він час від часу був здатний суперничати з Клінтоном і «Скері Спайс» як пожива для газетних заголовків. Уявіть собі, що всі головні комп'ютери вийшли з ладу, що б тоді сталося? Ну, свиней би годували не в той час і/або дивними порціями, ліфти зупинилися б між поверхами, мікрохвильові печі не вмикалися б, а банкомати не змогли би більше бачити різницю між зніманням з рахунків і їх поповненням. Дехто навіть передбачав таку ситуацію, коли єдиними надійними речами в суспільстві залишилися би... комп'ютери, оскільки все важливе програмне забезпечення для мікрокомп'ютерів було не один раз перевірене з огляду на заплутаність Y2K задовго до великого переходу.

Сучасний міф розповідає про чоловіка, який винайшов сенсаційну нову зброю, інструмент, який нікого не вбиває, не руйнує будинків чи навіть вікон; він всього-на-всього знищує папір. (Яка ж це була гуманна зброя — протилежність нейтронній бомбі.) Бюрократ у патентному відділі поставився до цього скептично і порадив тому чоловікові піти додому і ще раз усе продумати, перш ніж вимагати патент. Винахідник, однак, настоював, і врешті бюрократ стомлено сказав: «Гаразд, візьміть оту форму, заповніть її, а тоді йдіть додому». Винахідник уїдливо й тріумфально сказав: «Ага, бачите?»

Міф Y2K є одним з варіантів цієї історії.

Інформація, окрім того, що пронизала виробництво товарів і послуг, ще й постійно набирала значення як сировина. Безперечно, інформація завжди була важливою, і в певному сенсі кожне суспільство є інформаційним суспільством. Кожен, хто знав, як можна ефективно і (відносно) безпечно вбити мамонта або як розпалити вогонь, не маючи жару, був могутньою людиною десь у часи останнього євразійського льодовикового періоду. Але фактом є те, що в економіці недавно відбувся зсув до інформації як головного дефіцитного ресурсу. Традиційна сировина втратила свою відносну вартість; додана вартість чимраз більше складається з інформації. Наприклад, собівартість сировинних матеріалів складає лише 2-3% вартості мікропроцесора. Решта — це інформація. Найуспішніша компанія світу в 1990-і роки,

«Microsoft», отримує свої прибутки від продуктів, які можуть транспортуватися електронним шляхом у посилках вагою менше 1 грама. «Microsoft» минулого покоління називалася «General Motors», їхні посилки мали вагу бруто 4 тонни.

Краще знаним аспектом є той факт, що чимраз більша частина трудового населення найбільше часу витрачає на обробку інформації. Цілком очевидно, що це стосується людей, які заробляють на життя, говорячи, пишучи і читаючи, а кількість нас таких швидко зросла протягом останніх десятиліть. Однак навіть сьогодні академічні кола, web-дизайнери, автори рекламних оголошень і журналісти становлять лише невелику частку населення у будь-якій країні. Кількісне зростання «інформаційних консультантів» було в 1990-і роки схожим на вибух, однак у кожній країні все ще живе більше фермерів, ніж інформаційних консультантів. З іншого боку, багато фермерів у Західній Європі працюють за сумісництвом вчителями чи службовцями місцевого самоврядування і таким чином частину свого робочого часу обробляють чисту інформацію. Робота, пов'язана з інформацією, проникла, іноді просто у вигляді шумів, в робочий час тих груп, які раніше витрачали свій час іншим способом. Дедалі більше людей витрачають чимраз більше часу на зборах або відповідаючи на телефонні дзвінки, факси, електронну пошту; пишучи, читаючи, впорядковуючи чи знищуючи протоколи засідань, заповнюючи формуляри, пишучи звіти тощо. Звіт норвезької національної служби охорони здоров'я виявив, що в середині 1990-х років вражаюча сума — 60% загального бюджету національної системи охорони здоров'я — витрачалася на різні форми обробки інформації. Спеціаліст із комп'ютерів (і письменник-фантаст) Йон Бінг зазначив: «Ця цифра мала би становити 4-5%», але додав, що ніхто не знає, як цього досягти.

Інформацію можна визначити як рушійну силу сучасної західної економіки, і чимраз більше й більше її скеровується через інтернет. Коли в 1999 році злилися «America Online» і «Warner Brothers», то фактично саме інтернет-компанія AOL поглинула компанію по виробництву розваг WB, а не навпаки. Хоча доходи AOL були дуже маленькими порівняно з доходами WB, вартість її фондів була майже вдвічі вищою.

В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ СВОБОДА ВІД ІНФОРМАЦІЇ Є ДЕФІЦИТНИМ РЕСУРСОМ

Навіть люди, на чию роботу не впливає прискорений ритм обробки інформації, перебувають під сильним впливом нових технологій в силу того, що вони є споживачами й рядовими громадянами. На відміну від інших типів суспільства, життя в інформаційному суспільстві характеризується надмірністю й шумами: навкруг є надто багато інформації, і її, безумовно, цілком достатньо для кожного, на відміну від індустріального та інших типів суспільства, де люди відчували реальну нестачу інформації (що засвідчують звичні метафори, такі як «жага знань» тощо).

Мій батько народився в 1930-і роки. Він виростав у робітничій родині, де було мало книжок. Коли він уперше, навчаючись у середній школі, почав заробляти гроші як кінооглядач місцевої газети, то негайно почав купувати книжки й швидко став знавцем у цій справі. Щоразу, заходячи до книгарні, він завжди виходив незабаром із торбою або й двома, ішов додому в дуже гарному настрої, розставляв більшість книжок на відповідні місця, за алфавітом, на полиці, сідав у м'яке крісло і починав читати першу. Така діяльність відповідала його уявленню про ерудовану, сучасну людину і давала велике особисте задоволення. Я ж народився в 1960-і роки. Мої батьки належали до середнього класу, і з уже згаданих причин я виростав у домі, де була досить солідна бібліотека. А ще я, в силу того, що живу в інформаційну добу, варюся в інформації. Тому щоразу, проходячи через велику книгарню, я вважаю серйозним досягненням можливість провести там хоча б півгодини, не купуючи нічого. Перегортання сторінок самих різних книжок без купування їх вказує, що працюють особисті інформаційні фільтри. Інформації надто багато, а не надто мало. І її кількість зростає. Цифри, що стосуються матеріалів, надісланих до Норвезької національної бібліотеки, яка з внутрішньополітичних причин знаходиться у віддаленому й ненаселеному місці біля полярного кола, що називається Мо і Рана, охоплюють усі публікації найширшого асортименту — фільми, книжки, журнали, поштові картки, компакт-диски; тобто усі неелектронні засоби масової комунікації, що виробляються в Норвегії. У 1990-і роки протягом семи років кількість назв, що надсилаються за один рік, зросла більш ніж удвічі, з 48.400 у 1991 році до 100.008 у 1998 році. І це в країні, яка має менше 5 млн жителів.

Найнеобхідніше вміння в інформаційному суспільстві полягає в захисті себе від 99,99% пропонованої інформації, якої людина не хоче (і, звичайно, у використанні залишку в 0,01% самим безжальним чином).

Один із моїх улюблених текстів про непередбачені наслідки інформаційного суспільства був написаний три десятиріччя тому письменником, який до середини 1990-х років відмовлявся перейти до комп'ютерної обробки тексту. Його звать Тор Оге Брінгсверд, це плодовитий і ціанований у Норвегії романіст, а оповідання називається «Людина, яка збрала перше вересня 1973 року» (в оригіналі рік був 1972). Розповідається історія чоловіка, який усвідомлює, що в світі надто багато інформації. Яких би зусиль він не докладав, він ніколи не зможе зробити компетентний огляд історії, політики, науки тощо. Одного дня він приймає важливе рішення. Він присягається наполегливо працювати протягом подальших тижнів і місяців і зробити повний огляд цього єдиного дня, 1 вересня 1973 року. Стільки він подолає, вважає він. І він заковує рукави й починає збирати. Він купує усі норвезькі й скандинавські газети, він замовляє записи радіопередач, потім переходить до газет та інших публікацій іноземними мовами й невдовзі усвідомлює, що повинен пройти інтенсивний курс російської та інших важливих мов, яких він не знає. Через кілька років збирання матеріалів пожежа знищує квартиру нашого героя, яка на той час до краю заповнена газетними вирізками, магнітофонними стрічками та нотатниками про 1 вересня 1973 року. Лежачи на госпітальному ліжку, наш герой, який зазнав незначних опіків, безв'язно белькоче про президента Ніксона і голову Мао, про репортажі з футбольних матчів у кінці серпня 1973 року тощо; і, звичайно ж, медсестри сприймають його як небезпечного божевільного.

Через кілька років Брінгсверд підійшов до цієї теми з іншого боку. На початку його чудового, але не перекладеного роману «Сумний сніданок людини, яка проспала» ми зустрічаємо пана Фелікса Бартольдї, який стоїть біля книгарні в Нью-Йорку з важкою торбою в руках і касовим чеком в кишені. Він оцінює вагу торби й робить якісь швидкі підрахунки, бурмочучи до перехожих: «Я купив усе це сьогодні ввечері. Але чи хтось може мені сказати, де в біса я знайду час, щоби все це прочитати?»

Бартольдї продовжує, міркуючи вголос: «Я вже маю більше 10.000 томів. Близько 4.000 все ще не прочитані. Зазвичай я читаю

дві книжки щотижня. Дві книжки щотижня дорівнює 104 книжкам у рік. Щоби подолати 4.000 томів, мені потрібно буде близько 40 років. Мені вже 43. Поки я закінчу читати *вже* куплені книжки, мені буде 83. Але ж це не все...» — у нього починає крутитися голова, він спирається на стіну і пошепки завершує: «Я продовжую купувати. Я нагромаджую. Я хапаю все, що бачу. Я хворий. Я купую принаймні у п'ять разів більше книжок, ніж читаю».

Далі справи у Фелікса Бартольдї йдуть чимраз гірше, але він — справжній син свого віку; у певному сенсі, він на декілька десятиліть випередив свій час (роман був опублікований в середині 1970-х років). Він живе в час, де немає інтернету й цифрового телебачення, у час, коли у світі щорічно виходить лише 550.000 книжок (він свідомий цієї цифри) порівняно із майже вдвічі більшою кількістю двадцять років по тому. Але він є типовою жертвою інформаційної перевантаженості. Дивлячись на безмір океану інформації, він не вчиться плавати. Зовсім навпаки, він не задовольниться, аж поки не вип'є весь океан.

МЕНШЕ ЗНАЧИТЬ БІЛЬШЕ

У класичну модерну добу з її роз'їзними лекторами (жінки й робітники були улюбленими аудиторіями), групами соціалістичної самоосвіти, що організовувалися профспілками, та амбітними державними програмами «навчати народ» чого завгодно — від контрацепції до шкідливості куріння, всі вважали, що більшість людей страшенно потребують чимраз більших знань. Бо знання — це влада, принаймні влада над власними умовами життя. Це гасло все ще актуальне, але відбулися значні зміни в тому плані, що інформація більше не є дефіцитною. Справа вже не полягає в тім, щоби відвідувати якомога більше лекцій, передивитися якомога більше фільмів, мати на полицях якомога більше книжок. Навпаки: головна мета освічених людей у багатьох країнах світу повинна тепер полягати у відфільтруванні найнеобхіднішої інформації.

У цій ситуації крайнього надміру інформації людина, яка хоче зрозуміти своє суспільство, культуру чи будь-що, не може прагнути здобуття якомога більшої інформації. Це було би рівноцінно одночасному читанню двох книжок — телефонного Довідника для всього світу і 10.000-томного словника — і заповідливо розпочати це читання з першої сторінки кожної з

цих праць. Ніхто не зміг би піти далі від «Абрагамсон» і «амеба», навіть присвятивши цьому все життя. Це проблема Фелікса Бартольдї, і уникнення її з успіхом могло би бути найважливішим людським здобутком в інформаційну добу.

Часом говорять, що нашому поколінню не вистачає речей, про які наші діди ніколи не чули. Чого нам, схоже, справді не вистачає зараз — то це браку інформації.

У такій ситуації з'являється гостра потреба у сортувальному механізмі. Які є критерії для розуміння різниці між добрим і поганим, між знаннями й шумами, якщо запаси всього є безмежними? Як я можу спати вночі, знаючи, що відфільтрував і відкинув 99,99% інформації, яку мені пропонували; як я можу бути впевненим, що 0,01%, які я справді використовую — це найважливіша для мене частка, якщо я навіть не нюхав решти?

У старі часи відповіддю на подібне питання була або солідна освіта (*Bildung*), надійна особиста ідентичність або чітко визначені інтереси. Сьогодні хаща стала такою густою, що людині треба бути впертою і цілеспрямованою, аби взагалі бути про щось добре поінформованою. Навіть хтось, кому держава платить за дослідження, скажімо, теорії хаосу, не може, мабуть, прочитати все, що було написано в цій галузі, навіть якщо обмежитися лише англомовною літературою. Можна пробігти очима лише заголовки, резюме та зміст, без самих текстів? Забудьте про це. Вже чекають інші завдання. Наступний момент вбиває теперішній.

Потреба у фільтрах, показниках напрямку, основоположних принципах для знань стає величезною. Чи й справді? Чи не виглядає справа радше так, що чимраз більше людей звикають до життя у світі, де барвисті фрагменти інформації проносяться повз них без будь-якого напрямку і взаємозв'язку — і не бачать у цьому ніякої проблеми? Я підозрюю, що це діється з багатьма з нас, і якщо це так, то непередбаченим наслідком інформаційної революції може стати фундаментальна трансформація самого поняття «знання».

В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПРОГАЛИНИ ЗАПОВНЮЮТЬСЯ ШВИДКИМ ЧАСОМ

Екстраполюючи, відштовхуючись від загальнодоступної статистики, можна стверджувати, що людина, яка читає зараз ці рядки, з більшою вірогідністю їсть на сніданок корнфлекс, а не кашу, і що він або вона з більшою вірогідністю прогляне сьогодні газету,

а не прочитає повністю статтю в журналі. Ймовірніше, що така людина має мобільний телефон, аніж не має його, дуже ймовірно, що він або вона звикли користуватися як факсом, так і електронною поштою, мають автовідповідач або звукову пошту і на роботі, і вдома і кілька разів протягом минулого тижня натискали в ліфті ту кнопку, яка примушує двері зачинятися трошки швидше, ніж зазвичай. Припустимо, що чистий виграш від натискання цієї кнопки становить щоразу 5 секунд. Далі припустимо, що людина користується ліфтом чотири рази на день, п'ять днів на тиждень. Це дасть 100 секунд зекономленого часу на тиждень. Протягом місяця людина зекономить шість із половиною хвилин, а протягом року за ідеальних умов зекономить більше години! Що робити з цим додатковим часом? Дозвольте висловити кілька припущень:

- Відпочити з комп'ютерною грою чи телевізійною програмою.
- Дочекатися відкладеного рейсу.
- Уважно прочитати п'ять інформаційних листків чи одну повноформатну газету.
- Поїхати машиною з Лондона в Брайтон.
- Побігати трухцем.
- Поговорити з дітьми про їхнє майбутнє або з батьками про їхнє минуле.
- Вивчити десять іспанських дієслів в усіх дієвідмінах.

Ясна річ, годину можна використати як завгодно. Списком такого роду легко можна заповнити декілька томів. Неможливо точно сказати, яким саме часом є цей зекономлений час, оскільки наш механічний, годинниковий час є порожнім і абстрактним. Я, однак, тверджу, що вся зекономлена година, в силу самого принципу, витрачається в очікуванні на ліфт, і зекономлені секунди з'їдаються із вражаючою швидкістю, коли людина чекає на ліфт, який вперто зупиняється на кожному поверсі, перш ніж досягне найнижчого.

Щільність часу зростає. Прогалини заповнюються. Існує чимраз більше й більше всього, і враховуючи даний контекст, нам, мабуть, особливе задоволення дає відчуття, що ми можемо контролювати свій бюджет часу, натискаючи оту маленьку кнопку в ліфті, так само як деякі службовці проливають сльози, коли

раптом дістають у подарунок цілу годину, бо збори були відмінені. Багатьом людям стало легше ідентифікуватися із Жан-Полем Сартром, про якого розповідали, що він найчастіше носив мокасини, аби зекономити час, який би інакше витратив на зав'язування шнурів.

В інформаційному суспільстві найдефіцитнішим ресурсом для людей, які в економіці займаються постачанням, є не залізна руда і не мішки з зерном, а *увага інших*. Усі, хто працює у сфері інформації — від метеорологів до професорів, — ведуть конкурентну боротьбу за секунди, хвилини й години життя інших людей. На відміну від того, що діється з фізичними об'єктами, кількість інформації не зменшується, коли хтось віддає чи продає її. Якщо Джім має два яблука і віддасть одне Пітеру, то в нього залишиться одне яблуко. Але якщо Джім має дві ідеї і одну з них віддасть Пітеру, то в нього в результаті може виявитися три, бо Пітер, мабуть, додасть свої зауваження. Як би там не було, кожне підприємство, яке постачає знання чи інформацію, має товарний склад, який ніколи не випорожниться. Товари лише можуть стати застарілими або непридатними для продажу — еквівалент інформаційної економіки для порожніх складів, — і це відбувається весь час і з дедалі більшою швидкістю.

Для людей, які живуть у такому суспільстві (і яких зовнішній світ часом називає «клієнтами»), головним дефіцитним ресурсом не є ані стільці й столи, ані, скажімо, вуджені шинки й опудала голів бізонів (хоча такі речі, звичайно, продаються й купуються як і раніше), а *контроль над власним часом*. Інформація нав'язується нам ззовні, чимраз агресивніше, і цьому значно важче опиратися, ніж, скажімо, опудалам голів бізонів. Там, звідки вона приходить, завжди є ще. Війна за вільні секунди триває.

Це стосується не тільки телефонів з програмою WAP і безпроводного доступу до інтернету. Вони є лише частиною загальної картини, хоча й важливою: ці медіа є новими, вони розвиваються із вражаючою швидкістю, і ніхто точно не знає, як виглядатиме мережа або як вона використовуватиметься через три, чотири чи п'ять років — або чи буде доступ до неї здійснюватися головним чином за допомогою телебачення, кишенькових комп'ютерів і мобільних телефонів, чи за допомогою настільних комп'ютерів, як це робиться сьогодні. Але інформація стала епідемією і поширюється на всі сфери. Останні 10-15 років XX сторіччя стали свідками не тільки появи інтернету та споріднених

технологій, але й значного зростання у сфері голосової телефонії, публікації книжок і телевізійних каналів.

ЖОДНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗМІНИ НЕ ВЕДУТЬ ДО ТИХ НАСЛІДКІВ, ЯКІ ПЕРЕДБАЧАЛИСЯ

Це стосується взаємозв'язків між технологією, суспільством і культурою. Багато чого можна сказати — і говорять — про ці взаємозв'язки; поки що ми повинні обмежитися твердженням, що вони складні. І легко, і спокусливо прийти до простих висновків щодо «наслідків» технологічних нововведень, чи то буде друкарська машинка, телебачення, чи щось інше. Такі припущення завжди бувають хибними: технологічні зміни завжди ведуть у декількох можливих напрямках. Більшість хороших письменників-фантастів, включаючи таких блискучих візіонерів, як Вільям Гібсон і Дж.Т. Болард, зосереджені майже виключно на *побічних ефектах* технології; як вона використовується кримінальними колами чи недобрими людьми або веде до таких культурних катастроф чи змін у способі мислення людей, яких ніхто не прогнозував. Ці письменники знають свою культурну історію і свідомі того, що попередні технічні зміни привели до інших, часто драматичніших змін, аніж ті, які свого часу передбачали винахідники.

Візьмімо, наприклад, телефон. Поза тим фактом, що деякі люди вважали його іграшкою з обмеженим практичним застосуванням, мало хто пророкував, що він швидко змінить моделі заселення міст. Але саме це й сталося щодо тих груп, які залежали від регулярних і частих контактів із колегами, клієнтами та іншими. До того, як телефон став звичним у середовищі середнього класу на початку XX століття, професійні політики переважно жили в цілком певних дільницях. Це було практично, оскільки їхня робота значною мірою зводилася до координування і лобіювання поза робочим часом. Потім кожен з них отримав телефон; раптом виявилось, що вони можуть жити, де хочуть, і багато хто виїхав із центру міста.

Іншим прикладом є друкарська машинка. Першою механічною «машиною для писання» стала «*Mailing's Writing Ball*», яку винайшов датський священик Ганс Расмус Йоган Малінг Гансен У 1867 році. Головною її метою було полегшити процес писання сліпим людям і тим, хто погано бачив. Одним із її перших

користувачів був Фридрих Ніцше, який мав слабкий зір. Деякі коментатори ретроспективно дійшли навіть до твердження, що лаконічний, афористичний, рубаний «пізній стиль» Ніцше був прямим наслідком нової технології письма. Хоча це, можливо, й перебільшення, але він сам писав у листі, датованому 1882 роком, що «знаряддя письма впливають на наші думки».

Окрім можливого впливу на думки й міркування, поява друкарської машинки протягом короткого часу революціонізувала продукування текстів. Армії жінок-секретарок стали звичним образом напруженої роботи у зрілому індустріальному суспільстві, а публікування стало швидшим і легшим. Раніше складальники витрачали багато часу й зусиль, розшифровуючи безнадійний почерк. Одночасно друкарська машинка зробила тексти анонімнішими за характером, і якщо сьогодні люди можуть вибачатися за надсилання особистих листів електронною поштою, так само у ті часи вони мали схожі побоювання щодо використання подібним чином друкарської машинки. І так само, як ми можемо захищати своє надмірне користування електронною поштою з огляду на її швидкість і надійність, так само й прихильники друкарської машинки твердили, що вони дбають про очі адресатів, уникаючи нерозбірливого письма.

Таким чином, зміни, привнесені або безпосередньо зумовлені друкарською машинкою, були численними. Вона привела в установи великі маси жінок, вона витворила дистанцію між письменником і текстом, вона зумовила більшу швидкість при переписуванні й наборі і — можливо — привела до змін у способі мислення. Найзначніший із сьогоднішніх теоретиків швидкості, Поль Віріліо, належить до тієї вибраної групи авторів, які наполягають на писанні від руки. Усі його книжки написані пером. Тільки таким чином він може зменшити швидкість писання, щоби вона співпадала з його ритмом міркувань.

Якими є побічні ефекти комп'ютерної обробки текстів? У 1980-і роки, до того, як *Windows* і *Word* поступово усунули головні відмінності між провідними операційними системами, користувачі *Macintosh* та *MS-DOS* зникли до дуже різних способів спілкування зі своїми комп'ютерами. (Ентоні Берджес придбав колись *Macintosh*, але не наважувався ним користуватися, бо вважав принизливим писати на приладі, який вітав його посмішкою і запрошенням, коли він його вмикав.) Дисплей *Macintosh* показував стилізоване зображення письмового стола, і людина

кладала мишкою, вибираючи, що їй потрібно. У текстовому процесорі дисплей був приємно чорно-білим і *WYSIWYG* (*What You See Is What You Get* — що ви бачите, те ви й отримуйте), з відповідними шрифтами, встановленими полями тощо. З іншого боку, класичний *MS-DOS PC* вітав свого користувача стриманим ствердженням «A>», можливо, «O», якщо користувач мав жорсткий привід. Текст був жовтим або зеленим на чорному тлі. Текстовий процесор, який звичайно називався *WordPerfect*, виводив на дисплей лише стандартний шрифт неприємного вигляду; будь-які внесені зміни (такі як *Helvetica* 12 кегль, встановлене праве поле, проміжок 1,5 між рядками) було видно тільки на видруку. Дослідження, проведене серед північно-американських студентів того часу, показало, що користувачі *PC*, як правило, подавали кращі письмові роботи, ніж користувачі *Mac*. Оскільки на *Mac* легше було зробити типографічно «викінчені» витвори, то ці студенти схильні були вважати, що робота готова до подання задовго до того, як вона була справді завершена. А ще там були ознаки того, що використана технологія впливає також на вибір тем. Тоді як користувачі *PC* заглиблювались у серйозні галузі, такі, як право, політика та економіка, користувачі *Mac* воліли писати про особистостей з індустрії розваг та про спортивні події. Перевірочна комісія, що складалася з 13-річних, не мала, як правило, проблем із розумінням *Mac* текстів, але не могла проникнути в складнішу мову користувачів *PC*. На жаль, дослідження не вирішило проблеми яйця й курки; тобто не виявило, чи не були користувачі *Mac* інфантильнішими й поверховішими (і, можливо, більш творчими) від користувачів *PC* до того, як обрали собі техніку для писання.

Текстовий процесор продовжує далі логіку друкарської машинки. Він ще більшою мірою зменшує притаманну техніці опірність, роблячи продукування текстів зовсім легкою справою (і у цей спосіб по-своєму немало сприяючи інформаційній перевантаженості). Він розширює прірву між письменником і текстом і зменшує відстань між письменником і друкарем.

Маркс колись безславно написав, що «ручний млин створює суспільство з феодальним лордом, а паровий млин створює суспільство з промисловим капіталістом». У цьому часто цитованому реченні він начебто заохочує *технологічний детермінізм* — віру в те, що технологічні зміни неодмінно й автоматично зумовлюють особливі суспільні зміни. Більшість

авторів, які мають справу з цими проблемами, включаючи й пізнього Маркса, є обережнішими. Технологія має непередбачені побічні наслідки, і вона завжди заплутується в культурний контекст там, де важко точно передбачити, як вона використовуватиметься. Тому є підстави для того, аби бути скромними в узагальненнях щодо наслідків, наприклад, інтернету і дешевого авіатранспорту для живої реальності в багатьох країнах протягом останнього десятиріччя. Але переходити на протилежні позиції і твердити, що технологічні зміни не мають взагалі ніякого значення, було би так само нерозумно, як і вірити, що інтернет негайно поставить той світ, який ми знаємо, з ніг на голову. Є чіткі ознаки того, що мережа вже генерує тривкі й важливі за наслідками зміни, і позиція, яка захищається у цій книжці, ближча до технологічного детермінізму, ніж до протилежної точки зору. Технологічні зміни, зумовлені самими різними речами, зменшують гнучкість у суспільстві в цілому і скеровують діяльність у конкретних напрямках. Як покаже наступний розділ, світ без годинника, друкарства і грошей був би зовсім відмінним від світу, в якому ми живемо; а сучасні революції в галузі електронного зв'язку є, фактично, того ж порядку, що й ці вододіли. Іншими словами, ви ще нічого не бачили.

У ХХІ СТОЛІТТІ СВОБОДА Й УРАЗЛИВІСТЬ Є СИНОНІМАМИ

Революція в інформаційній технології є складовою частиною — і рушійною силою — всеохопного процесу змін, який набрав швидкості в 1990-і роки. Цей період — роки, що настали одразу після холодної війни — був дивним і часто збентежливим періодом. Скривленим. Важким для розуміння. Це принаймні двояко пов'язано з революцією в засобах комунікації. Очевидний зв'язок стосується прискорення і нагромадження, які будуть детально розглянуті пізніше. Менш очевидним є зв'язок із самим встановленням (без)порядку після холодної війни. Дехто фактично погоджується, що зникнення «залізної завіси» напряму пов'язане з інформаційною технологією, і ця точка зору заслуговує на серйозне трактування. З огляду на нові можливості комунікування через кордони, які у Східній Європі були чимраз доступнішими у 1980-і роки, авторитарним урядам ставало важко контролювати потік інформації в їхні країни. Однобічний

державний пропагандистський апарат навряд чи є співставним із двостороннім зв'язком у глобальній телекомунікаційній мережі. (Однобічний комерційний пропагандистський апарат, безперечно, краще оснащений, щоби впоратися з викликом глобальної комунікації.) Доступ до зовнішньої інформації та внутрішнє об'єднання дисидентських груп у мережу стали легшими й безпечнішими, коли радіохвилі замінили целюлозу як домінуючий засіб інформації. Люди в усій Східній Європі швидко довідалися про відкриття австро-угорського кордону восени 1989 року, про лібералізацію болгарської комуністичної партії восени того ж року, про тенденції до радикальних змін у Радянському Союзі часів Горбачова. Коли 9 листопада 1989 року були відкриті контрольно-пропускні пункти берлінського муру, східноєвропейські режими завалилися дивовижно швидко, як кісточки доміно.

Причини падіння «комунізму» є складними, і тут невідповідне місце для детального їх аналізу. Але майже немає сумнівів, що *швидкість* зміни режимів повинна розглядатися у світлі змін в інформаційній технології.

З падінням берлінського муру ми увійшли в 1990-і роки, тобто в початок ХХІ століття за моєю періодизацією. Телевізійний, телефонний та інтернетний зв'язок чимраз більше поширюється повсюди (див. Рис. 2.2).

Лише декілька дивних держав, такі, як Бірма та Північна Корея, серйозно намагаються захистити своїх громадян від нецензурованих імпульсів ззовні. Молодіжні ватаги на Маврикійї потрапляють у біду, інспіровані фільмами «Рембо», а

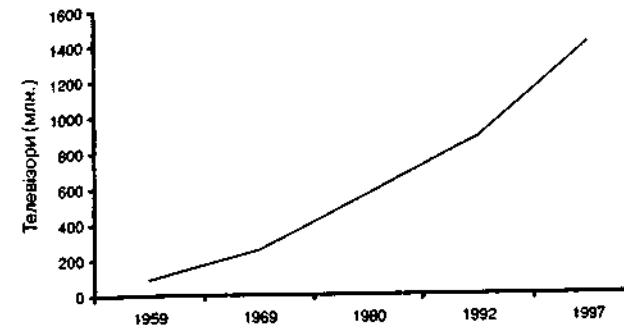

Рис. 2.2. Кількість телевізорів у світі, 1959–1997
Джерело: Held et al. 1999, p.358; www.unesco.org

незадоволені групи по всьому світу приходять до думок про зміни, дивлячись телерепортажі з Палестини та Північної Ірландії. Ідеї поширюються чимраз швидше. В цілому, люди в усьому світі знають одні про одних більше, ніж будь-коли раніше, а пропонується інформація змінюється щоденно. Картина міняється швидко, стабільність і передбачуваність часів холодної війни безповоротно зникли. Поділ на лівих і правих у політиці зробився невизначеним. Опір імміграції, наприклад, є таким же сильним з боку європейських соціал-демократичних партій, як і з боку традиційних правих. Ліви у ці роки виявляють тенденцію до ностальгії та консерватизму, незважаючи на те, що їхнє історичне завдання протягом минулих двохсот років полягало у заохоченні до змін. Показовою для політиків у багатьох країнах протягом цього періоду була перейнятість формою і стилем, а не сутністю, а фактичні відмінності між консервативними та соціал-демократичними партіями стали значно менш очевидними, ніж будь-коли раніше. Політичний поділ іде вздовж ліній, які поки що нечітко демарковані, а історичні ліви перебувають у пошуку нових, переконливих визначень свого проекту.

Біполярний світ був замінений світом однополярним. Цей полюс називається ринковим лібералізмом та індивідуалізмом, і він галасливо оперує такими модними гаслами, як гнучкість, свобода і відкритість. Сили опору розосереджені й нескоординовані. Доступ до інформації не є дефіцитним ресурсом, дефіцитним ресурсом є механізми відбору.

Відкритість і плюралізм — ось два розпливчасті ключових слова, які визначають нову епоху. В домінуючій ідеології їхні коннотації є позитивними, але реальність може виявитися цілком іншою. Одним із типових результатів відкритості є непевна ідентичність. Чимраз більше й більше людей непевні того, на кого саме дивляться вони вранці в дзеркало. Нація більше не є тим, чим вона була; для багатьох людей національна ідентичність — це застарілий спосіб говорити про себе. Гендер виглядає відносно сталим, але ніхто більше не може ствердити, що означає бути чоловіком чи жінкою — ці ролі змінюються швидше, аніж соціологія здатна це відстежувати. Навіть вік не є більше надійним показником того, хто ким є, у часи, коли приватні оголошення з успіхом можуть починатися словами: «Хлопець, 40 років, шукає...». Профспілки й політичні партії протягом кількох років стали невизначеними реальностями, які більше не пропонують людям безпечного прихистку. Постійно виникають нові концепції

колективної ідентичності, деякі з яких, схоже, суперечать самій думці, що колективи існують — номадні, гібридні, урбаністичні, глобальні ідентичності. Ці ярлики можна не запам'ятовувати; вони такі ж ефемерні, як і явища, котрі вони позначають.

Нова доба вивільнює і розчаровує, захоплює і лякає. Вона витворює нові форми уразливості: глобально інтегровані комп'ютерні мережі означають, що все, що завгодно, від комп'ютерних вірусів до синтетичних наркотиків, смертельної зброї та руйнівних думок, протікає значно вільніше, ніж будь-коли раніше, розгалужується, і міради хаотичних відривів призводять до незліченної кількості наслідків. Якщо комп'ютери підведуть нас, ми станемо безпомічними — ми не можемо просто повернутися до гусячого пера, вдаючи, що все залишається, як раніше. (У цей спосіб нова «гнучкість» фактично веде до втрати гнучкості.) Крім того, вона проголошує прихід нової *політики*, де залежності між локальними і глобальними силами, коренями й спонуканими, традиційною культурою і мультиетнічною реальністю виносять на розгляд такі питання, коли немає в наявності готових рішень. Вона також витворює нову *екзистенційну ситуацію* для багатьох людей, які можуть (або повинні) з дня на день визначати себе заново, у контексті, який позбавлений стабільності й передбачуваності, коли люди мають свободу вибирати і не мають свободи не вибирати. Крім того, нова доба для багатьох коментаторів є, фактично, синонімом нової *економіки*, економіки «нової роботи» — деякими з гасел якої є обробка інформації, гнучкість і швидка змінюваність фірм, продукції і персоналу. Те, що зміни відбулися і що вони продовжують виявляти свій вплив, є очевидним. Коли я виростав, Осло мало великий суднобудівний завод і три великі пивоварні, а в долині на північ від центру міста (влучно названій у XIX сторіччі Нюдален, «Нова Долина») існувала суміш найрізноманітніших великих і малих фабрик, що представляли деякі з найстаріших у країні галузей промисловості. Сьогодні всього цього (за винятком однієї пивоварні) немає, воно замінене розкішними квартирами, крамницями, ресторанами, коледжами, комп'ютерними фірмами, книжковими клубами, радіостудіями тощо. Нарешті, але не в останню чергу, нова доба характеризується постійним, приголомшливим і втомлюючим потоком інформації, яка настільки ж багата за можливостями, як і бідна за внутрішньою узгодженістю.

Інформаційне суспільство можна описувати в товстих книжках (і це, звичайно, робиться), але його можна також

визначити наступним чином: центр ваги в глобальній економіці змістився від речей до знаків. Економіка знаків змінюється із вражаючою швидкістю і вимагає інших організаційних форм і більшої гнучкості, ніж економіка речей, оскільки знаки перетікають значно легше, ніж речі. Ідеї, а не зброя зумовили зміну режимів у Східній Європі. Ідеї та сподівання лежать також в основі сучасного економічного буму на Заході й умотивовують заколоти й міграцію. Вільна доступність ідей означає одночасно, що багато з них змагаються за вільний простір у наших головах, ведучи до збентеженості й непевних ідентичностей.

НОВІ НАПРУЖЕНОСТІ ДОПОВНЮЮТЬ СТАРІ

Дві революції характеризують нашу добу: електронна і мультиетнічна. Щоби зрозуміти сучасне суспільство, не конче любити їх, але не можна не визнати, що обидві є складовою частиною повітря, яким ми дихаємо. Окрім того, це дві сторони однієї й тієї ж монети. Електронна революція і мультиетнічне суспільство є дзеркальним відбиттям одне одного: обоє відривають особисту ідентичність від традиції та коренів, тобто головних, тривких наративів. Культурна мозаїка, типова для мультиетнічності, з усіма її гібридними формами, парадоксами, конфліктами й напруженостями, має свою пряму відповідність у фрагментованому, барвистому, збентежливому й безладному потоці інформації, типовому для багатоканального телебачення і для WWW. Обидві тенденції витворюють потоки, рух і нечіткі межі. Вони відрізають культуру від місця, людей від готових історій про те, ким вони є і ким вони можуть стати, роботу від робочого місця, споживання від усталеної практики, освіту від стандартних шаблонів, знання від стійких моделей того, що вважається знаннями... Минуле, цілісність, узгодженість — усе це перебуває під загрозою.

Нові конфлікти, які постають в інформаційному суспільстві, можна зобразити як низку дихотомій, де права сторона домінує, а ліва репрезентує протилежні реакції.

звичність	новизна
захищеність	свобода
общинність	лібералізм
спільнота	індивід
корені	спонуки

фундаменталізм минуле	амбівалентність
тривкість зрілість	майбутнє зміна
	молодість

Ці види напруженостей погано узгоджуються з поділом на «правих» і «лівих», і, як вказувалося, «радикалізм» у 2000-ні роки є чи не рівноцінним опору змінам; старе ліве крило перейняте усім, від кліматичних змін до комп'ютерної технології, мультиетнічних можливостей і урбанізації. Ми на цьому покинемо дану проблему; у кожному разі, багато свідчить на користь того, що глобальна соціальна справедливність буде найголовнішою проблемою для оновлених лівих. У нашому, однак, контексті варто побіжно оглянути нові види дефіцитів, які з'являються в інформаційному суспільстві. Деякі з них можна визначити так:

повільний час
захищеність
передбачуваність
приналежність, стійка особиста ідентичність
узгодженість і розуміння
кумулятивне, лінійне, органічне зростання
справжнє переживання (що не є ані іронічними, ані зумовленими засобами масової інформації)

Як справедливо зазначав Гегель, реальність завжди конкретна. Тому, якщо це здається абстрактним, я обіцяю дуже скоро перейти до наочнішого викладу.

Однак, дехто стане твердити, що усе це не є насправді новим; усі ці теми, суперечності й проблеми є принаймні столітніми за віком, а в деяких випадках такими ж старими, як сільськогосподарське і урбаністичне суспільство. Щоби відповісти на подібну критику, я не можу придумати нічого кращого, аніж запропонувати відповідь, узятую з об'ємної праці Мануеля Кастелза, який пише у довгій примітці в кінці свого тритомника «Інформаційна доба»:

В останні роки під час дискусій на моїх семінарах настільки часто виникає одне й те саме питання, що буде корисно, як я гадаю, донести його до читачів. Це питання, яке стосується новизни. Що в усьому цьому нового? Чому це новий світ? Я

вірю, що в кінці цього тисячоліття постає новий світ. (...) Інтегральні схеми й комп'ютери є новими; повсюдний мобільний телезв'язок є новим; гідна інженерія є новою; електронно об'єднані глобальні фінансові ринки, які працюють у режимі реального часу, є новими; взаємопов'язана капіталістична економіка, яка охоплює всю планету, а не тільки деякі її сегменти, є новою; більшість міського трудового населення в галузі обробки знань та інформації в передових економіках є новим; більшість міського населення на планеті є новим; смерть радянської імперії, зникнення комунізму й кінець холодної війни є новими; поява азійського тихоокеанського регіону як рівноправного партнера у глобальній економіці є новою; широке протистояння патріархальності є новим; універсальне усвідомлення необхідності збереження екологічного середовища є новим; поява суспільства мереж, ґрунтованого на просторі потоків і на часі поза часом, є історично новою.

Потім він зупиняється, щоби перевести подих, і додає: *«Але це не те, що я хочу сказати»*. Моїм головним твердженням є те, що насправді не має значення, чи вірите ви, що цей світ або якісь його якості є новими, чи ні. Мій аналіз важливий сам по собі. Це наш світ — світ інформаційної доби».

Враховуючи все вищезгадане, рамки для аналізу тиранії моменту можуть вважатися згубно визначеними. Але чогось важливого все ще бракує, а саме взаємозв'язку між технологією, суспільством і культурою. Це дуже часто обговорювана сьогодні тема, але одним з моїх головних положень буде те, що неможливо зрозуміти теперішнє, не розглядаючи його як продукт певного відносно добре визначеного минулого — точка зору, на яку серйозно нападають в інформаційному суспільстві і яку неправильно розуміють як заохочення вчитися в історії шляхом імітування чи копіювання її. З огляду на це, наступний розділ — це суто культурна історія, низка моментальних знімків з історії інформаційної технології, які вказують на деякі стежки, що ведуть до сьогодення. Якщо ця книжка, всупереч сподіванням, має деяких надто квапливих читачів, яким цікавіше читати про швидкість, зростання і нагромадження і про те, що це означає для нас з вами, то цілком можна пропустити наступний розділ, хоча я б не радив цього робити з причин, які вже повинні бути зрозумілими.

3. Час книжки, годинника і грошей

Якби всю еволюційну історію, від перших одноклітинних організмів до сьогодення з його анатомічно сучасними слонами й людьми (і, щоби не забувати, анатомічно сучасними одноклітинними організмами), стиснути до 24 годин, то сучасні люди вийшли на сцену за 5 секунд до півночі. Сільськогосподарська революція відбулася за півтори секунди до півночі. А інтернет? Менше з тим.

Якщо ця точка зору надто запаморочлива, ми можемо поки що забути про трилобітів і бронтозаврів і обмежити рамки історією людства, розглядаючи її як одну добу. Цей 24-годинний цикл представлятиме 100.000 років. (Провідні вчені сьогодні схильні погодитися, що *homo sapiens* має приблизно такий вік, хоча декілька близьких родичів є значно старшими.) У цьому випадку перші приклади сільського господарства з'явилися у Західній Азії трошки пізніше 9.30 вечора. Перший вид письма, шумерський клинопис, був прийнятий у тій же частині світу годиною пізніше. Друкарський верстат Гутенберга з'явився на світ Божий за 8 хвилин до півночі, а завоювання Америки європейськими солдатами й авантюристами — кількома секундами пізніше. Вік телефона й консервного виробництва — близько півтора хвилин, а телебачення і комерційні авіасполучення існують всього лишень 30 секунд. А інтернет? Менше з тим.

Якщо дивитися з перспективи культурної історії, то сільське господарство — це лиш примітка, а сучасність — це примітка під приміткою, якщо враховувати тільки тривалість. Мисливці й збирачі, які й *були* людством протягом більш ніж 90% історії нашого виду, поступово були відсунуті у найізолюваніші й маргінальні частини світу — арктичну напівпустелю, австралійську пустелю, центральноафриканський тропічний ліс — і замінені скотарями й землеробами, які швидко збільшили густоту населення перед феноменальним зростанням індустріального та інформаційного суспільства протягом двох останніх сторіч.

Часові проміжки між великими вододілами в технологічній історії поступово зменшувалися. Писання від руки існувало протягом 4.500 років, перш ніж друкарський верстат ввів у звичай книжки. Щойно друкарство прибрало зі столу, відсвяткувавши

своє 500-річчя, як відчуло серйозну загрозу з боку електронного тексту, а радіо лише декілька десятиліть перебувало в домінуючій позиції, перш ніж телебачення перетворило його в постачальника супутньої продукції. Подібним чином, пройшло 5.000 років від винайдення кінних екіпажів, перш ніж вони були замінені автомобілями з двигунами внутрішнього згоряння і пневматичними шинами — римський мандрівник у часі, потрапивши на площу Пікаділлі у 1890 році, не був би шокований новаціями в міському транспорті, — але перший літак був винайдений всього лиш через 20 років після автомобіля.

Заміна моделей і асортименту продукції відбувається сьогодні з такою швидкістю, що навряд чи існує виробник будь-чого, який не планував би наступну модель ще до того, як остання модель буде показана публіці. Теоретично, продукт може застаріти ще до того, як потрапить у крамниці (у світі обчислювальної техніки це й справді трапляється досить часто).

Опис останніх 10,100,200 чи 10.000 років культурної історії, який зосереджений на прискоренні, вказує на головний вимір створеної людьми частини світу. Ця точка зору лежить в основі всього пропонованого аналізу. Але перш ніж переходити до розгляду прискорення і його наслідків, ми, однак, звернемося до деяких головних характеристик нашої форми життя, під якою я розумію просто сучасне суспільство. Замість занурюватися в складні дискусії стосовно періодизації — коли почалося сучасне суспільство чи сучасна культура? — я пропоную декілька простих відмінностей між сучасним і несучасними суспільствами. В академічних колах не дуже люблять тих, хто це робить, і з вагомих причин: не тільки сучасність є надзвичайно складним поняттям, яке, крім усього іншого, має ще й той побічний наслідок, що забезпечує армії науковців їхнім хлібом насущним — але, в свою чергу, несучасні суспільства відрізняються одне від одного так само, як і від нашого. Іншими словами, людина зіштовхується з опозицією одразу декількох академічних таборів, роблячи те, що я збираюся зробити. На свій захист, я настоюю на тому, що опис, який слідє далі, є правильним на загальному рівні, і що він вказує чіткий напрям у культурній історії, від конкретного до абстрактного. Це важливо, бо тиранія моменту є кінцевим продуктом довгого історичного процесу, який почався, коли невідомий шумерський геній відкрив, що фізичний символ може репрезентувати промовлене слово. Він чи вона увільнили мову від мовця.

ПІСЛЯ МОВИ ТА ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ПИСЬМО ПОЗНАЧИЛО ВАЖЛИВИЙ ВОДОДІЛ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ТЕХНОЛОГІЇ

Письмо стоїть на одному з перших місць у будь-якому списку найважливіших винаходів у культурній історії. Безумовно, наш тип суспільства був би неможливим без цієї технології. Ми б навіть були не тими самими людьми.

Письмо — це засіб для втілення в конкретну форму думок, фактів, тверджень, емоцій. Воно заморожує їх приблизно таким же чином, як музей заморожує культуру. У західноазійських сільськогосподарських суспільствах чотири чи п'ять тисяч років тому письмо переважно використовувалося заради двох цілей: списків і релігії. Складалися списки чи реєстри жителів (щоби мати змогу обкладати їх податками й забирати до війська), мішків із зерном, рабів тощо. Правителі внаслідок цього мали зовсім інше уявлення про свої імперії, аніж це могло би бути в протилежному випадку. Врешті-решт писемність була розширена до нумерації, і легендарну здатність фінікійців до комерції в стародавньому Середземномор'ї приписують їхній схильності до рахівництва.

Первинне релігійне використання письма було двояким: по-перше, письмо саме по собі містило магічний елемент, і заклинання, вирізьблені в камені, використовувалися ритуальним чином. Письменні вважалися людьми, наділеними мало не надприродною силою, нарівні з ковалями (сьогоднішня газета, до речі, розповідає про web-дизайнера, який сам собі надав професійний титул «технічний маг»). По-друге, письмо могло використовуватися для запису, усталення і, отже, санкціонування конкретних версій міфів і моральних принципів. У цей спосіб були закладені основи сучасних релігій, які часом називають «релігіями Книги», з їхніми претензіями на дослівну автентичність, точні описи сотворення, спасіння, раю тощо.

Технологія письма розвинулася незалежно у принаймні трьох, можливо, чотирьох місцях: Західній Азії, Центральній Америці, Китаї і (можливо) Єгипті. Окрім китайського і споріднених типів письма, усі типи письма в старому світі — від арабського і давньоєврейського до північноіндійської складової азбуки «деванагарі» та амхарського письма Ефіопії — можуть, очевидно, бути простежені до шумерського клинопису. Він був елементар-

ним, піктографічним (один символ представляв одне слово), обмеженим у застосуванні й міг бути важким для вивчення. Врешті-решт ця родина видів письма була витіснена алфавітами — якщо бути точними, найраніші з них були складовими алфавітами, де значок позначав склад; але в кінцевому підсумку звичними стали ті види письма, де значок позначав фонему чи звук. Однак, узгодженість між мовленням і письмом ніколи не буває повною, хоча багато з тих, які живуть у письмених суспільствах, думають інакше. Деякі види письма складаються виключно з приголосних (читач сам повинен підставити голосні), а більшість західноєвропейських мов мають більше звуків, ніж літер, навіть якщо долучити літери з діакритиками. Письмо відрізняється від мовлення, і писана мова впливає на мову усну. Фінікійський алфавіт належить до найстаріших, і він був імпортований і використаний греками у VIII ст. до н.е. Принаймні один вид письма вже використовувався раніше, щоби писати по-грецькому, але схоже на те, що вони були неписьменними протягом сторіч аж до часу прийняття нового алфавіту. Відомі тексти й фрагменти з першого періоду давньогрецької цивілізації мають явні сліди того, що вони були створені у проміжний період. Як і месопотамський епос «Гільгамеш» і найдавніші книги Біблії, епічні поеми Гомера, наприклад, мають елементи усної традиції. Вони ґрунтуються на історіях, які переповідалися з покоління до покоління, перш ніж були записані. Інша справа з класичною філософією, починаючи від VI ст. до н.е. У таких філософів, як Фалес, Парменід і Геракліт, письмо вперше займає належне йому місце як видозмінювач думки. У зрілій грецькій філософії, особливо у Платона й Аристотеля (V і IV ст. до н.е.) ідеї формуються у такий спосіб, який буквально був би немислимим без письма. Діалоги Платона й трактати Аристотеля складаються з логічно узгоджених, довгих ланцюжків міркувань, чітких визначень і мета-розглядів природи мови і слів, і всі вони передбачають чітку різницю між концептом і його об'єктом. Іншими словами, мова відрізається від акту мовлення, упереднюється і набирає конкретної форми. Ідеї можуть бути піддані критичному розгляду, в тексті можна заглянути в різні місця, аби перевірити, що автор сказав на попередній сторінці, можна у вільний час дослідити ступінь логічної узгодженості в міркуваннях. Принципи логіки, як вони представлені й розглянуті в праці Аристотеля, було би важко або й неможливо сформулювати в

усній традиції. (Щоправда, в часи Аристотеля все ще не було стандартних правил пунктуації і розділення слів.)

Перехід від міфологічного до філософського мислення часто називають «грецьким чудом». У міфологічному мисленні існує єдність між актом мовлення, лінгвістичними поняттями та навколишньою реальністю, тоді як філософія розрізняє ці три рівні й уможливорює критичний розгляд залежності між мовою та світом.

Письмо дало можливість розвивати знання кумулятивним чином, у тому смислі, що людина мала доступ до зробленого іншими й могла черпати звідти безпосередньо. Людина більше не залежала від особистого контакту з учителями. Вони залишили свої думки й відкриття нащадкам у матеріальній, застиглій формі. Кількісне зростання загальних знань людства, яке буде розглянуте в наступних розділах, є наслідком письма. Тома Аквінський міг у XIII столітті затратити все життя, намагаючись узгодити два важливі набори текстів — Біблію та філософію Аристотеля, — які вже тоді вважалися древніми. Мандрівники, які подорожували причорноморськими регіонами у VI сторіччі нашої ери, могли порівнювати свої спостереження з описами Геродота, які належали до V ст. до н.е. Математики й вчені могли відштовхуватись від Евкліда та Архімеда, збираючись розробляти нові концепції.

Письмо дало нам можливість твердо стояти на плечах померлих і далеких предків, але воно ж являє собою милицю для мислення, які послаблюють пам'ять. Коли ти можеш зазирнути й перевірити, тобі вже не потрібно пам'ятати. Усвідомлений як загальний принцип, цей погляд не віщує нічого доброго долі людини як особистості в інформаційному суспільстві.

Неписьменне суспільство має усну релігію, де, як правило, циркулюють декілька версій найважливіших міфів, де поширення релігії обмежене тим, куди сягає мовлене слово, і де не існує фіксованого набору догм, яких віруючі повинні дотримуватися. На противагу цьому, письменне суспільство звичайно має писану релігію (часто у вигляді священних текстів) з теоретично необмеженим географічним радіусом дії, з чітко окресленим набором догм та принципів і з санкціонованими, «правильними» версіями міфів і наративів. Така релігія може бути засадничо ідентичною на Аравійському півострові й у Марокко (хоча на практиці все не так просто; місцеві умови накладають на неї свій

відбиток, а усні традиції ніколи повністю не відмирають). Три великі релігії навернення, що походять із Західної Азії, мають усі ці характеристики, яких вони не поділяють із жодною традиційною африканською релігією.

Окрім того, неписьменне суспільство має судову систему, засновану на звичаї і традиції, тоді як письменне суспільство має законодавчу систему. Мораль у неписьменному суспільстві залежить від міжособистісних зв'язків — вона коріниться в реальних стосунках між індивідами, тоді як мораль у письменному суспільстві теоретично є визначеною законом, тобто міститься у писаному законодавстві. Навіть стосунки між батьками й дітьми в нашому типі суспільства регулюються писаними законами.

У неписьменному суспільстві знання передаються з уст в уста, і люди вимушені тренувати свою пам'ять. Загальний запас знань, доступних у будь-який певний момент часу, втілений у тих членах суспільства, які на даний момент є живими. Коли хтось помирає у невеличкому суспільстві з усною традицією, то чиста втрата знань може бути значною. (Пізніше я розгляну культ молодості в сучасну добу в контексті прискорених змін. Однією з причин зневажливого ставлення до похилого віку і поклоніння молодості є, безумовно, той факт, що знання людей, старших від нас, не втрачаються, коли вони помирають — втрачається лише їхня мудрість, а це товар, мінова вартість якого зменшується в суспільстві, яке швидко рухається вперед.)

Більшість неписьменних суспільств організовані на основі спорідненості, тоді як письменні суспільства частіше є державними суспільствами, де абстрактна ідеологія спільноти, така, як націоналізм, функціонує як свого роду метафорична спорідненість. У певних недержавних суспільствах частково таким же чином функціонували релігії Книги.

Уважні читачі помітять, що я тут вкрай спрощую, ставлячи поруч античні грецькі міста-держави й сучасні національні держави під одним заголовком «письменні суспільства», і так само невизначено говорю про «неписьменні суспільства». Це справді так, і для тих, кого цікавлять деталі, існує величезна фахова література про письменність та усну традицію в історичній і порівняльній перспективі. Дуже багато суспільств можуть бути поміщені в проміжній зоні між письменністю та усною традицією: вони являють собою гібридні форми. Дехто використовував письмо лише певною мірою, тоді як інші використовували його

не з метою стимулювання критичного, наукового мислення (наприклад, з метою релігійного виховання шляхом механічного зазубрювання головних текстів), і безсумнівно є те, що багато європейських суспільств стали повністю письменними лише в XIX сторіччі. Ці подробиці, надзвичайно важливі в дослідженні, тут мають менше значення; важливим у цьому контексті є загальний хід історії, і метою цього огляду є витворення тла для аналізу нашого власного типу суспільства.

На політичному рівні загальна тенденція зводиться до того, що неписьменні суспільства є або децентралізованими й егалітарними, або державами з одноосібним правлінням, де політична влада успадковується. З іншого боку, письменні суспільства сильно централізовані й найчастіше мають професійну адміністрацію, де влада в принципі надається згідно зі встановленими правилами. В цілому, письменні суспільства є значно більшими від неписьменних як територіально, так і за кількістю населення. І тоді як жителі неписьменних суспільств розповідають міфи про те, хто вони такі й звідки вони походять, у письменних суспільствах ті самі функції виконує *історія*, яка ґрунтується на архівах та інших писаних джерелах.

Вже повинно бути ясно, що письмо було дуже суттєвим інструментом при переході від того, що можна би назвати *конкретним суспільством*, заснованим на близьких особистих стосунках, пам'яті, місцевій релігії та поширюваних усно міфах, до *абстрактного суспільства*, заснованого на офіційному законодавстві, архівах, книжній релігії та писаній історії. Я ще згадаю чотири інших технологічних нововведення, які разом із письмом вказують на ті особливі характеристики сучасного суспільства, котрі є передумовами для інформаційного суспільства.

ГОДИННИК БУВ ВПРОВАДЖЕНИЙ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ГОДИН БОГОСЛУЖІНЬ; ЩО ВІН РЕГУЛЮЄ ЗАРАЗ?

Годинник був створений у часи європейського середньовіччя, можливо, для того, щоби синхронізувати години богослужінь у монастирях. (Закликання мусульманських муедзинів і християнські церковні дзвони — це сучасні нагадування про ту початкову функцію часовимірювальної технології.) Календарі є старішими й були створені незалежно у значно більшій кількості місць, ніж

письмо. В цілому, однак, календарі в несучасних суспільствах не були технічним засобом, який допомагав би суспільствам виконувати п'ятирічні плани, а індивідам — слідкувати за своїми щоденними графіками й крайніми строками, а були радше пов'язані з порами року, ритуальними циклами, астрономією і сільськогосподарським роком. Годинник є точнішим і детальнішим (у буквальному сенсі) від календаря. Він вимірює час і розділяє його на сегменти, які можна підрахувати. Незважаючи на свою первісно релігійну функцію, годинник швидко поширився для координування ще й інших сфер людської діяльності. Голландський мислитель Гуго Гроцій (1583-1645) сформулював моральну максиму, яка це ілюструє. Гроцій широко відомий своїми працями в галузі політичної філософії, але його також часом згадують як першого європейця нових часів, який відстоював моральний принцип, повністю відірваний від релігії: «Пунктуальність — це чеснота!» («Час — це гроші» є пізнішим удосконаленням цього принципу, яке зазвичай приписують Бенджаміну Франкліну.)

Так само, як письмо унаочнює мову, годинники унаочнюють час. Час стає «чимось», що існує незалежно від людського досвіду, чимось об'єктивним і вимірюваним. Зовсім не так було в традиційних суспільствах, де щоденне існування їхніх жителів проходило в межах часової структури, яка визначалася подіями. Події регулювали протікання часу, а не навпаки. Якщо мандрівник чи етнограф запитає в африканському селищі, коли відбудеться певна подія, то відповідь може звучати: «Коли все буде готове». Іншими словами, не «чверть на п'яту». Навіть у суспільствах, де годинники й розклади давно вже увійшли у вжиток, цілком може бути так, що вони не пов'язані безпосередньо зі щоденним життям людей. Один колега, який проводив польові дослідження в сільській місцевості на острові Ява, розповідав, що одного дня йому треба було поїхати поїздом до найближчого міста. Отож він запитав одного чоловіка, коли прибуває поїзд. Чоловік спантеличено подивився на нього і показав на рейки: «Поїзд приїздить звідти, тоді зупиняється отут, а трошки згодом їде отуди».

Годинниковий час перетворює час в автономну сутність, у щось, що існує незалежно від подій. «Година» може існувати (в наших думках) абстрактним чином; це порожня сутність, яка може бути заповнена чим завгодно. Тому загальноприйнято говорити про годинниковий час як про «порожній, кількісно

подільний час». Він розділений на точно виміряні «відтинки», як метри чи дециметри. Передбачено, що ці сутності є ідентичними для всіх, усюди й завжди. Життя в нашому типі суспільства зумовлює, що кожен з нас при народженні підписує контракт, який зобов'язує до довічної віри в годинниковий і календарний час. (Цей контракт іноді потребує певного часу, щоби увійти в силу. Тому мій син, якому три роки, часом настоює, що сьогодні неділя і час на мультфільми по телебаченню і на анархічні бійки вдома з маленькою сестричкою, навіть якщо календар показує, що сьогодні вівторок і час іти в садочок.)

В даному контексті особливо важливими є два аспекти годинникового часу. По-перше, він перетворює час у точну, об'єктивну й абстрактну реальність, можливо, гамівну сорочку для мінливостей відчуваного часу — бо цей вид часу завжди тече з різною швидкістю; як усі знають, 5 хвилин можуть бути чим завгодно, від миті до вічності. Філософом, який повів найбільш систематичний наступ на цю тиранію квантитативного часу, є, безумовно, Анрі Бергсон (1859-1941). Він був чи не найзнаменитішим інтелектуалом світу у міжвоєнні роки й отримав Нобелівську премію в галузі літератури у 1928 році. У своїй докторській дисертації 1889 року «*Sur les donnees immediates de la conscience*» («Про безпосередні дані свідомості»), перекладеній англійською мовою під назвою «Час і свободна воля», він суворо критикує обчислюваний, «порожній» час, який регулює нас ззовні, замість того щоб дозволити виконуваним завданням заповнити час зсередини.

По-друге, годинник синхронізує всіх, хто потрапив у його зачароване коло. Усі, хто це читає, погоджуються стосовно того, що означає, коли ми говоримо, що зараз, скажімо, 8.15 вечора. Усі знають, коли увімкнути телевізор, щоби подивитися конкретну програму, і вони роблять це одночасно, незалежно один від одного. Якщо програма почалася до того, як ми увімкнули телевізор, то не тому що телевізійний канал порушив свої зобов'язання, а тому що щось негаразд із нашим годинником. (Телебачення — це надзвичайно синхронізуюча технологія, яка відіграла важливу роль у національному розвитку в другій половині XX сторіччя; цікаво, що коли відбувається перехід від одноканального до багатоканального телебачення, воно спрацьовує, схоже, у протилежному напрямку. Детальніше про це — пізніше.) Координування складного виробництва на заводах і в

установах теж, безумовно, було би немислимим без годинника, як і будь-що інше, від громадського транспорту до кіносеансів.

Термометр робить із температурою те саме, що годинник із часом. В умовах температурних режимів, заданих термометром, вже не годиться просто ствердити, що «дещо похолодало», якщо можна підійти до термометра і отримати точну цифру в градусах. І якщо він показує більше 20 градусів по Цельсію, то винуватити, так би мовити, слід не температуру повітря, а себе.

ГРОШІ НАЛЕЖАТЬ ДО ТІЄЇ Ж РОДИНИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ЩО Й ПИСЬМО ТА ГОДИННИКИ

Технологією з більшими від термометра наслідками є інше відкриття, що скеровує прихильників і жертви в одному напрямку, а саме гроші. У традиційних суспільствах існували поняття мови і часу, але не письмо і годинники. Подібним чином, інструменти, схожі на гроші, існували в багатьох типах суспільств, але наш вид грошей, «гроші загального призначення», є недавнім та історично пов'язаним з культурою видом. Вони роблять приблизно те саме з платежами, визначенням вартості та обміном, що й годинники та письмо роблять, відповідно, з часом та мовою. Вони роблять операції абстрактними і накладають стандартизовану координатну сітку на великі території (в кінцевому підсумку, на весь світ). Вони поміщають індивідуальні, цілком земні операції під невидиму парасольку абстракції.

Гроші з мушель, золоті монети та інші компактні цінності відомі у багатьох традиційних суспільствах. Вони, мабуть, можуть використовуватися як міра вартості, щоби зробити різні товари порівнянними — мішок зерна дорівнює половині золоті монети; коза дорівнює половині золоті монети; *ergo*, мішок зерна можна обміняти на козу. Вони можуть використовуватися як засіб обміну; я можу купити двох кіз за золоту монету. Вони можуть навіть використовуватися як засіб платежу — я вбив свого сусіда і повинен заплатити вдові й дітям три золоті монети в компенсацію. Однак сучасні гроші є значно могутнішою технологією, ніж усе, що можна з ними порівняти, відоме нам з традиційних суспільств. Передовсім, вони є *універсальними* у сфері свого застосування. Можливо, Ленон і Макартні мали рацію, вважаючи, що любов — це не ринковий товар (хоча легко знайти цинічних

соціологів, які твердитимуть протилежне), але в цілому, один і той же вид грошей функціонує як універсальний засіб платежів і обміну та як міра вартості. Західноафриканські каури не мали вартості поза обмеженою територією, і навіть там за них можна було купити лише певні товари й послуги. Гроші загального призначення — це законний платіжний засіб в усій державі, яка налічує мільйони жителів, а якщо ми живемо у країні з конвертованою валютою, то вона дійсна в усьому світі. Гроші роблять заробітні плати й купівельну спроможність в усьому світі порівнянними, дають можливість обміняти одну тонну таро з Нової Гвінеї на тайванську електроніку і є необхідним засобом для того, щоби світова економіка взагалі стала можливою. Якщо угоди й торгівля в багатьох суспільствах залежали від довіри та особистих стосунків між продавцем і покупцем, то звичні для нас абстрактні й універсальні гроші передбачають упредметнення економічних операцій. Доки існує погодженість щодо економічної вартості кольорових шматочків паперу, мені немає потреби особисто знати моїх боржників чи кредиторів. З недавнім переходом грошей у кіберпростір, внаслідок чого одна й та сама пластикова картка може використовуватися для економічних операцій мало не в усьому світі, гроші стали навіть ще абстрактнішими.

НОТНИЙ ЗАПИС РОБИТЬ ТЕ САМЕ, ЩО Й ПИСЬМО, ЧИСЛА, ГОДИННИКИ ТА ГРОШІ

Моїм останнім поки що прикладом є музична нотація. Більшість відомих нам суспільств (усі?) мають якусь музику, але нотне письмо було винайдене лише двічі, а саме в Європі (IX ст.) та в Китаї/Японії (X ст.). Однак лише в Європі відвертою метою нотного письма від самого початку було створення абсолютно символічної мови для передачі музичного змісту — китайсько-японська система базувалася на піктограмах, властивих писаній мові. На перших порах елементарні ноти позначали лише підвищення чи пониження тону. Врешті-решт вони стали точнішими, і в XI сторіччі Гвідо д'Ареццо впровадив нотний стан, який дав можливість позначати встановлені інтервали. У ті ж часи система нотації була стандартизована, і були впроваджені також символічні значки для позначення тривалості звуку. На початку XVI сторіччя в основному утвердилася відома нам система.

В даному контексті важливими є декілька аспектів музичної нотації. По-перше, ноти роблять з музикою те саме, що письмо робить з мовою; вони відокремлюють музику від виконавця і дають можливість зберігати музику незалежно від людей, а також дають можливість індивідуальним виконавцям розучувати твір без особистого контакту з іншим виконавцем. Передаються лише ті аспекти музики, які можуть бути позначені на письмі. Так само, як існують невловимі відтінки в мовленні, які не можуть бути передані в тексті, так і про музику можна сказати те саме (трьома такими аспектами є почуття і — довший час — висота тону й швидкість). По-друге, ноти заморожують музику, так само як історія заморожує міфи, а годинниковий час фіксує змінне протікання часу. У декількох європейських країнах народна музика, яка поступово розвивалася протягом століть, була раптом записана й збережена у застиглій формі в часи національного романтизму; в результаті сьогодні її можна зіграти по нотах точно так, як її грали, скажімо, в середині XIX сторіччя. По-третє, нотація створює умови для нового рівня складності, який без неї був би неможливим. Без точної системи нотації неможливими були б ані математична правильність фуг Баха, ані дивовижне багатоголосся симфоній Бетговена. Стандартний тон «ля 440» (чисте «ля» — це хвиля з частотою 440) був остаточно визначений у 1939 році, після всіляких коливань протягом століть. Це музичний еквівалент золотого стандарту, часу за Грінвічем і метра-еталона в Парижі. Вважається, що спільний, абстрактний стандарт діятиме для всіх людей в усі часи.

СУСПІЛЬСТВО СТАЄ ЧИМРАЗ АБСТРАКТНІШИМ

Поширення технології письма привело до стандартизації мов. Технологія годинника привела як до стандартизації часових відрізків, так і до синхронізації великих мас населення. Чим більшою ставала кількість людей, яким необхідно було координувати свою діяльність із точністю до хвилини, тим більшими ставали регіони, охоплені новими стандартами. Коли в червні 1841 року був відкритий останній відтинок Великої західної залізниці, годинники в Брістолі відставали на 10 хвилин від годинників у Лондоні. До того часу не було потреби в точній синхронізації жителів цих двох міст. Потреба в синхронізації частково прийшла із залізницею, частково з телеграфом протягом

наступних десятиліть. Залізниця скоротила 20-годинну поїздку з Лондона до Брістоля до 4 годин, а телеграф незабаром скоротив час, необхідний для відправлення термінових повідомлень, майже до нуля.

Сьогоднішня глобальна система 24 часових поясів була встановлена в 1884 році. Раніше плутанина локальних часових зон утруднювала цей перехід, а потреба у спільному стандарті звучала роками, і нарешті міжнародна комісія досягла узгодженості на зустрічі у Вашингтоні, округ Колумбія.

Переходи від спорідненості до національної ідентичності, від звичаю до законодавства, від «грошей каури» та їм подібних до грошей загального призначення, від музики в душі до нотного письма, від місцевих релігій до писаних релігій навернення, від особистісної моралі до універсальної, від пам'яті до архівів, від міфів до історії і від часу, визначуваного подіями, до годинникового часу — усі вказують один напрям: від маленького суспільства, заснованого на конкретних соціальних взаєминах і практичних знаннях, до широкомасштабного суспільства, заснованого на абстрактному законодавстві й абстрактних знаннях, опертих на логіку й науку.

Такого роду відмінність була популярною в суспільних та історичних науках, але вона вже вийшла з моди. Переважна частина вчених сьогодні більше зайняті дослідженням особливостей окремих суспільств, ніж широкими узагальненнями. І, звичайно, з дуже вагомим причин. В реальному житті традиційні види знань існують поряд із сучасними. Непотизм, анахронічні релігійні уявлення і віра в невизначених «духів» (ніколи не проходите під драбиною, не розкривайте парасольки вдома), інтуїція і спонтанна творчість продовжують існувати і в сучасних, і в традиційних суспільствах, так само як спорідненість і особистісна мораль. Я й сам написав невеличку книжку про паралелі між міфом та історією, а значна частина моїх академічних досліджень були присвячені сучасному феномену, який має багато спільних рис із спорідненістю, а саме етнічністю. Тому заперечення проти подібних вкрай широких узагальнень є вагомими, але лише якщо хтось наполягає на використанні збільшувального скла. Я впевнений, що ті виміри, які були встановлені, визначають головні відмінності між життям на Мангеттені і життям у далекому меланезійському селі.

Під кінець треба згадати ще дві історичні зміни, які серйозним чином вплинули і на мислення, і на спосіб життя: друкарство та промислову революцію.

До епохи друкування — Гутенберг жив від приблизно 1400 до 1468 року — письменність існувала в багатьох суспільствах, але не була особливо поширеною. Для цього було декілька причин; серед усього іншого і той факт, що книжка могла коштувати стільки ж, скільки й невеличка ферма. Книжки завжди писалися від руки, переважно монахами, але також і професійними переписувачами. Потім Гутенберг винайшов свій друкарський верстат — який часто вважають найважливішим окремо взятим винаходом за останні 2000 років, — і книжки раптом виявилися дешевими, починаючи, якщо бути точними, від 1455 року (саме в цьому році Гутенберг надрукував знамениту 42-рядкову Біблію). Книжки не одразу стали дешевими. Біблія Гутенберга коштувала 30 гульденів, а річний зарібок робітника становив 10 гульденів. Протягом наступних десятиліть нова технологія поширилася на всю центральну частину Європи, і книжки ставали чимраз дешевшими. Перша друкарня в Англії була заснована Вільямом Кекстоном у 1476 році. Кекстон був друкарем, редактором, книготорговцем і видавцем (звична комбінація аж до XIX сторіччя) і немалим чином посприяв стандартизації англійської орфографії та синтаксису. Друкарство зумовило стандартизацію також і в інших країнах і полегшило доступ до книжок, написаних національними мовами, а не латиною. Ринок несподівано став значно більшим від невеличкої еліти латиномовних вчених. Друкарство було вирішальним фактором для появи нової науки, філософії та літератури на початку нових часів. Воно відіграло вирішальну роль у масовій освіті та у створенні громадянського суспільства в європейських містах і привело до наслідків, яких Гутенберг ніяк не міг передбачити. Його головним прагненням, як здається, було друкувати Біблії та розплатитися зі своїми боргами.

Для нас найважливішими особливостями друкарства є його сприяння вражаючому зростанню інформації і його стандартизуючий аспект. Дешеві друковані книжки сприяли стандартизації як мови, так і світоглядів. Те саме повідомлення, одягнене в ті самі лінгвістичні одяжки, могло тепер сповіщатися усьому середньому класу, від Аугсбурга до Бремена. У цей спосіб уперше змогла постати національна громадська сфера, що складалася з

рівних собі, увагу яких поглинали ті самі письменники, ті самі політичні та ідеологічні проблеми, ті самі філософські, географічні та наукові новини. Друкарство було настільки важливим для розвитку демократії та націоналізму, що Бенедикт Андерсон віддав головну роль друкарському капіталізму у своїй історичній драмі про становлення націоналізму «Уявлені спільноти». Без цієї величезної системи виробництва й розповсюдження важко зрозуміти, як людина в Марселі могла би навіть мріяти про те, щоб мати морально зобов'язуюче почуття спільноти з людиною в Ліллі. Усвідомлений як технологічний засіб для створення абстрактних спільнот, тобто солідарності й співчуття серед людей, які ніколи не зустрінуться особисто, друкарський капіталізм відіграє найголовнішу роль. І, безумовно, фундаментальне для нас питання: якщо друкарський капіталізм залишив нам націоналізм і демократію, то що нас очікуватиме після періоду подібного домінування інтернету і цифрового супутникового телебачення?

Минуло чимало років, перш ніж письменність набула справжнього поширення, навіть після появи друкарської технології. У часи Шекспіра, можливо, 10% населення Англії та Уельса було письменним. Сьогодні рівень неписьменності у жодній країні навіть не наближається до цієї цифри. Навіть серед жінок у консервативних, патріархальних суспільствах рівень письменності є вищим, ніж серед громадян шекспірівської Англії.

Саме друкарство в поєднанні із загальною початковою освітою і такими засобами масової інформації, як газети й журнали (включаючи книжки, які публікувалися у вигляді щомісячних випусків), справжнім чином підштовхнули уми звичайних чоловіків і жінок до нового абстрактного суспільства. Це суспільство складалося з величезної кількості людей, які всі були гвинтиками в гігантській машині й у кінцевому підсумку легко могли бути замінені іншими у виробничому процесі, їхні знання і вміння були не унікальними, а стандартизованими, а тому порівнянними зі знаннями та вміннями інших. З приходом промислової революції в XIX сторіччі ця можливість вперше була здійснена на практиці.

Якщо традиційні ремесла передавалися безпосередньо від майстра до учня, то фабричне виробництво настільки стандартизоване, що, в ідеалі, вимагає лише декількох загальних навичок. (Те саме певною мірою стосується «виробництва» бюрократії;

не має значення, чи людина отримала освіту в Даремі, чи в Суссексі.) Ранніх соціологів, від Маркса до Дюркгайма, цікавило фабричне виробництво, яке вело до розщеплення процесу таким чином, що кожен робітник виробляв лише крихітну частинку цілого. Критичні твердження стосовно того, що це веде до відчуження, робилися не тільки Марксом, але й багатьма іншими стурбованими оглядачами в XIX столітті, тобто за покоління чи за два до того, як Генрі Форд винайшов конвеєр. Іншими словами, справи мали йти лише до гіршого. Чи, можливо, до кращого: як і книжки, промислові вироби ставали дешевшими й доступнішими.

Промислове виробництво синхронізує роботу й стандартизує її продукцію. Певний виріб, такий як, скажімо, мінідисківий програвач, є ідентичним з усіма іншими виробами того ж виробництва і тієї ж моделі, а якщо він є унікальним, то через якийсь дефект. У ремісничому суспільстві, навпаки, кожен предмет виготовлявся індивідуально і був унікальним.

Хронограф і фабричний годинник належать промислового способу виробництва. Таким чином хронометр пройшов нарешті повний шлях від пасторальних монастирських общин до великомасштабного промислового суспільства.

Сучасні суспільства характеризуються особливим видом складності. Це не єдиний можливий вид. Індійське кастове суспільство та традиційні австралійські світогляди — ось два яскраві приклади соціальної та культурної складності, відповідно. І однак модерність займала в другій половині XX сторіччя унікально важливу позицію; вона була провідною, на межі того, щоби стати універсальною. Вона синхронізує і стандартизує величезні маси людей, і усі вони є лиш маленькими гвинтиками у великому механізмі. Вона спирається на спільну механічну часову структуру, на всесвітній засіб для економічних операцій (гроші), на технологію виробництва і знищення, що ґрунтується на спільній теоретичній науці. Модерність координує відрухи й думки величезної кількості людей у спосіб, який був незанимим і немислимим у несучасних суспільствах. Вона робить конкретних індивідів непотрібними, упередметнюючи час, мову, економіку, пам'ять, мораль і знання. І вона закладає основи для майже безмежної соціальної складності. Завжди нові мільйони людей можуть бути залучені в систему завдяки її простим спільним знаменникам, а вона не змінюватиме свого характеру і не потребуватиме реорганізації.

ЛІНІЙНИЙ ЧАС НЕ Є ЧАСТИНОЮ ПРОБЛЕМИ

Поки що я навіть не згадав *віри в прогрес*. Для одних це сама квінтесенція сучасності, а інші — як песимісти, так і оптимісти — вважають, що ми започаткували справжню постмодерну епоху, оскільки універсальна віра в прогрес, схоже, зникає. Думка, що історичні зміни відбуваються в конкретному напрямку, є важливою для узаконення сучасних суспільств. Знання, техніка, мораль, життєвий рівень, знання — усе це, як вважалося, прогресує. Сьогоднішні електронні прилади є кращими від учорашніх, філософи XX сторіччя розуміли більше, ніж ті, котрі працювали у XVIII сторіччі, і, якщо врахувати геть усе, людство сьогодні почувається краще, ніж у попередні періоди. Якщо це останнє твердження виявлялося неправильним, то відповідним антидотом була ще більша віра в прогрес, можливо, іншого сорту (наприклад, соціалізм).

Лінійний час є важливим виміром віри в прогрес, і, як буде показано пізніше, його крах є ключовим фактором у витворенні тиранії моменту. Слід зазначити, що лінійний час не є неминучим наслідком годинників і календарів. Годинник, власне кажучи, фіксує часові цикли тривалістю 12 або 24 години. Читачі можуть пригадати, що в старому жарті про зіпсовані годинники говориться, що вони не є цілком безвартісними: двічі на добу вони показують правильний час. На противагу цьому, календарі з пронумерованими роками й днями вказують вперед, але більшість історичних календарів, які ми знаємо — від Таїланду до Центральної Америки, — були пов'язані з циклічними ритуальними епохами, а не з історичними змінами. Культурний пакет, який витворює віру в прогрес, складають годинник плюс друкарство плюс наука і техніка плюс промислове виробництво плюс капіталізм. Це могутній пакет. І усе ж багато з нас мають неприємне відчуття, що щось от-от жахливо розладнається; що світ не обов'язково стає кращим, справедливішим, людянішим і більш керованим місцем або, принаймні, що події не завжди вказують якийсь конкретний напрямок. Це відчуття зумовлене не лінійним часом, а усвідомленням часу як такого, що не є вже достатньою мірою лінійним. Існують певні межі щодо того, на скільки маленьких кусочків можна розщепити час, перш ніж він перестане існувати як тяглість і єдиним існуючим часом буде окремо взятий, шалений, істеричний момент, який постійно

змінюється, але не вказує в майбутнє далі, ніж до наступного моменту. Як це не дивно, але сили, які привели до появи лінійного часу і віри в прогрес, можуть — на певному етапі свого розвитку — привести до прямо протилежного.

Можливо, проблема, яка поставлена в цій книжці, зумовлена в кінцевому підсумку тим фактом, що сучасні суспільства домоглися надто великого успіху в своїх зусиллях зробити усіх більш умілими, досягти більшого, модернізувати, стандартизувати й прискорити притаманний їм процес змін. Зміни, або «прогрес», відбуваються тепер так швидко, що стало неможливим ставитися до цього розумно. А коли щось відбувається постійно, то нічого насправді не відбувається. Ключовим фактором у витворенні цієї парадоксальної ситуації є швидкість, і до неї ми зараз звернемося.

4. Швидкість

Усе рухається так швидко
в наші дні. І не тільки час,
не тільки літак
до Америки,
поїзди, пароплави й машини,
не тільки музика.

Японці
скоротили час до 4 хвилин і 15 секунд,
записуючи п'яту симфонію Бетговена.
Ось як швидко все діється.

Вище ми процитували популярного норвезького поета і виконавця Одда Бьоретцена. Його згадка про японський оркестр є дотепною, але часом сатира блідне порівняно з реальністю. І ось старіюча примадонна з національного театру в Осло згадує виставу за п'єсою Ібсена «Росмерсгольм», яка тривала повні 4 години. Остання постановка п'єси у 1998 році тривала 1 годину 58 хвилин. У тексті не було значних викреслень чи скорочень.

Цікаво, що Бьоретцен згадує Бетговена; те саме робить Мілан Кундера у своєму чудовому невеличкому романі «*La Lenteur*» («Неспішність»), написаному в 1995 році. Там є сцена, коли головний персонаж твору Кундери, чеський вчений, сидить у готельному номері, думаючи про саму лиш швидкість у програмі новин, розмірковуючи над тим, як одні фрагменти змінюються іншими без будь-якого чіткого порядку, без якогось всеохопного наративу; як цілком неможливо стало пов'язати ці клаптики новин, що проблискують один за одним, у той великий гобелен, що зветься Історія, і як кожен проблиск презентується нетерпляче і на одному подиху, бо за лаштунками вже в повній готовності чекає новий проблиск. Сучасна історія, говорить він, розповідається таким самим чином, як і концерт, де оркестр послідовно грає усі 138 творів Бетговена, але лише перші вісім тактів з кожного. Через 10 років, міркує він, вони гратимуть лише першу ноту кожного твору — усього 138 нот. «А через двадцять років

уся музика Бетговена буде зведена до одного дуже довгого дзиччання, як отой безкінечний звук, котрий він почув у перший день своєї глухоти».

Кундера і Бьоретцен мають рацію. Здається, що усе рухається чимраз швидше. Коли я сидів одного ранку в травні 2000 року за своїм письмовим столом у відносному спокої й тиші, накидаючи нотатки й фрагменти до цієї книжки, мене перервали три одночасні ідентичні повідомлення по електронній пошті, марковані червоними написами («Першочергові!»), а потім фізичний візит секретарки, яка ходила коридором, стукала у двері й попереджала хазяїв кабінетів про близьку небезпеку. Після того, як ми стали користуватися електронною поштою, ми майже не бачимо нашої секретарки, тому негайно зрозуміли, що ситуація дуже серйозна.

Так от, причиною такої незвичайної і драматичної поведінки не були ані пожежа на першому поверсі, ані загальний страйк чи спроба державного перевороту, вчинена військовими, навіть не зростаюча і спонтанна хвиля самогубств серед університетських працівників на знак протесту проти занепаду нашої інституції, а маленька комп'ютерна програма, яка заразила багато наших жорстких дисків. Вірус! Програма з вірусом прийшла в додатку до повідомлення під назвою «ILOVEYOU», де було прохання до адресата відкрити доданий «любовний лист від мене до вас». Якщо хтось робив це — а багато хто, ясна річ, робив це, бо ж їм обіцяли безумовне освідчення в коханні, — зловистий вірус починав знищувати файли, псувати дані, а потім переходив на інші незаражені комп'ютери через електронний адресний список жертви. Дуже багато колег отримали вірус у першій половині того дня, переважно з декількох джерел, а багато хто отримав його двічі чи навіть тричі.

Вірус, який у найближчі кілька годин дістав прізвисько «любовний хробак», вперше був помічений у Гонконзі пізно увечері в середу 3 травня (за місцевим часом). Коли населення США трошки пізніше вилізло з ліжок (а в Сполучених Штатах це був ранок середи), вірус почав поширюватися по всьому світу із вражаючою швидкістю. Протягом двох наступних днів він досяг — серед багатьох інших місць — університету в Готенбурзі, щотижневої газети в Осло та Норвезького інституту міжнародних досліджень і прийшов на мій комп'ютер з індивідуальних комп'ютерів з усіх трьох місць у четвер вранці. Коли люди почали

вертатися з роботи додому у той фатальний четвер, провідні антивірусні компанії вже розробили засоби проти вірусу, до яких був вільний доступ у мережі. Вірус був вірулентним та епідемічним від самого початку (інші віруси, наприклад, той, що переносить бубонну чуму, можуть роками бути пасивними, перш ніж стануть шкідливими), а уся епідемія тривала менше трьох днів. Було встановлено, що протягом цього періоду від 60 до 80 відсотків комп'ютерів у США виявилися меншою чи більшою мірою зараженими. В четвер увечері CNN повідомила, що скандинавське фотоагентство «Scanpix» втратило 4.500 фотографій, незважаючи на бездоганні системи захисту.

Кількаденне поширення епідемії по всьому світу було різко зупинене після поширення настійливих застережень у практично всіх світових засобах масової інформації. Ще через тиждень творці вірусу були заарештовані філіппінською поліцією.

Не можна втриматися, щоб не порівняти цю епідемію з більш ранніми великими епідеміями в європейській історії. Найвідомішою і, можливо, найбільшою за наслідками була «чорна смерть» (1347-1351). Вона вже спричинила масову загибель людей і політичний безлад на значних територіях у Європі, коли нарешті досягла Бергена у 1349 році, з'явившись на балтійських землях лише наступного року. У чуми пішло три роки, щоби дістатися від Сицилії до Риги, незважаючи на те, що вона була надзвичайно заразною. За винятком найближчих сусідніх регіонів (Західна Азія та Північна Африка), ніякі інші континенти, крім Європи, не постраждали. Велика чума 530-х років справді була глобальною — вона почалася у Східній Африці й спричинила спустошення в Китаї, Аравії та Європі — і рухалася з такою ж швидкістю, що й чума через 800 років. Усе, що було віддалене в просторі у XIV і VI століттях, було також віддалене і в часі.

НАША ІСТОРІЯ - ЦЕ ІСТОРІЯ ПРИСКОРЕННЯ

Існує багато можливих теоретичних підходів до нашого недавнього минулого, й історія нових часів протягом більш ніж сторіччя давала роботу поколінням академіків і студентів. Одні зосереджувалися на історії ідей, інші виділяють економіку чи політику. Це можна робити по-різному. Наприклад, може бути дуже повчально розглянути історію останніх 200 років як історію прискорення. Дивно, але цей вимір рідко виходить на перший

план в обширній літературі по глобалізації. Причиною, чому це дивно, є просто те, що глобалізація сама є рівнозначною певній формі прискорення, яка зменшує значення відстані, часом повністю її усуваючи. В епоху радіо- і телекомунікацій не існує більше зв'язку між тривалістю й відстанню. Як говорить теоретик швидкості Поль Віріліо: ми живемо в епоху, коли не існує затримок.

Віріліо мав на думці родину інтернетних технологій і тому не перебільшував. Читач розуміє, що він думав не про перевантажені комутатори й не про громадян, які чекають, щоби поговорити з бюрократом по телефону. Глобальні телекомунікації та інші засоби зв'язку, що базуються на супутниках, є повсюдними й моментальними. Усі вузли, об'єднані інтернетом, знаходяться насправді одночасно у тому самому місці, всюди й ніде. На практиці не існує різниці між відправленням і отриманням електронної пошти з Мельбурна чи з сусіднього кабінету або між переглядом прямої трансляції футбольного матчу в Бельгії, святкування Нового року в Кірібаті чи інтерв'ю, що передається місцевою телестудією. Час, усвідомлений як засіб витворення далеких і близьких відстаней, зник.

Цей відомий факт має багато непередбачених наслідків, і деякі з них досліджуються Віріліо, котрий називає свою власну галузь досліджень *дромологією*, наукою про швидкість і прискорення. Однією з особливих сфер його зацікавлень є військова сфера. Століття тому потрібні були тижні й місяці, щоби захопити таку країну, як Польща: швидкість війни дорівнювала середній швидкості кавалерії. Хоча коні — прудкі тварини, але їм потрібні їжа й відпочинок, а крім того їх затримують гори, болота й ріки, не кажучи вже про непримиренних жителів, які руйнують мости й влаштовують пастки. На початку минулого сторіччя з'явилися танки й біплани, і стрімкість війни раптом значно зросла. Потім прийшли «спітфайри» й ракети середнього радіусу дії, і сьогодні агресивна держава може в принципі завдати нечуваної шкоди іншій країні протягом кількох хвилин.

Одним із тих, хто надихав Віріліо, був теоретик мас-медіа Маршал МакЛюен, можливо, найширше відомий своїм оптимістичним гаслом «глобальне село», де все людство бере участь у прегарній розмові про вартості, красу і свою спільну долю. Віріліо воліє говорити про «глобальний мегаполіс», який характеризується анонімістю й дезінтегрованістю, де усі спілкуються з

усіма іншими і де ніхто — саме в силу цього — ні з ким насправді не розмовляє. Це «віртуальне місто» організоване за допомогою інформаційної технології, що працює в режимі реального часу. Іншими словами, ми маємо ситуацію, коли час домінує над простором. Відстані зникають, а коли те, що далеко, стає таким же наближеним, як і те, що поряд, то, згідно з Віріліо, ніщо не є більше насправді близьким.

Песимізм Віріліо тісно споріднений із песимізмом класичної соціології другої половини XIX сторіччя; такі автори, як Фердинан Тьоніс і Георг Зімель, занепокоєно (Тьоніс) або захоплено (Зімель) писали про анонімість міського життя, про індивідуалізм і втрату традицією та релігією авторитету, а також про той прагматичний, орієнтований на мету стиль поведінки, який є таким типовим для індустріального суспільства. Чи означає це, що проблеми, підняті прискоренням, є старішими, ніж ми гадаємо? Відповіддю буде так і ні — як і завжди, коли ставляться питання, на які немає відповідей.

Кожне покоління схильне вважати свою власну епоху унікальною і має для цього вагомі причини: усі епохи по-своєму унікальні. Одночасно можна також твердити, що багато з того, що вважається новим, насправді вже досить довго існувало — від часів, скажімо, Платона чи сільськогосподарської революції, Марко Поло, Колумба, Гутенберга чи Реформації (вибирайте самі). Стосовно швидкості й прискорення хтось може заперечити тим, котрі наголошують на унікальних властивостях реактивних літаків та інтернету, що найважливіші зміни відбулися, коли був винайдений телеграф, чи пароплав, чи, як вже на те пішло, швидка двохколісна римська колісниця. Іншими словами, нічого нового немає під сонцем — або дуже мало.

Такий спосіб аргументації має свої межі. Хоча телеграф був винаходом з величезними наслідками, інтернет являє собою щось більше, ніж просту примітку до Марконі. Глобальні телекомунікації, що працюють в режимі реального часу, створюють такі умови людського існування, які радикально відрізняються від створених усіма попередніми технологіями. І усе ж правильно вважати електронну революцію прямим продовженням попередніх інновацій і прискорень. У попередньому розділі розглядалися наслідки деяких великих інформаційних рубежів у культурній історії Заходу — письма, грошей, друкарства, годинника. Усі вони сприяли вивільненню, так би мовити, комунікації від її безпосе-

реднього контексту; письмо зробило знання вічними й кумулятивними, годинник зробив час механічним та універсальним, гроші зробили вартості порівнянними. Чи перебуває хтось у Канберрі, чи в Канпурі, долар, година й заголовки новин означають майже те саме. Обставини продовжують змінюватись, але спільні знаменники поєднують території одні з одними.

Стандартизація та економія часу — це рідні діти промислової революції, і саме під час крахів, зумовлених індустріалізацією, були закладені основи для тиранії моменту. Тільки в індустріальному суспільстві годинник міг бути використаний для досягнення синхронізованої ефективності у великому й складному промисловому виробництві. Саме в цю епоху тісно поєдналися час і гроші; пунктуальність була чеснотою принаймні від часів Еразма, але поняття, що зекономлений час — це зароблені гроші, стало провідним принципом у виробництві, лише коли промисловість великою мірою замінила традиційні ремесла. Промисловій революції, яка почалася під кінець XVIII сторіччя, знадобиться усе XIX сторіччя, щоби завершитись на Заході, досягши кульмінації у впровадженні конвеєрів і таймерів.

Живучи в цю епоху прискорення і швидких змін, широка публіка була частково захоплена, частково налякана. Нові види товарів вироблялися в жахаючих кількостях; колоніальні імперії розросталися й створювали світову економіку, засновану — як і сьогоднішня світова економіка — головню на експорті сировини з бідних країн та експорті готової продукції з багатих країн. Поїзди, пароплави, телеграфні й телефонні лінії — усе це немалою мірою сприяло зменшенню світу у спосіб, який мав здаватися не менш вражаючим, ніж сьогоднішній процес зменшення світу. Протягом XIX сторіччя мода в одязі почала мінятися з новою швидкістю, і з'явилося поняття «цьогорічна паризька модель».

Жителі Європи та Північної Америки так само, як і сьогодні, були перейняті наслідками швидкості, зменшенням відстаней і тим, що б ми сьогодні назвали глобалізацією (і, як і сьогодні, вони в цілому виявляли більший ентузіазм на західному узбережжі Атлантики, ніж на східному). У 1824 році парова залізниця була зовсім недавнім винаходом, і деякі далекоглядні коментатори негайно зрозуміли, що вона змінить світ. «Коли парові екіпажі стануть поширеними, то не буде надто зухвалим припущення, що сьогоднішня максимальна швидкість [10 миль на годину] буде подвоєна», писав певний журналіст у «*The*

Scotsman». Далі він зазначає, що американці «зі своїм характерним потягом до вдосконалень» почали вивчати цю цілком нову технологію і передбачають майбутні часи, коли навіть дивовижна швидкість 20 миль на годину зможе бути подвоєна. Цікаво, що шотландський коментатор проводить такі ж порівняння, як і ті, до яких звичайно вдаються сьогодні, коли впроваджується нова, прискорююча технологія: він твердить, що «турне по Європі» (яке тоді включало Париж і Флоренцію) здійснюватиметься незабаром за такий же час, який потрібен був «нашим дідам» на поїздку з Единбурга до Лондона.

Незважаючи на чимраз швидші поїзди й спроби конкурувати з авіасполученнями, європейські залізничні компанії сьогодні намагаються представити себе як такі, що пропонують задумливу, спокійну альтернативу гарячкової метушні авіаподорожей і розчаруванням їзди автомобілем. Подорожуючи поїздом, можна насолоджуватися *повільним часом*. Таке розуміння поїзда — як романтичного залишка епохи, що минула (свого роду ностальгія, яка особливо розвинена в Британії, батьківщині колекціонерів номерів паровозів та «Паровозика Томаса»*) — дуже далеке від його первинного смислу. Картина Тернера «Дощ, пара і швидкість» (1844) передає у цьому відношенні дух епохи. Вона зображує Велику західну залізницю в момент, коли поїзд їде мостом трошки західніше Лондона. Картина передає майже нереальну швидкість, рух настільки швидкий, що людське око насилу схоплює його. Поїзд рухався із середньою швидкістю 20 миль на годину, хоча на деяких відрізках вона могла теоретично сягати 50 миль/год. Коли в 1855 році була відкрита перша залізниця в Норвегії, від Христіанії (Осло) до Ейдсвольда, який знаходився на 60 миль північніше, середня швидкість була меншою 20 миль на годину, і усе ж багато хто непокоївся. Вони відчували, що неприродно висока швидкість парового поїзда ускладнюватиме сприйняття деталей краєвиду під час подорожі. Казали, що це пряма загроза природним межам людського сприйняття.

Фактично паралельно із залізницями росли, мов гриби, телеграфні лінії — часто їх ставили вздовж залізничної колії. Цей винахід, який називають інтернетом вікторіанської доби, можливо, являв собою найважливішу зміну в історії інформаційної технології від часів Гутенберга. Вперше повідомлення були

популярний герой багатьох англійських книжок і фільмів для дітей.

від'єднані від фізичних об'єктів. Вперше відправлення можна було пересилати на багато миль у пакетах вагою менше 1 грама. Іншими словами, зернина WWW була посіяна в 1838 році. Мережа телеграфних ліній розросталася надзвичайно швидко як на стандарти середини XIX сторіччя, і перший трансатлантичний кабель вже працював у 1866 році. Це було дійсно щось нове. Всього лиш кількома десятиліттями раніше зв'язок між Європою та США забирав тижні або місяці, залежно від пори року та погодних умов. Потім, під кінець 1830-х років, пароплави зробили вітрильники застарілими, а менш ніж через 30 років можна було відправити телеграму з Лондона в Нью-Йорк. Коли якраз під кінець сторіччя почав діяти безпроводний телеграф, справді можна було сказати, що необхідна лише косметика (чи, фактично, електроніка), щоб інтернет став реальністю. Мільйонам європейських переселенців не треба було більше чекати тижнями чи місяцями, щоб почути останні новини про своїх старіючих родичів. Вони могли отримати телеграму в той самий день, коли нарешті помирав їхній хворий дядечко. У 1876 році Белл запатентував телефон, і він увійшов у вжиток протягом декількох десятиліть, хоча треба було чекати до 1927 року, щоби з'явилися перші діючі трансатлантичні лінії. До всього цього слід додати, що в другій половині XIX сторіччя надзвичайно зросла світова торгівля (ще одна паралель з 1990-ми роками), а Британська імперія - тодішній генератор технологічних змін — стала відомою як імперія, де ніколи не заходить сонце. Ідея тісно інтегрованого глобального суспільства була, ясна річ, такою ж поширеною в 1890-і, як і в 1990-і роки, і в цілому сприймалася більш оптимістично.

Росли великі міста, зростав асортимент товарів, туризм став масовим явищем, з'явилися щотижневі часописи й стали популярними серед усіх класів, а газети жорстоко конкурували за найсвіжіші новини: нове суспільство, яке витворилося в кінці XIX століття у найбагатших країнах, очолюваних Британією, Францією та Сполученими Штатами, мало багато спільного із суспільством, у якому ми живемо сьогодні. Воно характеризувалося прискоренням, зростаючою складністю, відчуттям відсутності дому і швидкими технологічними змінами. Сам символ глобальної модерності в XX сторіччі — «Coca-Cola» — з'явився у 1886 році, і перші рекламні оголошення обіцяли, що вона протистойть «повільності мислення». Це правда, що кокаїн

був вилучений з секретного рецепта у 1905 році, але мільйони сучасних палких прихильників продовжують погоджуватися, що «Coca-Cola»- справді допомагає їм протистояти повільності, хоча не обов'язково думки.

Ключовою постаттю в тій трансформації праці, яка відбулася близько 100 років тому, був американський інженер Фредерик В.Тейлор (1856-1915). Він не був першим, хто використав часові графіки для управління робітниками, але він розробив метод, який майже одразу залишив свій глибокий слід в індустріальному світі. На думку Тейлора, завжди або майже завжди можна було зробити виробництво продуктивнішим, вимірюючи тривання кожної операції, яку виконують робітники, а потім усуваючи «втрати» — не тільки перерви, але й непотрібні рухи. Його метод, яким захоплювались або який критикували під назвою «тейлоризм», дав можливість (мало не в якості побічного наслідку) розділити виробничий процес на велику кількість складових частин і таким чином відкрив шлях конвеєрному виробництву, де кожен окремих робітник виконує невеличку кількість механічних, повторюваних рухів. Тейлоризм є свого роду відповіддю індустріального суспільства на метричну систему вимірювань: він стандартизує, розділяє і усуває суб'єктивність.

Галасливе, швидке й анонімне життя, яке характеризувало виробничий процес, технологію зв'язку і — чимраз більше — споживання у другій половині XIX сторіччя, усвідомлювалося як щось нове. Не всі були в однаковому захваті. Романіст Кнут Гамсун, який у 1880-і роки декілька років жив і працював у США, спершу був вражений величезними технічними досягненнями країни. У листі до приятеля він у ліричних виразах описував величезний Бруклінський міст, усі його сталеві шви й гігантські болти; він також додав цікаве визначення одного з перших ліфтів, який він називає «гойдалкоподібним пристроєм» (*et slags Vippeindretning*). Коли він у 1889 році написав есе «Про духовне життя сучасної Америки», його погляди змінилися. Тепер він насміхається над схильністю американців некритично сприймати все нове, над їхньою зневагою до традиції і над їхнім енергійним і — на його погляд — зовсім невиправданим оптимізмом та наївною вірою в прогрес. «А самі американці переконані, що вся ця непогамовність, енергія й спритність — це властивість, яку сама свобода вкорінила в американському національному характері».

Описуючи у цей спосіб «типово американське» ставлення до змін, Гамсун одночасно вводить Алексису де Токвілю (який

написав свою важливу працю про Америку на півстоліття раніше), передбачає сучасних європейських критиків «доби миттєвих комунікацій» епохи та значною мірою перегукується з Редьярдом Кіплінгом. Перший візит молодого Кіплінга в Америку був значно коротшим, ніж у Гамсуна, але він повернувся майже з такими самими поглядами стосовно небезпек засмокування людини технологічним середовищем, де править швидкість і де майже або взагалі немає зрівноважуючих сил. Кіплінг, чиє есе після опублікування викликало розлючену реакцію в Сполучених Штатах, був особливо стурбований тим, що він вважав вульгаризацією і спрощенням англійської мови (нагадуючи цим іншу пізньовікторіанську знаменитість, а саме Оскара Вайлда, який колись написав про американців, що вони мають дуже багато спільного з британцями окрім, звичайно, мови). Лінгвістичне спрощення може, безперечно, розглядатися як свого роду прискорення — мистецтво говорити економно.

Прискорення у XIX сторіччі було зумовлене промисловою революцією і новими вимогами продуктивності у виробництві товарів, і йому сприяла інформаційна технологія. У прискоренні XXI сторіччя інформаційна технологія є одночасно каталізатором, джерелом бажаних товарів та економічним генератором. Те метушливе, фрагментоване існування, яке сьогодні веде до стількох розчарувань і часових пасток, є, певною мірою, далеко не новим і було сатирично зображено Гамсуном, Кіплінгом та іншими більш ніж 100 років тому; але інформаційне суспільство доповнює ситуацію деякими справді новими рисами. Швидкість властива новим часам, а нові часи існують щонайменше пару сотень років. Принципи швидкості, які я сформулюю в цій книжці пізніше, охарактеризовані в загальному, але вони мають значення лише в сучасних суспільствах. Більш того, приклади покажуть, що й справді існують певні аспекти цього конкретного періоду нових часів — періоду після холодної війни, інформаційної доби, — які є унікальними.

ШВИДКІСТЬ - ЦЕ НАРКОТИК

Ця тема ще не увійшла повною мірою в порядок денний 2000-х років, але для цього вже найвищий час. Прискорення, яке спостерігалось, відкомментовувалося і час від часу критикувалося людьми XIX сторіччя, продовжується до сьогоднішнього дня і

відчувається гостріше, ніж будь-коли, в міру того як комп'ютерні мережі та супутниковий зв'язок поєднали світ значно тісніше, ніж могла навіть помислити яка-небудь телеграфна чи пароплавна компанія.

Давним-давно усі листи писалися від руки й доставлялися повільною поштовою службою (кінні екіпажі, вітрильники тощо). Написання листа забирало багато часу, а його доставка тривала ще довше. Протягом XIX сторіччя не тільки продукування й доставка листів зазнали прискорення: через кілька десятиліть після того, як поїзди й пароплави зробили доставку безпечнішою й швидшою, з'явилася друкарська машинка. У перші десятиліття XX сторіччя аероплани теж почали використовуватися для доставки пошти. І раптом стало можливим спілкуватися з тими, кого любиш, в Австралії й Америці без необхідності місяцями чекати на їхню відповідь. У 1950-і роки залишені в Європі родичі могли навіть отримати відповідь з Міннесоти протягом якихось трьох тижнів, якщо пощастить.

А зараз? Зараз ми починаємо нетерпляче чекати на відповідь приблизно через 30 секунд після того, як натиснули на екрані кнопку «Відправити».

Цей вид прискорення має декілька різних наслідків, щоби не сказати побічних ефектів. Перевагою, притаманною електронній пошті — і її метою, — є те, що вона полегшує контакт з іншими. Говорять також, що вона тактовніша порівняно з телефоном, оскільки відправка електронного повідомлення не перериває і не відволікає людей від того, чим вони в даний момент зайняті. З іншого боку, в силу тієї ж причини, електронна пошта виключає відсутність: людина завжди є досяжною; не буває такого, що хтось просто вийшов на обід.

У старі часи, коли все ще використовували зрубані дерева для більшої частини нашої кореспонденції, в матеріальній базі інформаційної технології існувала внутрішньо притаманна їй інерція, яка стримувала несвоєчасну надокучливість. Говорячи інакше, сама технологія витворювала опір, який робив написання листа достатньо трудомістким, щоби відсіяти багато непотрібних листів. Саме написання вимагало часу, далі аркуш паперу треба було згорнути і вкласти в конверт, треба було написати прізвище й адресу відправника й отримувача, наклеїти марку в правому верхньому куті, знайти поштову скриньку. Додайте до цього одвічну ненадійність поштової доставки; сьогоднішня місцева

газета на першій сторінці помістила заголовок: «Терміновий лист ішов шість днів!» Усе це не стосується електронної пошти. Саме тому більшість із нас відправляє більше електронних листів, ніж ми відправляли паперових. Електронна пошта — це благо для відправника, але може стати прокляттям для отримувача.

Швидкість впливає на стиль і синтаксис. Багато хто не вичитує і не поправляє своєї електронної кореспонденції. Вони починають свої листи, навіть до незнайомих, невимушеним «Привіт!», яке ні до чого не зобов'язує, або взагалі обходяться без звертання. (Хоча тут існують культурні відмінності. Якось я дістав електронного листа від японського студента, який церемонно вибачався, що пише мені «без дозволу».) Листи часто пересипані напівпродуманими реченнями й поганою граматиною. Оцінювана таким чином, електронна пошта може бути поміщена десь між писемною та усною традицією, але якщо вона більш-менш повністю замінить старомодні листи, це обернеться втратами для культури в цілому; культура втратить в якості все те, що виграє в кількості.

Швидкість завдає також шкоди повільному часові. Вона погрожує заповнити всі прогалини. У старі часи відправник листа міг чекати на відповідь від тижня до місяця. В цьому не було нічого ненормального. Тому, коли людина вкидала листа у поштову скриньку, вона могла повернутися до своєї роботи, спокійно сидіти і якийсь час продовжувати займатися тим, чим займалася. Ця епоха вже відійшла. Сьогодні від нас чекають відповіді протягом годин, і нерідко одне й те саме повідомлення посилається двічі з проміжком, може, в один день, а то й менше. Відправник, очевидно, вважає, що ми не отримали його за першим разом, якщо й досі не відповіли.

Ця книжка не задумувалась як однобічний напад на швидкий час. Швидкість прекрасна там, де вона необхідна. Але вона заразна і має, можливо, серйозні побічні наслідки. Якщо ми не зрозуміємо, як швидкість функціонує, що вона додає і що відбирає, ми не матимемо можливості зберегти повільність там, де вона необхідна.

Ми живемо в епоху, коли цигарка замінила люльку, круп'яні пластівці замінили кашу, електронна пошта замінила паперову кореспонденцію, а двохвилинна програма новин є одним із найпривабливіших продуктів у сфері засобів інформації. Газетні статті стають коротшими, переходи від епізоду до епізоду у

фільмах частішими, а час, який кожен із нас витрачає, відповідаючи на електронні листи, зменшується пропорційно до кількості отриманих листів. Той нетерплячий і мінливий стиль комунікації, який з'явився з приходом багатоканального телебачення, став точним образом духу епохи. Швидкість — це наркотик; нажахані, ми помічаємо, як у кіно починаємо намацувати кнопку швидкої перемотки, публіка втрачає інтерес до повільних видів спорту; у моїй частині світу ковзанярський спорт і лижні кроси мають серйозні проблеми із залученням спортсменів і зацікавленістю публіки, бо люди переключаються на більш вибухові види спорту, такі як хокей і швидкісний спуск; ми заповнюємо повільні прогалини, розмовляючи по мобільному телефону, коли йдемо вулицею чи чекаємо на зміну кольорів світлофора; ми проклинаємо муніципальні транспортні служби, коли трамвай запізнюється на 5 хвилин, і ми продовжуємо, після усіх цих років, чекати на ще швидші комп'ютери і ще швидший інтернетний зв'язок. Усе зараз рухається швидше.

ШВИДКІСТЬ ВЕДЕ ДО СПРОЩЕННЯ

Можна би подати це ще й таким чином. До 1840-х років людина повинна була звертатися до портретиста, щоб зберегти своє лице для нащадків. І члени королівських родин, і звичайні люди протягом віків повинні були сидіти перед художником. Потім прийшла перша, громіздка фотографічна техніка, дагеротип, яка, звичайно ж, була непридатною для зображення дітей, тварин та інших рухомих об'єктів, бо час експозиції міг тривати навіть годину. Потім прийшла фотографія, такою як ми її знаємо — неймовірно, але вона протрималася у майже незмінному вигляді до наших днів, і лише зараз її готова замінити цифрова технологія. («Неймовірно», бо в отих темних кімнатах з червоним світлом, хімічних ванночках і сушках завжди було — принаймні для мене — щось від Жюльє Верна.) Але упродовж років люди спеціально одягалися, щоби піти до фотографа; у деяких містах крамниці галантереї та одягу були стратегічно розташовані по-сусідству із фотографічними закладами; а потім треба було довго чекати, щоб побачити результат. Потім мистецтво фотографії демократизувалося, і батьки (й матері) родин могли зробити «моментальні знімки», коли їм було зручно, а відзняті плівки ставали знімками за кілька днів. Після Другої світової війни

з'явилася камера «Полароїд», яка автоматично проявляла знімки за одну хвилину; а дещо пізніше були створені фірмові фотозаклади, які обіцяли проявити вашу плівку протягом години. У час, коли це пишеться, цифрова фотографія, що почала впроваджуватися у другій половині 1990-х років, починає нарешті серйозно зазіхати на цю сферу. Час, що повинен пройти від задуму до знімка, помалу скоротився від кількох тижнів до нуля.

Якщо брати ізольовано, то немає причин непокоїтися цими змінами. Але прискорення й стискання є всепроникними, часто з непередбаченими наслідками. Одна з кращих пародій — це «конкурс» Монті Пітона, де переможцем стає той, хто найкраще зрештємує «У пошуках втраченого часу» Пруста за 1 хвилину. («А перемогла... дівчина з найбільшим бюстом!») «*Reader's Digest*», журнал кишенькового формату, який спеціалізується в публікації скорочених і спрощених версій текстів, випередив у цьому смислі свій час, коли з'явився в 1922 році. Від 1938 року журнал, який має загальний глобальний наклад 28 мільйонів (!), публікує свою власну книжкову серію. Вона складається, згідно з ідеологією журналу, з радикально скорочених версій існуючих книжок, від останнього блокбастера Джона Грішема до «Війни і миру» Толстого. Це література з інтегрованою кнопкою швидкої перемотки, пристосована до епохи, де надто багато інформації і надто мало повільного часу. Деякі автори навіть твердять, що їм подобаються ці скорочені версії їхніх власних книжок, і дозволяють «*Reader's Digest*»- використовувати їхні портрети в маркетингових програмах.

ШВИДКІСТЬ ВИТВОРЮЄ ЕФЕКТ КОНВЕСРА

Вже на першій Всесвітній виставці в Кришталевому палаці в Лондоні в 1851 році, де в запаморочливих кількостях і асортименті демонструвалися товари, виготовлені промисловим способом, захисники традиційних ремесел твердили, що промислові товари є гіршими. Якість вимагає часу і високорозвинутої особистої майстерності, твердили вони, натякаючи, що промисловий спосіб масового виробництва (який ще переживав своє дитинство) означає вульгаризацію якості.

Таке ставлення не є чимось незвичним; його можна зустріти в багатьох галузях і можна також відстоювати, виходячи з різних мотивацій. Еліта завжди намагалася перешкодити демократизації

символів свого елітного статусу. Товари промислового виробництва є дешевшими й доступнішими для звичайних людей, ніж були ремісничі вироби; саме з цієї причини в суспільстві існують групи, які фактично від самого початку запрограмовані твердити, що вони гірші просто тому, що вони звичайні. З іншого боку, до такого ж висновку (тобто до критичного ставлення до швидкого промислового виробництва товарів) можна прийти, відштовхуючись від піклування про навколишнє середовище, або посиляючись на строк придатності товарів, або на ту досить туманну категорію, що зветься «якість». Відомий анекдот про стосунки між США і Великобританією — це анекдот про газони. «Як нам домогтися таких гарних газонів, як у вас?» — запитує нетерплячий американець. Англієць відповідає: «Почніть 400 років тому».

Багато виробів можуть виготовлятися краще й ефективніше, не зазнаючи неодмінного погіршення якості. Двома такими прикладами є пластмасові відра й автомобілі. Іншим продуктам на краще йде трудомістке, повільне й розважливе виробництво — вони тоді служать довше, мають кращий смак, краще звучать тощо. Є щось особливе в одязі, пошитому на замовлення, спеціально підігнаному по *мені* іншою людиною. У випадку вина й коньяку повільне визрівання веде до кращої якості, так само, як і у випадку багатьох інших продуктів харчування, включаючи пиво, сир і деякі види м'яса.

Для їжі немає обов'язкового зв'язку між тривалістю приготування і якістю (в сенсі хорошого смаку та поживної вартості). Є страви, які мають тушкуватися годинами, не стаючи від цього особливо смачними чи корисними; можна згадати, наприклад, деякі види англійських м'ясних рагу і особливо гідку потраву з вареної баранини з капустою, яка становить традиційний недільний обід у Норвегії. Подібним же чином, дехто вважає, що сирі устриці з крапелькою цитринового соку (час приготування = 0) — це кулінарний смаколик світового класу. І усе ж, як правило, якість їжі вимагає значної кількості повільного часу. Візьмемо для прикладу свійську птицю. Середній бройлер у країні, яка перетворила виробництво м'яса у промислову галузь нарівні з виробництвом автомобілів, живе в середньому місяць. У моїй рідній країні бройлера годують поживними речовинами, що сприяють ростові, рівно місяць, поки він не досягне загальної ваги 1.100 грамів, а тоді йому відрубають голову, патрають і найчастіше засмажують (приправляючи завжди тією самою

сумішшю солі й меленої паприки), перш ніж запропонувати покупцеві. Декілька років тому певні люди з околиць невеличкого містечка поблизу Осло виявили, що якщо дозволити курчатам вести більш нормальне життя, їхні жирові запаси розвиваються краще, а м'ясо в результаті стає соковитішим і смачнішим. Вони відкрили крамничку й почали вирощувати курчат, яких годували нормальною їжею і — що найголовніше — дозволяли їм жити вдвічі довше, ніж стандартним бройлерам. Наслідком стали курчата, які коштували більш ніж удвічі дорожче від звичайних, але які зате мали цілком інший смак, ніж смажені промислові бройлери, яких більшість із нас знала все життя.

Подібний приклад у більших масштабах стосується намагань північноамериканської компанії «Будвайзер» купити чеську пивоварню «Будвайзер» в середині 1990-х років. Мотиви такого приєднання легко було зрозуміти: чеська пивоварня, яка є великою в масштабах Центральної Європи, але карликом порівняно з американськими пивними заводами, володіє правами на назву «Будвайзер» по всій Європі. З цієї причини американський продукт повинен був продаватися в Європі під маркою «Буд». Річ у тім, що ці два сорти можуть бути поміщені по два різні боки шкали сортності пива. Американський «Будвайзер» з вигляду нагадує сечу і має смак вуглекислоти з невеличкою домішкою гіркоти. Чеський тезко (відомий також як «Будвар») є таким же золотистим, густим і ароматним, як і інші сорти чеського світлого пива, а це означає, що воно належить до кращих гатунків пива у світі. (Лише близько чотирьох країн котируються у світовій пивній лізі, і Республіка Чехія є однією з них.) Незважаючи на щедрі пропозиції, американським потенційним покупцям відмовили. Чехи одразу побачили, що методи виробництва, які будуть запроваджені, якщо вони стануть частиною всесвітньої імперії «Будвайзер», зумовлять катастрофічне падіння якості. Вимоги кількості й швидкості неможливо було узгодити з бажанням випускати добре пиво. З цієї причини на глобальному ринку до сьогоднішнього дня існують два радикально різних пива «Будвайзер» — швидке, яке добре для потамування спраги похапцем, і повільне, яке слід пити у спокійній задумі і яке можна безпечно подавати при кімнатній температурі.

Часом виграші від швидкості й доступності є більшими за втрати, а часом втрати є непомітними. Не можна, наприклад, із

впевненістю сказати, що існують цілі юрми людей, які мріють про додаткові 10 хвилин вранці, аби замінити свій сухий сніданок мискою каші. Пакети різної їжі швидкого приготування, від кускусу й тако до середземноморських соусів для спагетті чи навіть *sauce bearnaise*, дають можливість зайнятим людям приготувати смачні страви, які майже схожі на справжні. Якщо альтернативи немає, бо людина рідко має можливість витратити цілі години на куховарство, то подібний вихід зовсім не такий вже й поганий. Але якби швидкість і ціна стали головними критеріями у виборі продуктів, то наслідком були би прямі втрати багатств і розмаїтості культури в цілому. Якщо більшість з нас перестануть відчувати на смак і на запах різницю між дешевим ординарним вином і марочним бордо, не знатимуть більше, що свіжозмелена кава дає зовсім інший результат, ніж порошковий сурогат, пропонований фірмою «Nestle», не чутимуть, що симфонії Малера є глибшими й багатшими від найновіших поп-шлягерів, тоді культура в цілому буде збіднена. Але пуританізм — лише для пуритан. Коли я подорожую літаком, я з великим задоволенням п'ю розчинну каву, хоча це продукт, до якого я зазвичай ставлюся дуже скептично. Бо альтернатива — це ніякої кави взагалі.

Але швидкість має і свої переваги, і часом (а якщо подумати, досить часто в інформаційну добу) ніщо не може бути краще від швидкісного варіанту. Якщо, скажімо, ви маєте годину, щоб послухати класичну музику, і повинні вибирати між однією повною симфонією і дванадцятьма п'ятихвилинними вибірками з різних симфоній, то вибір не становитиме труднощів. І цей приклад не є абсурдним. Багато класичних записів-бестселерів — це вибірки або головні моменти. Деконтекстуалізовані уривки. І це не таке нове, як дехто міг би подумати. У міжвоєнні роки Артур Онеггер скомпонував «Різдвяну кантату», де скомбінував попури зі знайомих різдвяних пісень. Багато чого ми вже чули раніше, а часу обмаль. І композитор, і слухач воліють поспішати.

ШВИДКІСТЬ ВЕДЕ ДО ВТРАТИ ТОЧНОСТІ

У справжні старі часи, коли контакт із зовнішнім світом набував форми листів, переписка забирала дні або тижні. Ритм переписки був повільним і розважливим. Кращі листи видатних особистостей публікувалися у вигляді збірок — одним з наших кращих

джерел Марксової думки є його переписка з Енгельсом. Краще есе Оскара Вайлда, «*De Profundis*», було, фактично, листом. У Вайлда пішло на нього два місяці, і починалося воно: «Дорогий Бозі, по довгій і безплідній очікуванні я вирішив сам написати тобі...». Важко повірити, що знайдеться якийсь божевільний, який опублікує «вибрану електронну переписку» відомого чоловіка чи жінки наших днів, але я, звичайно, можу і помилятися.

Окрім недбалості й поверховості кореспонденції, прискорення має і серйозніші наслідки. Як правило, коли від людини вимагається діяти негайно, вона робить перше, що спадає на думку. (Кожен, хто коли-небудь, скажімо, натискав на червону кнопку або у гніві клав край стосункам, знає, що друга чи третя думка дуже варті того, аби рекомендувати саме їх.) Поль Віріліо встановлює прямий зв'язок між прискоренням і невпевненістю. Чим менше залишається неспішного часу для того, щоб обдумати рішення, обговорити й поглянути на все неупереджено, тим більшим є ризик згубних помилок. Чим швидше змінюється поле діяльності, тим менш дієвими стають повільні вибори. Апокаліптичні страхи я залишу для інших. Достатньо серйозним є вже те, що прискорення в засобах інформації, у висвітленні новин, соціальних перетвореннях та культурних змінах породило політичну практику, яка практично позбавлена ідеології і на яку більше впливають спонуки засобів інформації, ніж тривале обмірковування й чіткі моделі суспільства. Показовими в цьому відношенні є і популісти типу Йорґа Гайдера, і політики-інтригани, такі як Тоні Блер. Повільні відходять від справ.

Про легендарного шведського прем'єр-міністра Таге Ерландера розповідають, що одного літнього дня 1950 року він грався з магнітофоном, коли почув по радію, що в Кореї почалася війна. Війна не була неочікуваною, і багато хто боявся, що в кінцевому підсумку вона могла привести до третьої світової війни. Що зробив Ерландер? Він продовжував гратися зі своєю забавкою, випробовував мікрофон, записуючи на плівку свої думки про війну. Він був один у кімнаті. Незважаючи на таке повільне реагування на драматичну світову подію, ніхто й не думав критикувати Ерландера за нерішучість чи неспроможність діяти негайно.

Навіть 1950-і роки були достатньо прискореним десятиріччям, і Ерландера, правду кажучи, вирвав з його роздумів

журналіст, який хотів знати, що той збирається робити. Але сьогодні усе рухається значно швидше. Рішення мають ухвалюватися зі швидкістю світла, інакше вас витіснять ті, хто діє швидше. Цей принцип має таку ж вагу на світовому фінансовому ринку, як і в політиці чи в маркетингу. Оскільки ми вже згадували Гайдера: в урядів усіх країн ЄС пішло менше ніж 24 години, щоби впровадити санкції проти Австрії, коли взимку 2000 року партія з неприємним душком стала там партнером в урядовій коаліції. Уявімо, що час рухався би лиш трошки повільніше: у цьому випадку в половини урядів ЄС з'явилися би, можливо, дещо інші думки стосовно санкцій разом з усвідомленням, що інші заходи були би більш відповідними. (А уявімо, що час рухався би ще повільніше: в такому випадку Гайдер передовсім ніколи би, ймовірно, не прийшов до влади.) Крім того, ефект доміно на світових фінансових ринках відбувається тепер з неправдоподібною швидкістю — брижі в Гонконзі негайно відбиваються в Сінгапурі, зумовлюючи відгуки в Лос-Анджелесі й Лондоні буквально перш ніж хтось встигне підвести брови. Це лише декілька прикладів тиранії моменту. Ми маємо справу з явищем значно місткішим, ніж «медіа-суспільство» — кліше, яке існує вже декілька десятиліть. Але слід також сказати, що засоби масової інформації — особливо радіо і телебачення — є важливими засобами формування тенденцій і переносниками вірусів в усьому, що стосується швидкості. Поняття сьогоднішньої газети є і символом, і ознакою нових часів. Вона нічого не варта, якщо вона не є *свіжою*. Показово, що газети стали важливим здобутком у кінці XVIII сторіччя, у той самий час, коли почали використовувати годинники для регулювання роботи; це були також ті часи, коли французька та американська революції утвердили свої індивідуалістичні ідеали свободи, а промислова революція почала трансформувати працю. Тоді виникла критична маса людей, особливо у великих містах, які відчували гостру потребу бути в курсі сучасних подій. Тоді, як і тепер, газета була недовговічною. Строк її життя дорівнював всього лиш одному дню.

Інші засоби інформації є швидшими. Радіо і телебачення можуть поновлювати свій зміст у будь-який час, і те саме стосується засобу інформації, який через декілька років, можливо, замінить газети, а саме електронних публікацій, які ґрунтуються на тексті. (У цій сфері технологічні зміни відбу-

ваються так швидко, що не варто й пробувати робити точні прогнози, але варто зазначити, що «перспективний прототип» кінця 2000 року був тимчасово подібний до інформаційного листка, але поновлювався за допомогою «електронного чорнила» настільки часто, наскільки це було бажано користувачу.)

Досить безглуздо говорити про строк існування інтернетної газети: будь-який матеріал зберігається лише доти, доки працівники не зможуть поновити чи замінити його. Чим швидше вони поновлюються, тим краща їхня репутація, тим більший вони мають успіх і тим більше спонсоруються. Пересічний читач провідної електронної газети у Норвегії — до речі, єдиної газети, яка не існує в паперовому варіанті — витрачає 45 секунд на її перегляд. Новиномани заглядають туди декілька разів на день, особливо під час драматичних подій (громадянські війни, драми із заручниками, футбольні чемпіонати...). Цей вид засобів інформації прищеплює новий ритм, новий неспокій і — що важливо — нові звичаї у поглинанні новин. Під час щорічних переговорів між профспілками та організацією роботодавців страйки в Норвегії є загрозою, яка часто перетворюється в реальність у більших чи менших масштабах. Одного дня я допізна сидів перед комп'ютером під час цих тривалих переговорів, а наступного ранку повинен був летіти в інше місто на конференцію. Якби переговори провалилися, персонал авіакомпанії SAS оголосив би страйк, що мало б очевидні наслідки для моїх найближчих планів. Тому я регулярно перевіряв інтернет-газету, щоб бути в курсі останніх подій. Коли надійшов час лягати спати, усі головні електронні газети повідомили мені, що угода ще не досягнута, що переговори тривають і що втомлені й голодні учасники переговорів замовили піццу. Дуже добре, але мій робочий вечір був великою мірою зіпсований. Якби електронних газет не існувало, то доповідь, яку я виголосив наступного дня (бо страйк усе ж не відбувся), могла би бути кращою.

Керівник інтернетної компанії витворила у 2000 році невеличке заворушення серед скандинавських журналістів, коли дозволила собі вголос поміркувати про контроль якості та використання джерел в інтернетній журналістиці. Її думка зводилася до того, що інтернет-журналісти вимушені працювати настільки швидко, що рідко коли мають час перевіряти свої джерела. Тому цей тягар перекладається на *читача*, як і належить прекрасному новому світові інформаційної демократії.

Коли натрапляєш на нісенітниці такого калібру, то важко вирішити, чи то плакати, чи вибухати цинічним сміхом. Вона що, справді вважає, що я повинен їхати до Косово і починати розкопувати могили, аби викрити брехню НАТО про масштаби геноциду? Чи повинен я особисто телефонувати Вікторії Бекгем, аби запитати, де вона перебувала останнім часом, бо маю неясну підозру, що мій локальний *web*-сайт неточно подав деталі? І чи я справді повинен дивитися всі невимовно гнітючі матчі моєї національної збірної з футболу, аби отримати підтвердження відомого всім факту, а саме, що національні засоби інформації неспроможні подати безсторонній їх опис?

У якомусь сенсі, відповідь звучить «так», і саме тут реальність кладе край будь-яким веселощам. Мій приятель, який працював для провідної національної інтернет-газети, говорить, що головна причина, чому він покинув цю роботу (заради іншої, менш привабливої і гірше оплачуваної посади), полягала саме у цьому: єдиною метою було випередити інших, опублікувати свої новини якомога швидше. Будь-які виправлення можна внести коли завгодно, так що не переживайте.

Ігнасіо Рамоне є головним редактором чудового і далеко не повільного щомісячника «*Le Monde Diplomatique*». У своїй книжці «*La Tyrannie de la communication*»- він схильний радше стурбовано, ніж гумористично ставитися до наслідків підвищеної швидкості в журналістиці. На початку він стверджує, що ніколи раніше люди не мали доступу до більшої кількості інформації, але це не означає, що вони стали також краще інформованими. Однією з головних причин є швидкість, хоча Рамоне говорить також про володіння і самоцензуру. Швидкість, поєднана зі зростаючим об'ємом інформації, що може бути запропонована у будь-який момент, веде як до посилення конкуренції, так і до послаблення редакторського нагляду. Він цитує заслужено знаменитого журналіста Ришарда Капусцинського, який твердить, що редактори більше не переймаються «правдоподібністю» певної історії, а радше оцінюють її з огляду на те, чи достатньо вона «цікава». Те, що історія повинна мати серйозне суспільне значення, вже не є в цьому відношенні вагомим критерієм, і показово, що найбільшими глобальними новинами тих кількох років, що передували книжці Рамоне (опублікованій у 1999 році), були смерть принцеси Діани та роман Біла Клінтона з Монікою Левінскі. Рамоне показує, що в такого роду гарячій

журналістиці немає місця для складності. (Заради справедливості треба додати, що Кіплінг говорив про це ще сто років тому в зв'язку зі схильністю американців до швидкості). Простенький контраст «добре-погано» — це і все, що можна увіпхати в дедалі меншу кількість секунд споживача, які мають у своєму розпорядженні журналісти. Це головна причина того, чому так важко правильно висвітлити громадянську війну в Руанді, але це також кидає цікаве світло на посилення популістської політики в декількох європейських країнах, з її простими гаслами й легкими дилемами.

Хоча дефіцит часу у сприймаючої сторони й може бути аргументом на користь збільшення швидкості оборотності новин, але існує тут також цікава діалектична залежність, що навряд чи ще якась професія (окрім політиків) зазнала подібного спаду громадської довіри протягом останніх кількох десятиліть. У США, Британії, Франції та Скандинавії більшість людей, згідно з даними опитувань, не довіряють журналістам. Кілька десятиліть тому, роздумує Рамоне, журналістика була професією, що асоціювалася з особистою чесністю, сміливістю й самовідданим пошуком істини; такі герої мультфільмів, як Супермен (Кларк Кент), Спайдермен (Пітер Паркер) та Тінтін — усі були журналістами за професією. Сьогодні це було б нереально. Просвітницьке рівняння «інформація = свобода = демократія» важко відстоювати, коли критеріями журналістського висвітлення подій стали негайний відгук і швидка публікація.

ШВИДКІСТЬ ВИМАГАЄ ПРОСТОРУ

Це один із найзагальніших принципів швидкості. Чим швидше їдуть машини, тим ширшими мають бути дороги для тієї ж кількості автомобілів. Коли неможливо розширити наявний простір, а кількість автомобілів зростає, тоді швидкість падає. Інформація не потребує простору у тому ж сенсі, що й автомобілі, але вона потребує часу. Найбільш дефіцитним ресурсом для усіх постачальників інформації — від рекламодавців до авторів — є *увага інших*. Коли чимраз більша кількість інформації має бути увіпхана у відносно сталий об'єм часу, який усі ми маємо в своєму розпорядженні, тоді період уваги неминуче скорочується. Тут шлях уторувало телебачення. В міру того, як глядачі звикають до сприйняття чимраз стислішої інформації, вона може стискатися

ще більше. На початку 1990-х років дослідження, проведене серед каліфорнійських школярів, виявило, що період їхньої уваги в класі триває в середньому 7 хвилин. Вони звикли до ритму, створеного рекламними паузами на телебаченні. Тут, схоже, перед освітянами постає справжня проблема: як розробити методи навчання, які б не вимагали більше 7 хвилин неперервного часу між паузами! У деяких випадках це можна зробити. Наприклад, механічне зазубрювання неправильних дієслів. Ясно, що в інших випадках рішення не буде аж таким очевидним.

Таким чином, один зі способів отримати крихітку людської уваги полягає в забезпеченні того, щоби час був швидким і поділеним на зручні короткі відрізки. Кожен має 8 секунд вільного часу, але хто має два роки? (таким може бути час, необхідний для вивчення історії західної філософії.) Інший, споріднений метод полягає у *заповненні усіх прогалин*. Телефонна технологія WAP дає можливість читати електронну пошту, новини й розклади руху автобусів у ліфті, на пляжі або під час гри зі своїми дітьми у футбол. Весною 2000 року з'явилися нові телефони WAP з інтегрованим плеєром MP3. Це означає, що в паузах між переглядом писемної інформації або телефонними розмовами ви можете використовувати телефон, щоб слухати музику. Це означає, що усуваються порожні й втомлюючі паузи, прогалини, час, який міг бути використаний для повільних вільношійних думок. WAP самі по собі є, можливо, минучим захопленням, але їхній японський еквівалент, відеофон, мав неймовірну кількість 14 млн. користувачів у кінці 2000 року — через рік після своєї появи. «New Scientist»- на початку розділу з головними статтями восени 2000 року зазначав, що принаймні 20 японців купили собі мобільні відеофони «за ту хвилину, що знадобилася вам, аби дочитати до цього місця».

Технологія стільникових телефонів недалекого майбутнього дасть можливість визначати точне місцезнаходження користувача. Це могло б перетворити телефон у пристрій, який ефективно заповнює ті нечисленні прогалини, що ще лишилися в житті заклопотаного міського жителя. Ще лишається, можливо, двохвилинна прогалина між тим, коли ви виходите з машини й заходите до першої в пасажі крамниці. Незабаром, наближаючись до входу в пасаж, ви почуєте зумер стільникового телефона, а інформація на дисплеї сповістить вас: «Сьогодні в 'Сейнзберіз' виняткова нагода: новозеландська баранина по 2,99 фунти

стерлінгів, 30 футів уперед і наліво». Це продовження тієї логіки, яка подарувала нам рекламні оголошення на бензозаправних насадках і на крамничних візочках (всього лиш рік тому я помітив, що ручки візочків у місцевому супермаркеті стали втричі ширшими, аби стало місця для реклами).

Ті, котрі пропонують інформацію, а число їх зростає, змагаються за вільні секунди в житті інших. Чим більшою стає кількість торговців інформацією, тим менше секунд мають споживачі для кожного з них. Ясна річ, постачальники не можуть вдаватися до примусу в наш вік фундаменталістського визнання доктрини свободи волі, тому вони мають бути вигадливими. То чи дивує ще когось те, що кількість інформаційних консультантів зростала чи не в геометричній прогресії протягом 1990-х років?

ШВИДКІСТЬ ЗАРАЗНА

Засобів інформації це стосується так само, як і всього іншого. Найшвидші засоби інформації — на даний час це телебачення та інтернет-газети — імітуються друкованими медіа. Статті стають чимраз коротшими й коротшими, з чіткішими «настановами» й меншим аналізом. У свою чергу, спеціалізовані канали новин на радіо похваляються, що поновлюють свої новини щогодини, а WAP-формат резюмує все, що є швидкого в сучасній масовій комунікації. Телефони WAP і подібні пристрої мають «екран» вдвічі більший від дисплея у звичайному мобільному телефоні та прямий доступ до певних секторів інтернету. На телефоні WAP можна, наприклад, проглянути курс акцій на біржі, програму вечірніх кіносеансів, заголовки новин та електронну пошту, а суперкороткі новини поновлюються практично весь час. У погані старі часи треба було чекати вечірньої інформаційної програми, щоб почути свіжі новини.

Цілком ймовірно, що ця технологія стане поширеною. У ситуації з надміром інформації кожен має 10 вільних секунд, але мало хто має цілу хвилину. Це надає конкурентну перевагу найшвидшим і найкомпактнішим медіа. Загальне правило інформаційної революції полягає в тому, що в умовах «вільної і чесної» конкуренції між повільними й швидкими версіями «того самого» швидка версія бере гору. Питання полягає в тому, що при цьому втрачається. Коротка відповідь на це питання звучить: «контекст» і «розуміння»; довша відповідь передбачає «достовір-

ність». Достатньо важко видавати щоденну газету, яка заслуговує довіри і яка, крім усього іншого, приваблює читачів тим, що вона найперша з найсвіжішими новинами. Але, як сказав мені один старший редактор солідної газети у швидкій і фрагментарній розмові на розі вулиці: уявіть тільки, що ви відповідальний редактор WAP-видання газети, яка вимагає постійного поновлення! Людина ледь-що має час надрукувати новини до того, як вони будуть опубліковані, атому вимагають перевірки. Коли я пишу це, подібна ситуація вже чекає за найближчим роком.

Рамоне твердить, що протягом останніх 30 років було витворено більше інформації, ніж протягом попередніх 5.000 років! Це твердження він ілюструє прикладом: «Один-єдиний екземпляр недільного випуску «New York Times» містить більше інформації, ніж поглинала культурна людина XVIII сторіччя протягом усього життя».

Я не знаю, чи виконання шостої симфонії Бетговена, ідилічної «Пасторальної» симфонії, є сьогодні значно швидшим, ніж 200 років тому. Але, як уже зазначалося, п'єси прискорилися дуже помітно протягом XX сторіччя. Один політолог недавно дослідив протікання щорічних фінансових дебатів у норвезькому парламенті, порівнявши швидкість мовлення в окремо взяті роки від 1945 до 1995. Він показує, що члени парламенту в 1945 році говорили з середньою швидкістю 584 фонеми за хвилину. У 1980 році кількість звуків зросла до 772, а в 1995 році досягла 863. Іншими словами, середній політик у 1995 році говорить у півтора рази швидше, ніж говорили його попередники в середині 1940-х років.

Або можна подати ще таким чином: це схоже на те, як людина живе у старому, поважному, але злегка підупалому будинку і вирішує переобладнати ванну. Здійснивши це нарешті, бідніша, але обладнано щасливіша людина, беручи за приклад бюджетний дефіцит, вартий Організації Об'єднаних Націй, уперше для себе виявляє, що кухня вже досить знищена. Тож вона починає обдирати кухонну арматуру й незабаром розпочинає новий відчайдушний раунд телефонних дзвінків до слюсарів і мулярів. Далі їй належить виявити, майже одразу, яким старим і занедбаним є холл, і хіба не чудово буде зробити у вітальні нову побілку й нову підлогу? Швидкість заразна таким самим чином.

Якщо людина звикає до швидкості у певних сферах, то прагнення швидкості пошириться й на інші сфери. П'ять хвилин,

витрачених на очікування автобуса, тривають тим довше, чим швидше експрес аеропорту відвіз вас із терміналу до автобусної зупинки. В міру того, як комп'ютерні мережі стають швидшими, багато з нас звикають до інтернетного зв'язку, де час очікування в принципі — а часто й на практиці — мінімальний. І усе ж ми не будемо задоволені, поки доступ до *web-сторінок* не відбуватиметься у ту ж мить, коли ми натискаємо кнопку. Сьогодні дві секунди очікування є такими ж неприємними, як були 10 секунд декілька років тому.

Цей принцип має загальну значимість. Якщо літак з Осло до Копенгагена летить 40 хвилин, то 15-хвилинна затримка має велике значення. З іншого боку, якщо хтось вирішує подорожувати пароплавом, у якого йде весь вечір і ніч на те, щоб перетнути Скагеррак, то зекономлені чи втрачені 15 хвилин не матимуть аж такого значення, оскільки ритм корабля протидіє планам невеличкої економії часу. Інші види діяльності можуть почекати. Іншими словами, швидкий час є заразним як для людей, так і для різних сфер життя.

ВИГРАШІ Й ВТРАТИ МАЮТЬ ТЕНДЕНЦІЮ ЗРІВНОВАЖУВАТИСЯ

У 1965 році інженер Гордон Мур сформулював принцип, який відтоді відомий як «закон Мура». Він стверджує, що ємність (читай: швидкість) мікропроцесорів подвоюється кожні 18 місяців. Нещодавно він був доповнений «законом Гілдера», який стверджує, що швидкість передачі — ширина діапазону — в Мережі подвоюється щороку.) Поки що Мур має рацію. Щоправда, вчений-комп'ютерник в університеті, де я працюю, доповнив Мура «законом Кнута». Він твердить, що закон Мура є правильним, але що комп'ютерне програмне забезпечення стає вдвічі складнішим і об'ємнішим кожні 16 місяців. Отже, згідно з Кнутом, повсякденні справи, виконувані сьогодні комп'ютером, тривають *довше*, ніж раніше.

Кнут, безперечно, дотепна людина, і він перебільшує. (Фактично, його закон нагадує мені газетну статтю кількарічної давності про припустиму користь для здоров'я від бігу трухцем. В ній зазначалося, що люди, які бігають трухцем, живуть довше від інших — в середньому, якраз на стільки, скільки в них відбирає біг трухцем.) Але загалом Кнут має рацію. Дозвольте мені

проілюструвати це декількома прикладами з мого власного комп'ютерного світу, який називається *Macintosh*. Перша версія текстового редактора *MacWrite*, що з'явилася в 1984 році, займала трошки більше як 50 кілобайт дискового простору (диски тоді, як ви пам'ятаєте, мали ємність 400 кілобайт). Програма, якою я користуюся, пишучи цю книжку, *WriteNow 4* (тобто версія 1994 року), займає 348 кілобайт дискового простору. Остання версія найпопулярнішого у світі текстового редактора, яким є *Microsoft Word*, погребує 5,1 мегабайт, іншими словами, добре понад 5.000 кілобайт. А щоби програма правильно функціонувала, потрібна ціла купа додатків. Деякі з них спільні зі спорідненими програмами *Excel* і *PowerPoint*. В цілому, пакет *Microsoft* вимагає більше 100 мегабайт, а більшість людей інсталиють усі програми.

У старі часи, тобто трошки більше ніж 10 років тому, загальна ємність звичайного жорсткого диска була 20 мегабайт. Ми тоді мали відчуття, що маємо величезну ємність, ми, які виростили з комп'ютерами без жорстких дисків! Ми могли мати у своєму розпорядженні текстовий редактор *MacWrite* (50 кілобайт), програму зображення *More* (384 кілобайти в останній і найкращій версії) та табличний процесор *CricketsGraph* (200 кілобайт) і могли виконувати такі самі завдання, для яких пересічний користувач *Microsoft Word* потребує тепер більш ніж 100 мегабайт об'єму диска. Ясна річ, що йому або їй потрібен також значно швидший комп'ютер, ніж той, про який ми могли тільки мріяти в наші часи.

Отже, програмне забезпечення стало кращим? Це залежить від того, що вам потрібно. Я особисто віддаю перевагу простим і стабільним програмам. Їх легко вивчити, з ними просто працювати, і хоча я пишу щороку сотні сторінок, я не відчуваю потреби в чомусь більшому, ніж мені може запропонувати скромна *WriteNow*. Так, *Word* дає можливість укладати таблиці вмісту та химерні шаблони і автоматично виконувати ряд функцій за допомогою макрокоманд; але, згідно з моїм досвідом, легше підлаштовувати документи до певних потреб в міру роботи з ними. Чим простіша комп'ютерна програма, тим менше часу й зусиль витрачається на роботу з реальною технікою і на спроби прочитати думки програміста, і можна краще зосередитися на безпосередній роботі. Чим більша й чим складніша програма, тим більшим є ризик поломок і несправностей. В останні роки поширеними серед користувачів стали дратівні макровіруси, але лише серед користувачів *Word*.

Це стосується надмірної непотрібної складності. Більша швидкість зовсім не обов'язково робить нас продуктивнішими — до цього я ще повернуся пізніше. Часопис «WIRED» кілька років тому опублікував статтю про нового виконавчого директора могутньої корпорації «Sun Microsystems» і про те, як він хотів покращити продуктивність свого персоналу. Він запропонував декілька ідей, але одна особливо здивувала штатних комп'ютероголіків. Річ у тім, що багато працівників часто робили діапозитиви для використання у внутрішніх і зовнішніх презентаціях того, що вони планують. На допомогу собі вони мали безліч схем, ілюстрацій, пропозицій і попередніх презентацій, що зберігалися на спільних жорстких дисках компанії. Працюючи над конкретною презентацією, люди переглядали ці файли в пошуках ідей, придатних схем тощо. Виконавчий директор виявив, що усього на серверах було 12,9 гігабайт цих PowerPoint матеріалів. Він усе це повитирав. Відтепер працівники повинні були готувати свої презентації від самого початку. І як не дивно, вони тепер працювали продуктивніше, витрачаючи на кожен діапозитив менше часу, ніж раніше.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ВЕДУТЬ ДО НЕПЕРЕДБАЧЕНИХ ПОБІЧНИХ ЕФЕКТІВ

Усі технології мають непередбачені наслідки, і коли хтось дістає більше конкретної технології, результатом не обов'язково є «більше того самого». З таким же успіхом це може бути «щось зовсім інше». Промовистим прикладом є перехід від одноканального (або принаймні дво- чи триканального) телебачення до багатоканального з дистанційним управлінням. У більшості європейських країн ця зміна відбулася, починаючи від приблизно 1980 року. Національне телебачення є фантастичним засобом пропаганди — або, говорячи точніше, воно може витворити дуже могутню спільну національну ідентичність. Воно звернене безпосередньо, одночасно та емоційно як до письмених, так і до неписьмених. Воно синхронізує великі сегменти населення і подає конкретну версію реальності для всіх — від Ленінграда до Владивостока або від Мюнхена до Кіля. Дослідження показали, що діалектні відмінності в декількох європейських країнах зменшилися протягом XX сторіччя завдяки національному радіо і телебаченню, де домінують лиш декілька національно визнаних варіантів.

По двох десятиліттях одноканального телебачення у далекій Норвегії в 1983 році з'явилося сателітарне телебачення. Почати слід з того, що домінували спеціалізовані супутникові канали, такі, як «Sky» і «Super», а сама ця сфера була так мало освоєна, що деякі відео-жокеї «Sky» змогли досягти статусу зірок першої величини в деяких європейських країнах, оскільки їх спостерігав великий відсоток глядачів. (Пам'ятаєте Пета Шарпа?) Альтернатив було дуже мало. Врешті-решт телеглядачі дістали доступ до нових норвезьких каналів (близько п'яти чи шести за останніми підрахунками) на додаток до зростаючої кількості супутникових каналів. Не всі мали доступ до всього, а багато каналів працювали на основі абонементів. І усе ж дослідження засобів інформації показують, що стара національна монополія, бідний норвезький родич BBC, втратила свою владу над населенням. Добрі старі часи, коли більша частина населення збиралася біля екранів, щоб послухати вечірні новини, відійшли і ніколи вже не повернуться. Іншими словами: телебачення (і радіо) функціонували як могутні інтегруючі чинники, створюючи спільне поле дискурсу на національному рівні, поки в ньому домінували один або декілька каналів, часто контрольованих державою. Потім ми отримали трошки більше тієї самої технології (більше каналів, і ще більше, і навіть ще більше), і раптом телебачення вже більше не об'єднує, а фрагментаризує.

Ми поки що бачили тільки початок. Цифрове телебачення, яке в час написання книжки тільки-но досягало зрілості, передбачає, що кожна домівка може, в принципі, розробити свою власну, унікальну модель перегляду. Я можу дивитися джазові концерти та поетичні вечори, аж поки не засну, а мій сусід може віддати всю увагу класичним вестернам, що перериваються лише прогнозами погоди, які веде молода гарна жінка.

Легко підібрати приклади з культурної історії, аби показати, що впровадження нових технологій привело до інших наслідків, ніж передбачалося. Я вже зазначав, що деякі швидкісні технології, які призначалися для підвищення продуктивності, можуть мати сумні побічні наслідки — і навіть не можна беззастережно вважати, що вони справді підвищують продуктивність. Це розглядатиметься серйозно пізніше, і поки що я цього не чіпатиму. Але візьмімо, наприклад, окуляри. Хоча точне їх походження невідоме, перша znana нам згадка про оптичні лінзи належить Роджеру Бекону, який писав у 1268 році. Окуляри дали

можливість освіченим людям, монахам та іншим, продовжувати читання ще багато років після того, як їхній зір починав погіршуватися. Протягом декількох сторіч існували тільки опуклі лінзи, які допомагали при далекозорості (гіперметропії). Це звична форма погіршення зору у людей після 40 років. Не слід недооцінювати значення цього скромного винаходу для Ренесансу і початку нових часів. Кумулятивне нагромадження знань надзвичайно прискорилося, коли члени вченої європейської спільноти дістали можливість продовжувати розширення сфери своїх знань протягом усього життя.

Притягнений за вуха приклад? Можливо, але чудові приклади самих різних непередбачених наслідків технологічних змін можна знайти і в головному річищі культурної історії. Годинник, як вже зазначалося, був первісно сконструйований для синхронізації часу богослужінь у монахів, які протягом дня працювали в полі; сьогодні він є однією з підпор сучасного способу життя і став необхідним для промислового виробництва, для масової комунікації та найширших сфер щоденного людського життя в усьому світі. Коли Гутенбергом був винайдений змінний шрифт, навряд чи хто думав, що він відіграє вирішальну роль у розвитку демократії та націоналізму. І ні Готліб Даймлер, ні Генрі Форд не сподівалися, що автомобіль приведе до занепаду центрів міст, оскільки він перемістив житлові райони в передмістя, а крамниці — у споживчі резервації біля головних шосе. На мінорній ноті можна додати, що ніхто й подумати не міг, коли в 1930-і роки з'явилися в невеличких масштабах комерційні авіаперевезення — розкішна розвага для багатих і могутніх, — що міжконтинентальні рейси стануть головною підпорою в міграційному процесі з бідних країн до багатих.

Нова технологія не може бути використана для всього абсолютно, але в той же час ніколи не відомо, як саме вона буде використана. Технологічні зміни, якими б вони не були запаморочливими, завжди знаходять практичне використання у конкретних суспільствах з конкретними потребами. Вони також приносять із собою незначні побічні ефекти, які можуть мати серйозні наслідки. Письмо, як зазначалося в попередньому розділі, послаблює пам'ять.

Хто б повірив в середині 1990-х років, що найактивнішими користувачами мобільних телефонів будуть молоді люди і що вони використовуватимуть їх переважно для обміну SMS-

повідомленнями, щоб перебувати в контакті з друзями цілими годинами? (За останніми підрахунками, в світі щорічно відправляється 9 мільярдів SMS-повідомлень, мільярд з них лише в Німеччині.) Коли близько 1980 року персональні комп'ютери вперше потрапили на ринок, достатньо добре поінформовані журналісти дуже серйозно писали, як вони використовуватимуться для складання списків покупок і реєстрів вмісту холодильників. Нова інформаційна технологія, яка криється десь на задньому плані усієї цієї книжки, все ще перебуває на стадії випробувань, і неможливо здогадатися, як вона використовуватиметься через три, п'ять чи двадцять років. Легко, однак, побачити *деякі* наслідки інформаційної технології: вона усуває відстані, скорочує час і заповнює прогалини потоками інформації. Як і автомобіль чи реактивний літак, нова інформаційна технологія веде до прискорення і до вимог подальшої інформації, поки час — усвідомлений як тривалість — не починає наближатися до нуля. Але в міру зростання складності зростають і побічні наслідки. Дороги, наприклад, виявляють дивну тенденцію бути заповненими автомобілями, скільки б смуг руху вони не мали. А конкретна комп'ютерна мережа може добре обслуговувати 1.000 користувачів, які мають програми електронної пошти і *Netscape/Explorer*, але погано обслуговуватиме 10.000 користувачів, які роблять те саме; так само, як вона функціонуватиме погано, якщо 1.000 користувачів вимагатимуть передачі повноколірних відеофільмів у режимі реального часу. Так само, як в усьому світі під час годин пік трапляються дорожні пробки, так і в Мережі трапляються дратівні затримки й заклинювання.

Пропоновані рішення в обох випадках є однаковими: нам потрібні більша ємність і вища швидкість, так ніби в кінцевому підсумку вони все вирішать. Але не забуваймо, якими ми були щасливими, коли нарешті отримали жорсткі диски з ємністю аж 20 мегабайт; у той час ми навіть подумати не могли, що ці пристрої надаватимуться лише для музею через менш ніж чотири роки.

Заразна природа швидкості та її тісний зв'язок з продуктивністю як цінністю самою в собі добре виявляється у відомій історії, яка існує в багатьох варіантах. У варіанті, розказаному Генрихом Бюлем, німецький турист приїздить до Іспанії і, на превеликий жах, виявляє іспанця, який дрімає на березі під деревом. Німець підходить до цього чоловіка, рибалки, і читає йому повчання про достоїнства продуктивності: «Якби ти замість

марнувати час вийшов зараз на риболовлю, — пояснює він, — ти міг би зловити втричі більше риби й купити собі кращий човен». Врешті-решт, фантазує він, іспанець міг би найняти інших і збудувати фабрику. Він міг би стати багатою людиною! «А навіщо?» — запитує іспанець. «Ну, — говорить німець, — ти зміг би рано вийти на пенсію, жив би на прибутки й проводив би час, дрімаючи на пляжі». — «Але, — говорить іспанець, перш ніж повернутися на другий бік, — саме це я і роблю».

Щось вийшло з-під контролю. Технологія, яка економить час, зробила його дефіцитнішим, ніж будь-коли. Багатства наявної інформації зробили нас не більш, а менш освіченими. У наступному розділі я поясню, як таке може бути, і підійду до питання про те, що це за «щось», яке начебто вийшло з-під контролю.

5. Експоненціальне зростання

Коли я описував ніч мадам де Т., я пригадав добре відоме рівняння з одного з перших розділів підручника з екзистенціальної математики: рівень швидкості є прямо пропорційний інтенсивності забування.

(Мілан Кундера. «Неспішність»)

Найвідоміший міф про винахідника шахів переносить події в Персію у прадавні туманні часи. (Це майже напевно неправильно: шахи були, очевидно, винайдені в Індії у VI сторіччі.) Цар багатії перської імперії любив ігри та інтелектуальні змагання. Одного дня він вичерпав можливості тих ігор, що мав, і наказав найрозумнішому придворному мудрецю вигадати нову гру, яка перевершить усі, бачені ним раніше. Якийсь час згодом йому принесли стилізовану воєнну гру з дошкою, що складалася з восьми рядів по вісім клітинок чорного й білого кольору навперемінно, і два набори фігурок цих же кольорів, вирізаних з дерева. Фігурки зображали солдатів і офіцерів; піхотинців («пішаків») було багато, але лише по парі офіцерів кожного рангу. Природно, що кожна воююча сторона мала лише одного короля й одну королеву, і вони були найважливішими постатями у грі. З якихось причин королева мала більший діапазон дії, ніж король, але лише коли король був оточений, гра закінчувалася.

Перський цар був дуже задоволений і запропонував винахідникові нагороду, яку той сам собі визначить. «Я не проситиму багато, повелителю, — скромно відповів той, — всього лиш одну зернину пшениці за першу клітинку дошки, дві за другу, чотири за третю, вісім за четверту, шістнадцять за п'яту і так далі, аж поки не дійдемо до останньої шістдесят четвертої клітинки». — «Це ти отримаєш», — полегшено сказав цар, заощадивши своїй скарбниці зменшення запасів золота й дорогоцінних каменів; а тоді його математики почали рахувати, скільки ж пшениці треба принести зі сховищ.

Вони були здивовані. Спершу здавалося, що витрати царя будуть дуже скромними. Перші десять клітинок дали стільки пшениці, що її ледь-но вистачало на кашу для винахідника та його

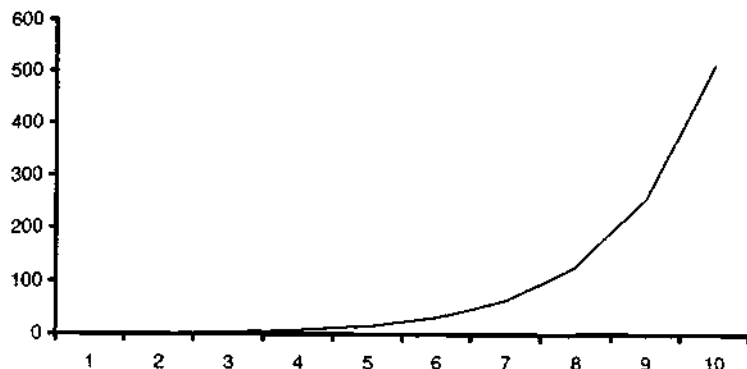

Рис. 5.1а. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 10 клітинок

родини (див. Рис. 5.1 а). Потім цифри почали зростати начебто швидше — хоча насправді вони продовжували зростати з тією ж швидкістю, що й на початку, але дуже швидко стали величезними. Вдвічі більшими для кожної нової клітинки на дошці. Десята клітинка коштувала 512 зернин, одинадцята — 1.024. Пятнадцята клітинка коштувала 16.384 зернини, двадцята — більш як півмільйона (див. Рис. 5.16). Двадцять шоста клітинка вартувала більш ніж 33 мільйони зернин пшениці, тридцять перша — більше мільярда (див. Рис. 5.1в).

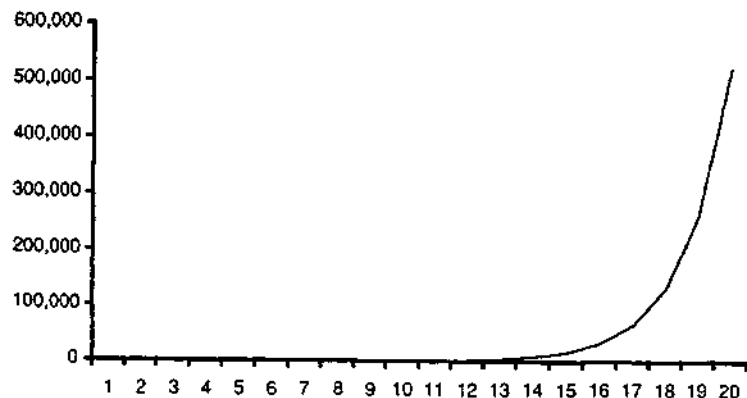

Рис. 5.16. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 20 клітинок

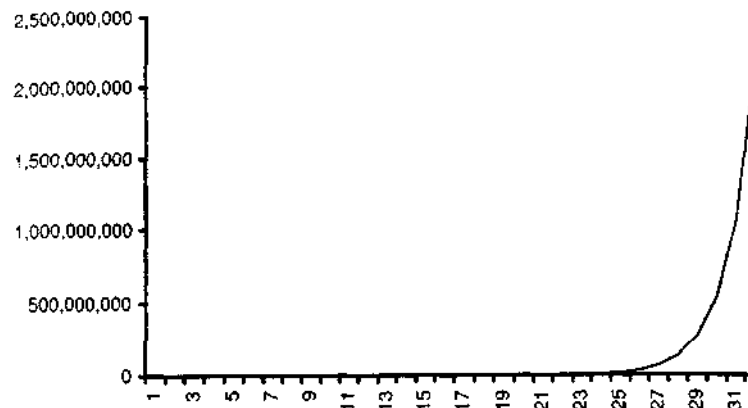

Рис. 5.1в. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів: перші 32 клітинки

Це мало скінчитися бідною. Задовго до того, як придворні математики підраховували кількість зерна для всіх 64 клітинок шахової дошки, вони усвідомили, що та кількість, яку цар винен винахіднику шахів, у багато разів перевищує весь світовий урожай пшениці.

Міфічний винахідник шахів явно був і винахідником експоненціальної математики. Принцип найбільш загальної експоненціальної функції — це подвоєння з кожним наступним кроком чи проміжком часу. Іншими словами, фактична швидкість зростання є рівномірною, але чисельне зростання іде по невисокій кривій, аж поки раптом не піднімається майже вертикально. Як показують Рис. 5.1а-г, крива піднімається достатньо круто, навіть якщо ми дивимося на перші десять клітинок, але вона все ще здається безпечною, бо цифри дуже маленькі. Порівняно з вартістю останньої шістдесят четвертої клітинки, вартість тридцять другої клітинки — всього лиш 2.147.483.648 зернин — дуже незначна. Борг царя за останню клітинку досяг 9.223.372.036.854.780.000 зернин.

Багато сучасних тенденцій можуть бути описані за допомогою кривих майже експоненціального зростання з різними ступенями подвоєння. Дозвольте мені на початку ризикнути декількома припущеннями: авіаперевезення, починаючи від Другої світової війни; зростання глобального населення протягом останніх 200 років; загальний оборот на біржі NASDAQ від часу її

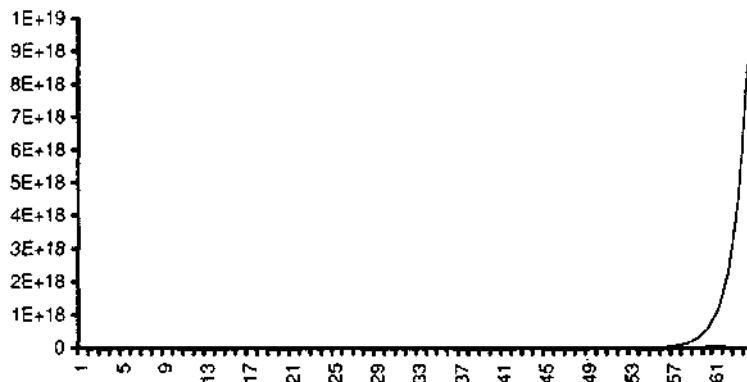

Рис. 5.1г. Кількість зернин пшениці для винахідника шахів:
усі 64 клітинки

заснування; кількість серверів інтернету у світі, починаючи від 1995 року; кількість входжень в інтернет, починаючи з 1991 року; об'єм *Microsoft Word*, починаючи з 1985 року; середня кількість системних додатків до *Macintosh*, починаючи з 1984 року; кількість убивств, які пересічний американський підліток бачить на екрані, починаючи з 1950 року; кількість академічних журналів, опублікованих з 1950 року; кількість миючих засобів у світі, починаючи з 1950 року; кількість телевізійних каналів, починаючи з 1980 року...

ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ Є РІВНОМІРНИМ І МОЖЕ НЕ ЗДАВАТИСЯ ДРАМАТИЧНИМ ДОВШИЙ ЧАС

Приклад, схожий на первинний міф про шахи, але ближчий до сучасних турбот, виглядає так:

Дві бактерії оселилися в пляшці. Вони розмножувалися з нормальною швидкістю, а липкий, коричневий шар пива покривав дно пляшки, яка стояла в затінку в тропічній країні й мала постійну температуру трошки нижче 30°C. За таких умов бактеріям потрібна була 1 хвилина, щоб кількісно подвоїтися. Таким чином, коли минула перша хвилина, у пляшці було 4 бактерії, потім 8, 16, 32 і так далі. (Врешті-решт деякі почали вмирати, що робить підрахунки складнішими).

У них пішли місяці на те, щоби вкрити дно пляшки. Коли це сталося, почалося зростання популяції. Коли заповнилася восьма частина пляшки, найкмітливіші математики серед бактерій підрахували, що пляшку очікує катастрофічне вибухове зростання популяції. Мало хто прислухався до них. Коли — трошки більш як 2 хвилини згодом — пляшка заповнилася наполовину, багато хто почав непокоїтися. Вони організовували петиції й демонстрації, несли прапори й вигукували гнівні гасла, вимагаючи від влади зробити щось, аби відвернути жахливу катастрофу. Політики відповідали: «Не хвилюйтеся, місця ще багато».

Ця алегорія вибухового зростання популяції має довгу передісторію, яка почалася в 1798 році, коли Томас Роберт Мальтус опублікував свій «Трактат про народонаселення». Це було на самому початку того, що пізніше розглядатимуть як період вибухового зростання народонаселення, і як би ви не ставилися до Мальтуса, але треба принаймні погодитися, що він випередив свій час. Згідно з Мальтусом, виробництво продуктів харчування зростає в арифметичній прогресії, тобто простим додаванням: 1, 2, 3, 4, 5... На відміну від цього, населення має тенденцію зростати в геометричній прогресії (або експоненціально), тобто 1, 2, 4, 8, 16 і так далі. З цієї причини матиме місце голод, якщо не вжити заходів до зменшення зростання населення. Мальтус, клірик, пропонував, звичайно, сексуальну поміркованість.

Думки Мальтуса були дуже впливовими як у політиці, так і в науці протягом 200 років. Теорія природного відбору Дарвіна перебуває в залежності від мальтузіанського механізму «природного зростання», хоча Маркс, який захоплювався Дарвіном, жорстко критикує Мальтуса, вдаючись до надзвичайно сильних виразів, навіть за його власними мірками (одного разу він назвав його «цей бабуїн Мальтус»). Беручи в цілому, його модель зростання народонаселення і досі лежить в основі міжнародних дискусій про зростання народонаселення, і аргументація не дуже змінилася від часів Маркса: ті, що паплюжать Мальтуса, вказують, що соціальний розподіл і технологічні чинники впливають на кількість населення, яку може витримати дана територія.

Ми можемо разом із Мальтусом припустити, що кожна пара на землі має в середньому чотирьох дітей, які залишаються в живих. Це число, необхідне для простої експоненціальної кривої.

Далі припустимо, що проміжок часу від власного народження до народження власних дітей становить в середньому 30 років. Певне село, назовемо його Брудний Ручай, було засноване двома парами в 1798 році, у той самий день, коли Мальтус опублікував свою теорію. Загальне населення: чотири особи. Трошки пізніше, скажімо, в 1805 році, кожна пара мала чотирьох дітей. Загальне населення: дванадцять. Через 30 років восьмеро дітей одружилися з сусідами, і кожна пара вирощує чотирьох дітей. Загальне населення: $12 + (4 \cdot 4) = 28$. Потім старші помирають. Загальне населення зменшилося до 24. Через тридцять років, тобто у 1865 році, друге покоління теж помирає, але їхні 16 дітей пережилися між собою і народили по четверо дітей. Тепер загальне населення становить $24 - 8 + (8 \cdot 4) = 48$. Минає ще 30 років, протягом яких помирають бабусі й дідусі, відбуваються нові шлюби й народжуються нові діти, і населення Брудного Ручая в 1895 році становить $48 - 8 + (32 \cdot 4) = 168$. Тепер він вже починає виглядати, як справжнє село. У Брудному Ручаї з'являється перша крамниця й пошта. Через 90 років, у 1985 році, змінилося ще три покоління. Тепер загальне населення становить 896 жителів. Утримувати кожного легко, і село залишається чимось меншим від маленького міста. (Пошту, однак, за цей час закрили з причин, яких ми тут не обговорюватимемо.) Але сільські математики говорять: уявіть собі ситуацію в 2195 році! Ми тоді матимемо 229.376 жителів. Мало чого тоді залишиться від нашого затишного англійського села.

У глобальному масштабі зростання населення у такий спосіб — це, безперечно, готовий рецепт для тисняви в кінцевому підсумку. Немає, однак, погодженості стосовно того, що в даному випадку повинен означати «кінцевий підсумок», тобто що є верхньою межею для витривалості планети, а люди в цілому радше люблять, як здається, жити в тісному спілкуванні. Психологи самотності повинні звернути на це увагу. Світ, можливо, ще не такий переповнений, як вважають багато стурбованих мальтузіанців. На даний час, якби ми припустили, що всіх живих людей зібрали в Уельсі, то кожен індивід мав би 4 м² виключно для себе. Якщо припустити існування розумних схем розселення з ефективним використанням простору, то могло б навіть вистачити місця на одну-дві кав'ярні.

Багато тисяч років людство зростало дуже повільно. Було встановлено, що Земля до сільськогосподарської революції могла

утримувати, грубо беручи, 8 мільйонів людей. Ця кількість, безперечно, може дискутуватися, але фактом є те, що глобальне населення на самому початку сільськогосподарської революції оцінюється приблизно у 5 мільйонів. До першого мільярда дійшло лише у 1800 році. Ще 130 років пройшло, перш ніж була пройдена позначка два мільярди, 30 років між 2 і 3 мільярдом і 15 років від 3 до 4 мільярдів, що було досягнуто у 1975 році. У 1987 році глобальне населення становило 5 мільярдів, і щойно ми звикли до цієї цифри, як дванадцять років по тому було оголошено, що щойно народився 6-мільярдний громадянин світу, можливо, в Індії чи в Китаї. Якщо така швидкість зростання зберігатиметься, то населення світу продовжуватиме подвоюватися кожні 40 років. (Зараз живе вдвічі більше людей, ніж коли я народився.) У такому випадку глобальне населення становитиме 12 мільярдів у 2040 році і 48 мільярдів у 2120 році. У деяких частинах світу швидкість подвоєння значно вища (Африка — 24 роки, Азія — 34 роки). І практично байдуже, яка часова шкала буде використана, все одно крива зростання глобального населення стримітиме на правому кінці просто в небо. Щоправда, вона починає вирівнюватися. Проміжок між 4 і 5 мільярдами становив дванадцять років, так само як і проміжок між 5 і 6 мільярдами.

Усі ці приклади показують, що рівномірність експоненціального зростання довший час може здаватися аж ніяк не драматичною — її навіть можна вважати скромною і цілком безпечною, — а тоді вона раптом змінює характер і вистрілює вгору. Коли відбувається такий стрибок, тоді й зі *змістом* відбуваються якісні зміни. Через якийсь час невеличке село Брудний Ручай стає невеличким містом, і не встигаєш озирнутися, як воно вже велике місто. Скромний винахідник ігор при царському дворі раптом перетворюється у підступного мегаломаніяка.

ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ВИТВОРЮЄ ДЕФЦИТ ПРОСТОРУ

Цей розділ насправді не має відношення до шахів, бактерій чи збільшення народонаселення. Я дозволив собі вкрати декілька хвилин читацького часу на ці приклади, щоб накреслити певну лінію міркувань. Нашою темою є надмір інформації і неконтрольоване зростання кількості доступної інформації, а також деякі наслідки цієї тенденції. У попередньому розділі я писав, що якщо

раніше існував дефіцит інформації, то тепер її надто багато. Відомо, що за останні тридцять років людство витворило стільки інформації, скільки за попередні 5.000 років; ми говоримо про дуже круту криву.

Зростаюча кількість повідомлень веде боротьбу за чимраз менші вільні проміжки. Очевидним наслідком є те, що кожен з нас повинен витрачати дедалі менше часу на кожну інформацію. Найбільш читаним числом газети в Норвегії є те, яке друкується в останню середу перед Великоднем. Це аж ніяк не пов'язано з якістю, а лиш із тим простим фактом, що у цій країні протягом п'яти великодніх днів газети не виходять. Можна також припустити, що коли телеканалів було менше, люди дивилися телевизор спокійніше й послідовніше. Коли було менше фахових журналів, читачі витрачали більше часу на кожну статтю. Коли на полиці була менша кількість компакт-дисків, людина ставила кожен з них частіше і краще пізнавала кожен музичний твір. Коли книжок було менше...

Втискання інформації у чимраз коротші проміжки часу зумовлює також зміни і з боку постачальників інформації. Наприклад, люди, які готують телевізійні програми, чудово усвідомлюють, що роблять їх для групи глядачів, котрі мають у правій руці пульт дистанційного управління і готові перескочити на конкуруючий канал, як тільки температура програми почне спадати. Коли Тед Тернер у 1982 році започатковував *CNN*, йому потрібні були коротші рекламні паузи, які б узгоджувалися з його двохвилинними програмами «коротких новин». Тридцяти-секундні рекламні паузи, які вважалися супершвидкими, коли з'явилися у 1971 році, раптом виявилися незграбними. Тернер найняв консультанта з медіа Тоні Шварца, і той негайно скоротив 30 секунд до 8, потім до 5 секунд. В одному з інтерв'ю Шварц недавно хвалився, що може робити трисекундні рекламні паузи, і показав декілька прикладів таких вставок.

По якимсь часі глядачі звикли до нового темпу. Одним із найбільш вражаючих аспектів художніх фільмів 1950-х років — принаймні для нас, котрі живуть у 2000 році — є те, які вони неймовірно повільні, з повільними діалогами, нудними сценами буремних хвиль і заходів сонця, з людьми, які дивляться одне на одного упродовж багатьох секунд, немовби не мають нічого кращого до роботи. І навіть хоча публіка в кіно не має пульта дистанційного управління або кнопок швидкої перемотки, але

сподівання, витворені телеекраном, впливають на ритм кіноглядачів: якомога більше повинно відбутися якомога швидше; чим більше, тим краще.

Швидкість не тільки заразна; вона ще й витворює пагубне звикання. (На відміну від майже усього іншого, пов'язаного з поглинанням інформації, відвідування кіно зменшується у глобальному масштабі, якщо співвідносити з поширенням відеоплеєрів. Чи пов'язане це з наявністю/відсутністю кнопки швидкої перемотки?) Точно так, як легше примусити людей збільшити споживання, аніж примусити їх зменшити його, так само легше збільшити, ніж зменшити темп передачі інформації. Швидкість — це наркотик.

ПОБІЧНІ НАСЛІДКИ СТАЮТЬ ДОМІНУЮЧИМИ

Це стосується надміру непотрібної складності. Фридрих Енгельс, власник фабрики і марксист (фактично, він був першим марксистом як давній меценат і співробітник Карла Маркса), написав колись про те, як кількісні зміни в певні моменти переходять у зміни якісні. Цей принцип був розроблений в одній з його найбільш розкритикованих праць, у дослідженні про «діалектику природи», де він запропонував теорію змін у природі. Цю книжку, яка була опублікована посмертно у міжвоєнні роки, справді забавно читати. Але сам принцип перетворення кількості в якість заслуговує на уважне ставлення, доки він застосовується так, як і повинен (безумовно, не до еволюції видів). Певна система продукує чимраз більше, і більше, і більше того самого, і раптом ми отримуємо щось абсолютно інше замість більшої кількості того самого. Часто це відбувається цілком непомітно.

Людина може робити три справи одночасно і усі три робити добре. Людина може робити шість справ одночасно і усі шість робити добре. Дехто може робити навіть дванадцять справ одночасно і усі дванадцять робити добре. Потім вона дістає тринадцяте завдання і раптом робить усі тринадцять завдань погано. У цьому полягає сутність переходу кількості в якість. Рівномірне зростання відбувається протягом тривалого часу без драматичних наслідків, але раптом досягається певне порогове значення, і як наслідок — уся система зісковзує у щось зовсім інше, повністю змінюючи характер.

Класичним прикладом з антропології є «свинячі цикли» у племені тсембага в гірських районах Нової Гвінеї. Тсембага вирощують бульбові плоди й овочі та вигодовують свиней. Свиняче поголів'я зростає рівномірно. В міру того, як воно збільшується, жінки й діти (які відповідають за свиней) повинні відходити чимраз далі від селища, щоб випасати їх, ризикуючи, що на них нападуть ворожі племена, а одночасно свині завдають дедалі більшої шкоди врожаєві. Після певної кількості свинячих поколінь тсембага досягають межі, коли утримання свиней є вже не благом, а завадою. Тоді вони вбивають майже всіх свиней і розпочинають складний ритуальний процес війн і переселень. (Є і простіші пояснення, але не про це тут ідеться.)

Інший приклад подається теоретиком систем Грегорі Бейтсоном (1904-1980). Його алегорія описує фантастичного коня, виведеного найрозумнішими мудрецами-генетиками, *поліплоїдного коня*. Цей кінь був удвічі довший, удвічі ширший та удвічі вищий від звичайного коня.

Ясна річ, він важив у вісім разів більше від звичайного коня. Він не здатен був підтримувати навісостоячки свою власну вагу, бо його кістяк був лише учетверо товщим від кістяка звичайного коня. Внутрішні органи весь час були на межі того, щоб зваритися, оскільки шкіра була вдвічі товщою, а площа поверхні лише в чотири рази більшою, ніж у звичайного коня. А ще він був постійно голодний і мав труднощі з диханням, бо стравохід і дихальне горло були лише учетверо більшими, ніж у звичайного коня, а його тіло важило у вісім разів більше.

Ця казка вперше була розказана в кінці 1970-х років як застереження проти поширеного ентузіазму щодо генетичних маніпуляцій, які Бейтсон вже тоді розглядав як небезпеку. Але вона також і про складність в цілому і, я б ще ствердив, про перехід кількості у якість.

Ось ще один приклад, безпосередніше пов'язаний з нашою темою. На факультеті, який має 50 студентів, достатньо одного адміністратора. Він або вона може виконувати обов'язки секретаря, організовувати екзамени, слідкувати за збалансованістю бюджету і бути радником якогось студента. Якщо факультет матиме сто студентів, йому знадобляться не два, а п'ять адміністраторів. Це тому, що одна людина вже не може володіти всіма необхідними знаннями. Факультет починає залежати від писаного розпорядку, звітності й документації. Адміністрація вже

більше не знає кожного окремого студента і не знає їхніх інтересів чи досягнутого ними рівня, не знає, як вони вчаться тощо. Тому потрібен професійний студентський радник, який відповідатиме за зв'язок зі студентами. Контроль виконання бюджету також ускладнюється настільки, що треба брати на роботу фінансового консультанта. Потрібен також секретар із загальних питань, і консультант з інформаційної техніки, і — нарешті — керівник факультету, щоб організовувати роботу персоналу.

Організація може розширюватися довгий час без якихось помітних змін. Багато підприємств засновуються на міжособистісних стосунках, довірі й людській пам'яті. Це спрацьовує, поки організація невелика і нею легко керувати. Коли кількість працівників переходить критичну межу, відносини мають бути формалізовані й бюрократизовані. Приклад з моєї власної сфери стосується науково-дослідницьких рад. Вони призначають гранти й стипендії тим, хто цього потребує (тобто перспективним дослідникам, аспірантам, блискучим вченим, які не хочуть займатися викладацькою роботою тощо). Коли претендентів було мало, відносини між реципієнтом і радою базувалися на особистій довірі. Дослідницьким бюрократам легко було прослідкувати за «своїми» підопічними; людина переважно знала, чим вони займаються. Коли кількість отримувачів грантів зросла, їх чимраз частіше зобов'язують писати регулярні звіти, подавати плани своєї подальшої роботи тощо. Тому науково-дослідницькі ради вимушені наймати людей для організації системи звітності, а самі дослідники витрачають дедалі більше часу на заповнення різних форм і написання звітів.

Цей вид ускладнень повинен бути відомий з досвіду усіх зростаючих організацій. Наступним побічним наслідком зростання є кількість нарад, які вважаються необхідними. Великі організації потребують великої кількості нарад для координації своєї діяльності; в результаті працівники витрачають чимраз більше робочого часу на нарадах, координуючи свою роботу замість того, щоб виконувати її.

Приклад, узятий з іншої сфери може проілюструвати, як саме діється, що, власне кажучи, непродуктивні наради забирають так багато робочого часу. Приклад стосується хмарочосів. Останнім часом своєрідне змагання в капіталістичному мачизмі заповнило людей у певних азійських та північноамериканських країнах, які конкурують між собою, хто вибудує найвищий хмарочос. У час

написання книжки лідером була Малайзія. Архітектори, однак, помітили курйозну проблему, яка може в кінцевому підсумку обмежити максимальну висоту будинків у майбутньому. Вона пов'язана не з безпекою (як не дивно, але хмарочоси не падають) чи з проблемами для авіасполучень, а з кількістю ліфтів. Емпіричне правило вимагає певної кількості ліфтів (переважно чотири малі або два великі) на кожні 15 поверхів. Отже, чим вищий будинок, тим більша площа буде зайнята ліфтами. Якщо ми підемо за цією лінією міркувань до логічного кінцевого висновку, то виявиться, що у 500-поверховому будинку місця стане тільки на ліфти!

Цілком можна уявити собі організацію, яка не має часу ні для чого, крім нарад. (Я переконаний, що в міністерствах є відділи, які наближаються до такого становища.) Вирішенням проблеми ліфтів могла би бути децентралізація. Наприклад, можна поділити будинок на 100-поверхові сегменти. Кожен набір ліфтів обслуговує лише 100 поверхів. Потім треба виходити й пересідати. Звичайно, дуже погано, якщо хтось працює на 499 поверсі, але він принаймні зможе уважно прочитати газету по дорозі на роботу. Нижчі сегменти будуть багатолюднішими, ніж вищі; тому нижчі ліфти будуть швидкісними, а деякі з них будуть ліфтами-експресами, які не зупинятимуться, скажімо, до п'ятдесятого поверху.

Таке рішення ідентичне тому, що пропонується для організацій, які марнують час і спонуки своїх працівників на виснажливих нарадах, котрі примушують їх виконувати реальну роботу у позаробочий час. Ділимо підприємство на п'ять частин однакового розміру і полишаємо внутрішнє координування мінімальної кількості працівників.

Оскільки ми постійно опиняємося поблизу академічних башт зі слонової кістки (які в більшості країн все ще такі низенькі, що їдучи в ліфті, встигаєш хіба що проглянути інформаційний листок), я запропоную ще один приклад з цієї сфери. Як і усі приклади в цьому розділі, він стосується непередбачених наслідків неконтрольованого зростання.

У 1970 році у нордичних країнах існувало, може, з десяток дослідницьких посад у крихітній тоді дисципліні соціальної антропології. У 1980 році це число принаймні подвоїлося; у 2000 році воно було щонайменше в десять разів більшим від первинного. Коли з'являється нова посада або звільняється стара,

призначається конкурсна комісія з трьох чи чотирьох осіб. Вони повинні прочитати й оцінити усі конкурсні справи, які — окрім короткого життєпису й заяви — складаються з найважливіших наукових праць претендента. У багатьох випадках це буде магістерська робота, кандидатська дисертація і купа статей; в окремих випадках ще й кілька книжок. Кількість претендентів на кожну посаду постійно зростала, кількість написаного кожним претендентом зростала таким же чином (вимоги друкуватися стають чимраз жорсткішими), а кількість вакансій збільшувалася. Кілька років тому я був членом конкурсної комісії із заміщення посад двох лекторів у невеличкому скандинавському університеті. Прийшовши на університетську пошту забрати конкурсні справи, я зрозумів, що повинен був взяти візочок. Посилка важила 32 кілограми (70 фунтів). Зайве казати, що неможливо прочитати все уважно, якщо маєш справу з подібною кількістю. Прочитання усього до останнього грама зайняло би близько року: вага середнього аркуша — 4,6 грама (якщо маємо 80-грамовий папір), а значна кількість матеріалу була друкованою, а отже двосторонньою, і загальний об'єм матеріалів для розгляду на комісії міг би становити близько 10.000 сторінок. При швидкості 200 сторінок на день прочитання усього означало би два місяці солідної роботи. Зайве додавати, що жоден із нас не мав тоді у своєму розпорядженні такого часу (пізніше також). Наслідком, якщо говорити правду, стає те, що претенденти не розглядаються настільки уважно, наскільки вони того заслуговують, та ще й вчені-дослідники вимушені витратити цілі тижні, долаючи гори матеріалів, яких вони ніколи не використають у власних дослідженнях, а найновіші журнали й книжки лежать на полиці, припадаючи пилом.

УСЬОГО СТАЄ ЧИМРАЗ БІЛЬШЕ

Якщо ми вже зачепили це питання: зростання кількості опублікованих книжок і журналів протягом останніх років ХХ сторіччя було приголомшливим. У Великобританії в 1975 році усього було опубліковано 35.000 книжок. У 1985 році ця кількість зросла до 53.000. Потім відбувся стрибок: протягом наступного десятиріччя кількість опублікованих у країні книжок подвоїлася і становила 107.000. Частково це, мабуть, пояснюється тим, що нова комп'ютерна технологія зробила виробництво книжок дешевшим

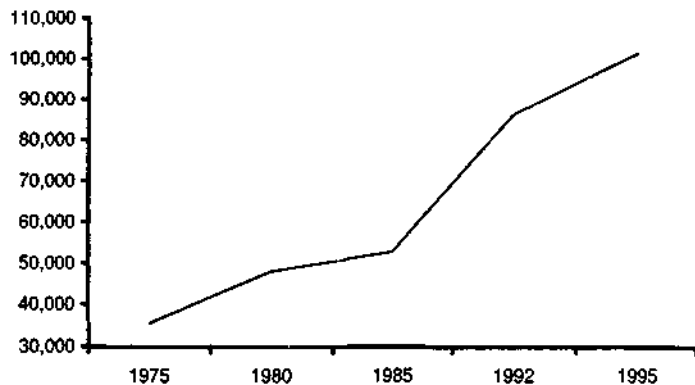

Рис. 5.2а. Кількість назв книжок,
опублікованих у Великобританії, 1975–1996
Джерело: UNESCO

і простішим. Письменники подають свої рукописи в електронній формі, а верстка здійснюється за допомогою таких простих і недорогих програм, як *PageMaker* чи *QuarkXPress*. Перша версія *PageMaker* з'явилася в 1986 році.

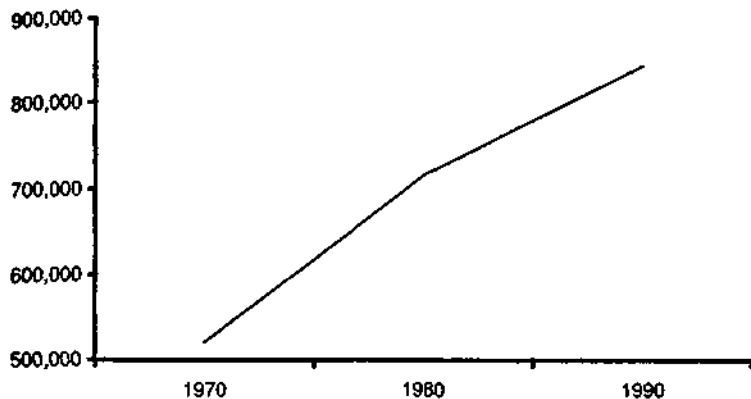

Рис. 5.2б. Кількість назв книжок, опублікованих у світі,
1970–1990
Джерело: UNESCO

Швидкість зростання в цілому світі є менш вражаючою (хоча цифри не можна прямо порівнювати), але тенденція проглядається чітко. У 1970 році загальна кількість опублікованих книжок трошки перевищувала півмільйона. Через двадцять років ця кількість становила 842.000. Якщо ця тенденція продовжується, то в час, коли я пишу цю книжку, ми вже перейшли позначку 1 млн.

Ще одним показником є споживання паперу. Пригадайте, як перші пророки комп'ютеризації прогнозували появу установ, де не буде паперів, і як регулярно протягом 20 років проголошувалася смерть книжки. Дуже добре. Кількість паперу, використаного для друкування, становила в цілому у світі 28 млн. метричних тонн у 1975 році. У 2000 році вона зросла до 97 млн. тонн. Схоже, що целюозна промисловість може не боятися появи інтернету й цифрового телебачення. Зростає все, що стосується інформації.

Схоже на те, що велика кількість цих публікацій з'являються зовсім не для того, щоб їх читали, хоча письмленне населення у світі також колосально збільшилося від 1970 року. Зростання публікацій припадає головню на багаті країни, де рівень письменності був стабільним, а збільшення населення — повільним. Ми ж тут ведемо мову не про добре укомплектовані бібліотеки пакистанських селянок. Щодо академічних публікацій, то вони закуповуються бібліотеками, часом за фінансової підтримки держави чи дослідницьких фондів, а автор, щоб

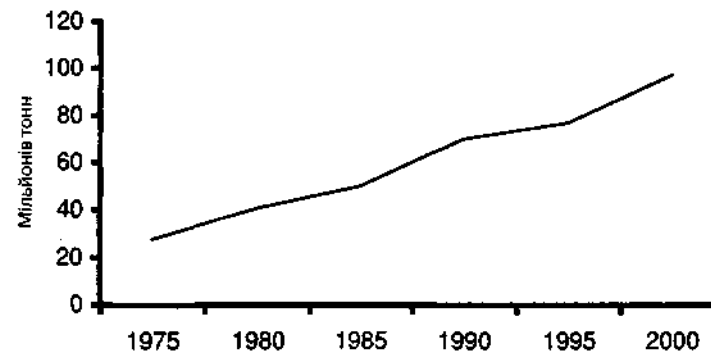

Рис. 5.3. Споживання паперу у світі, 1975–2000
Джерело: UNESCO

розраховувати на добру посаду, залежить від можливості вказати достатню кількість публікацій у своєму життєписі. Велика кількість цих матеріалів циркулює у замкненому просторі, не маючи ні ринкового попиту, ні читацької аудиторії. Списки приміток в академічних журналах показують, що чи не більше половини усіх опублікованих журнальних статей із соціальних наук ніколи не цитуються. Мимоволі напрошується питання: чи їх взагалі хто-небудь читає? Схоже на те, що значна кількість публікованих наукових трудів читаються лише рецензентами видавництва, редакторами й коректорами і ще членами академічних конкурсних комісій. Перебільшена і цинічна оцінка? Можливо, але не така вже й неправдоподібна.

Одна з найдосконаліших експоненціальних кривих, що стосуються інтернету — це (у повній узгодженості з ходом наших міркувань) швидкість обороту компанії, головним завданням якої є поширення доброї, старосвітської, паперової інформації. Інтернет-крамниця *Amazon.com* з'явилася в липні 1995 року, і протягом першого фінансового року її оборот скромно становив \$511.000, потім виріс до \$15.746.000 у наступному році. У 1999 році оборот становив \$1.639.839.000 (більш ніж півтора мільярди доларів), і більшу частину його все ще складав продаж книжок. І

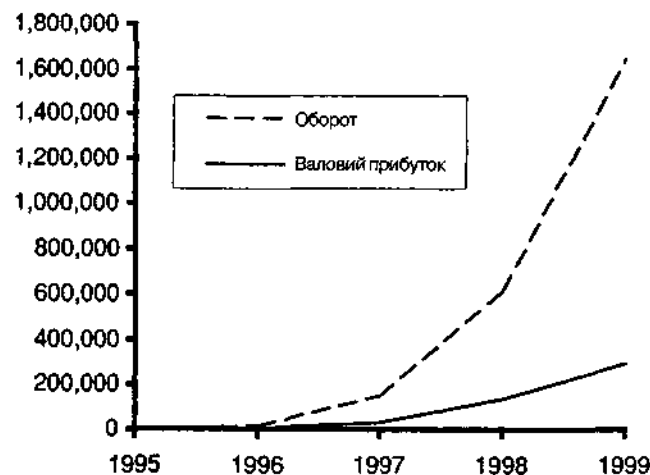

Рис. 5.4. Amazon.com. 1995–1999
Джерело: www.amazon.com

швидкість зростання продовжує залишатися вражаючою: між другим кварталом 1999 року і другим кварталом 2000 року оборот зріс на 84%!

Іншими словами, видавничий бізнес, який вірує в целюлозу, залишається живим і здоровим, хоча «усі» говорять про інтернет чи щось подібне як головне джерело інформації у найближчому майбутньому. Подібним же чином, мало що вказує, що люди стали менше говорити по телефону після появи електронної пошти і факсів. Швидкість зростання телефонії протягом останніх 15 років була феноменальною. Два з найважливіших телефонних напрямів у світі — це кабельні лінії, які перетинають Атлантичний і Тихий океани, забезпечуючи зв'язок зі Сполученими Штатами. Технічна можливість для здійснення трансатлантичних розмов існувала від 1927 року, але до 1970-х років було і незручно, і дорого подзвонити, скажімо, з Готенбурга до родичів у Сієтлі. Коли я проводив перші свої польові дослідження на Маврикії в 1968 році, то щоразу, відчуваючи потребу запевнити свою матінку, що я ще живий, я повинен був фізично діставатися до національного центру *Telecom* у столиці. Я повинен був їхати до міста старим, смердючим автобусом, іти пішки п'ять кварталів в саму спеку, стояти в черзі, щоб замовити виклик, чекати своєї черги, заходити в кабінку і розмовляти, маючи поганий зв'язок з відлуннями й шумами, а моя чимраз менша пачка рупій танула із жахаючою швидкістю. На Маврикії я провів ще осінь 1999 року, і окрім факту, що я міг подзвонити додому з будь-якого телефона, я одного дня піймав себе на тому, що сиджу на березі моря в тіні мангового дерева, далеко від найближчого міста, і дзвоню в Осло, маючи недорогий, кришталево чистий зв'язок.

Між 1986 і 1996 роками кількість телефонних ліній через Атлантику збільшилася зі 100.000 до 1.974.000, тобто зросла майже на 2000%. Відповідні цифри для Тихого океану — 41.000 у 1986 році і 1.098.600 у 1996 році. У 1986 році загальний об'єм телекомунікацій у світі (телефонування, факси, передача даних) становив 15 мільярдів хвилин. Через десять років це число виросло в 4 рази, до 60 мільярдів хвилин. Цифра, встановлена для 2000 року — 95 мільярдів хвилин. Небагато традиційних галузей промисловості можуть похвалитися такими темпами зростання.

Якщо екстраполювати сьогоднішні тенденції, постачальники Ціх послуг готові до експоненціального зростання у найближчому

майбутньому. Існують плани запустити у перші п'ять років XXI століття не менше 1.000 супутників виключно з метою телекомунікацій. Головна тенденція для цього виду зв'язку — ставати чимраз мобільнішим, безпроводним, не прив'язаним до місця. Дедалі частіше можна передавати й отримувати інформацію де завгодно й коли завгодно. Ми поки що бачили лише початок, але він вказує у певному напрямку. Мобільні телефони замінюють стаціонарні телефони, PDA (*Personal Digital Assistants*, тобто мікрокомп'ютери, які поміщаються в долоні) замінюють ноутбуки, ділові щоденники й адресні книжки і вже можуть поєднуватися з інтернетом; люди встановлюють ISDN зв'язок у своїх віддалених дерев'яних котеджах, а роботодавці забезпечують їх лептопами.

У 1990 році мобільні телефони все ще були технічною дивиною, яка асоціювалася з певними професіями — водіями таксі, комівояжерами і, можливо, деякими іншими. Мобільні телефони того покоління жили від гнізда запальнички в автомобілі або від батарейки, що займала половину об'єму. В кінці 2000 року в Норвегії (країні з населенням 4,5 млн.) було в цілому продано 3 млн. абонементів на мобільні телефони. У Фінляндії, батьківщині *Nokia* (десять років тому — батьківщині... гаразд, горілки й целюлози), діти назагал мають більше одного мобільного телефона кожен.

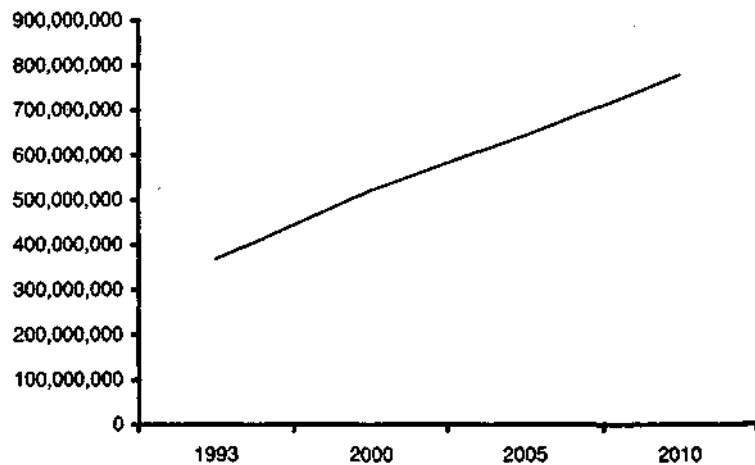

Рис. 5.5а. Кількість авіапасажирів у Європі, 1993–2010
Джерело: Air Transport Action Group (www.atag.org)

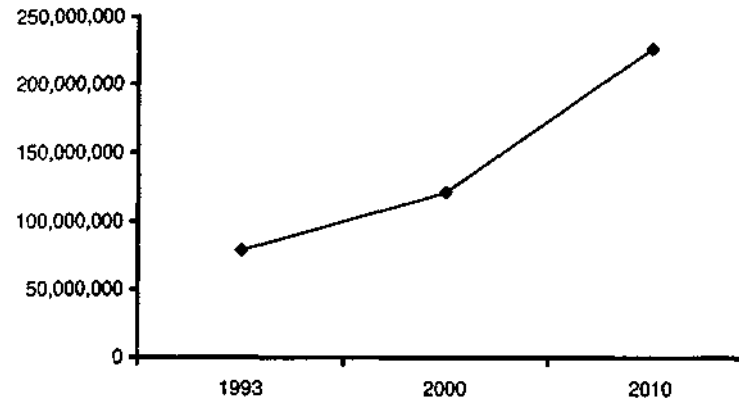

Рис. 5.5б. Авіапасажири до США і звідти, 1993–2010
Джерело: IATA

Оскільки безпроводний зв'язок зростає так швидко, то можна, мабуть, сподіватися, що він замінить інші, традиційні види комунікації, такі як автомобілі й літаки. Багато хто з тих, котрі вважають інтернет екологічно вагомою альтернативою подорожам, сподівалися, що так і станеться (так само, як дехто прогнозував близько 1980 року появу установ, де не буде паперів). Тим часом ніщо не вказує, що станеться саме так. Навпаки, ми, схоже, всього отримуємо більше. І дороги, і авіасполучення зростають у усьому світі на диво швидко.

У 1990-і роки повітряні сполучення зростали зі швидкістю 5-7% щорічно. Навесні 2000 року міжнародна асоціація повітряних сполучень, IATA, підрахувала, що загальна кількість пасажирів зросте з 1,6 мільярда до 2,3 мільярда між 1999 і 2010 роками. IATA також прогнозує, що кількість пасажирів, які прилітають у США літаками, зросте від 79 мільйонів у 1993 році і 121 мільйона у 2000 році до 226 мільйонів у 2010 році. Крива зростання, якщо її перенести на міліметровий папір, незабаром нагадуватиме майже ідеальну вертикальну лінію. І якщо ці цифри здаються великими, то слід мати на увазі, що вони стосуються виключно пасажирів до Сполучених Штатів і звідти; авіаподорожі всередині цієї країни не враховуються. Щодо Європи, то прогнозують, що авіасполучення в цілому подвоються протягом 15 років, починаючи від 2000-го. Між іншим, встановлено, що загальна кількість пасажиро-кілометрів зросла на 50% від 1994 До 2001 року.

Поки що три проблеми дискутуються особливо інтенсивно тими міжнародними організаціями, які відповідають за цивільні авіасполучення: брак вільних радіочастот (наслідок як більшої кількості літаків, так і більшої кількості мобільних телефонів), затримки та архітектура аеропортів — як спроектувати аеропорт, який з легкістю може подвоїти свою пропускну здатність протягом кількох років, не поступаючись обслуговуванням пасажирів та безпекою? Іншими словами, якщо хтось часто подорожує через перевантажені аеропорти, він може почати звикати до перебування на постійному будівельному майданчику.

Це не наукова фантастика. Дослідники, які прийшли до таких цифр, просто екстраполювали тенденції останніх десятиліть. Як і у випадку з іншими кривими експоненціального зростання, швидкість зростання є відносно стабільною, але цифри стають неабияк великими.

До кінця 1970-х років повітряні сполучення були в цілому вишуканим і дорогим способом подорожування. Вони були демократизовані, так само як міжнародні переговори в телефонній мережі. У 1960 році трихвилинна розмова між Лондоном і Нью-Йорком коштувала \$240 (в доларах 1990 року). У 2000 році ціна становила \$2 (в доларах 1990 року). Авіаподорожі стали такими ж недорогими, і найкраще це видно у тому секторі

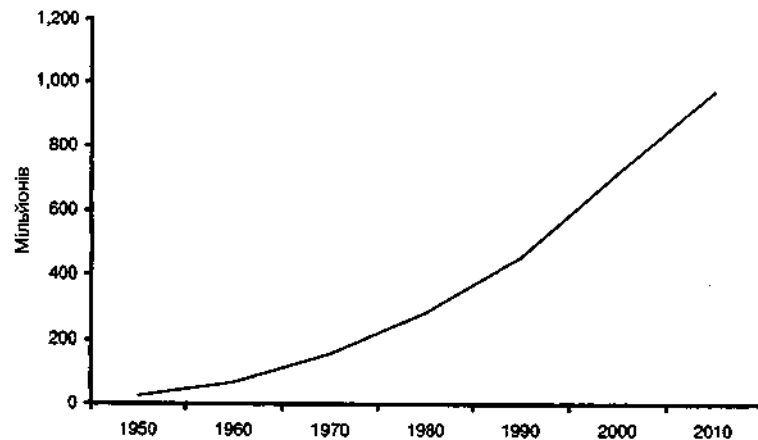

Рис. 5.6. Кількість туристів у світі, 1950–2010

Джерело: Всесвітня організація туризму

економіки, який є, можливо, третім по величині у світі (після зброї і наркотиків), а саме туризмі. Згідно з даними організації, яка називається *ВТО* (Всесвітня організація туризму), туризм становить 12% світової економіки. Далі *ВТО* оцінює загальний оборот індустрії туризму в 2001 році у 3,5 трильйони доларів (трильйон — це тисяча мільярдів, одиниця з дванадцятьма нулями). Кількість туристів, починаючи з 1950 року, зросла у 20 разів.

Прогнозується, що в 2020 році 1,6 мільярди людей подорожуватимуть за кордон. Середземноморський регіон, все ще найпопулярніші зарубіжні терени для європейців з Півночі, у 1955 році щороку приймав 100.000 туристів. У 1970 році ця цифра становила 2 мільйони, а в 1990 році — 6,5 мільйона. Розвиток триває. Іншими словами, якщо хтось летить з Гатвіка до Коста дель Соль туристом, він переїздить з одного постійного будівельного майданчика на інший.

Від цих цифр паморочиться в голові. Криві зростання спрямовані майже вертикально вгору. На більш узагальнюючому рівні можна зазначити, що загальний потік капіталу в світі виріс за підрахунками в 100 разів, починаючи з 1975 року; іншими словами, він зріс на 1.000% за 25 років. Ця цифра більш, ніж будь-що інше, підтверджує, що якими б модними не були розмови щодо глобалізації, вони стосуються дуже відчутної і логічної реальності.

ШВИДКІСТЬ ЗРОСТАННЯ У КІБЕРПРОСТОРІ ПЕРЕВИЩУЄ ВСЕ ІНШЕ

Поки що я в цьому розділі майже не згадував інтернет. Найпоказовіші приклади експоненціального зростання в наш час — це ті, які безпосередньо пов'язані з електронною інформаційною технологією, а найбільш очевидні приклади стосуються входу комп'ютерів у буденне життя світу та появи інтернету як серйозного конкурента іншим каналам передачі інформації, від газет до телебачення. Зміни відбувалися швидко. Радіо після його винайдення знадобилося 38 років, щоб охопити 50 мільйонів людей. У випадку телебачення кількома десятиліттями пізніше та сама цифра була досягнута за 13 років. У WWW це зайняло чотири роки. Чи хтось і досі сумнівається, що зміни протягом XX сторіччя прискорилися?

Чи не найяскравішим прикладом експоненціального зростання в комп'ютерному світі є розвиток «Microsoft» від заснування фірми у 1975 році до наших днів. Протягом першого року існування компанія дала \$16.000 прибутку. Її зростання, починаючи від того року, слідувало тій самій логіці, що й кількість зернин пшениці, дарованих міфічному винахіднику шахів. Прибуток довгий час міг подвоюватися на кожному перехресті, не роблячи Біла Гейтса та його компаньйонів багатими. Під кінець 1980-х років, якщо дивитися з перспективи кінця 1990-х, напрямок зростання кривої почав змінюватися. Швидкість зростання залишалася майже сталою, але цифри були тепер такими великими, що подвоєння прибутку означало великий приплив грошей у кишені акціонерів. Рис. 5.7 чітко це показує.

«Microsoft» ніколи не була особливо новаторською в технологічному відношенні, але ця компанія завжди була надзвичайно вправною у завоюванні нових ринків. Одним з ринків, де вони, однак, не домінують, є важливий ринок серверів. Сервер — це ящик, який зберігає, організовує, розсилає і отримує інформацію

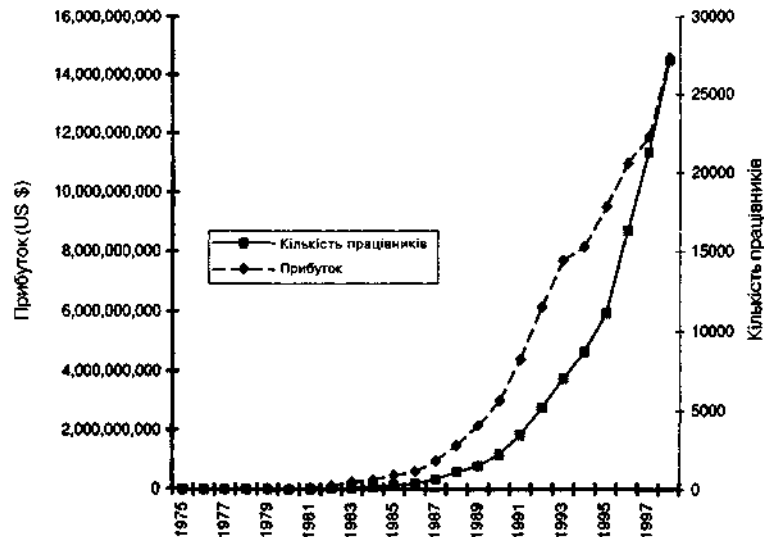

Рис. 5.7. «Microsoft», 1975–1998
Джерело: www.microsoft.com

в інтернеті. Уся інформація в Мережі проходить через один або декілька серверів, чи буде це електронна пошта, чи *web-сторінки*, чатинг чи ще щось. Провідною компанією в цьому секторі, як з боку технічного, так і програмного забезпечення, є «Cisco». Протягом п'яти років — від 1995 до 1999 — її оборот зріс від \$2,2 мільярда (що вже є солідною сумою) до \$12,2 мільярда. Прибутки зростали відповідно.

Кількість презентацій у WWW зросла з 3 мільйонів у липні 1994 року до 72 мільйонів у січні 2000 року. Перспективи для людей, які хочуть заробити гроші за допомогою Мережі, також солідні, незважаючи на декілька тимчасових заборон протягом декількох останніх років. Встановлені в цьому відношенні цифри зростали від майже нічого до \$377 мільйонів у 2000 році, і прогнозується, що вони досягнуть \$1.200 мільйонів у 2002 році. Якщо хтось має сумніви щодо оптимізму цих прогнозів, згадайте «Microsoft», «Cisco» і зерносховища імператора!

Інформація в електронній формі має цікаву властивість, яка відрізняє її від інформації на папері та від усіх інших фізичних об'єктів. Вона не зменшується кількісно, якщо її віддавати. Якщо, скажімо, я заплачу \$249 своєю карткою Visa (віртуальні гроші, вони існують тільки у кіберпросторі), щоб скачати собі останню версію своєї улюбленої web-програми з сервера у США, то запаси

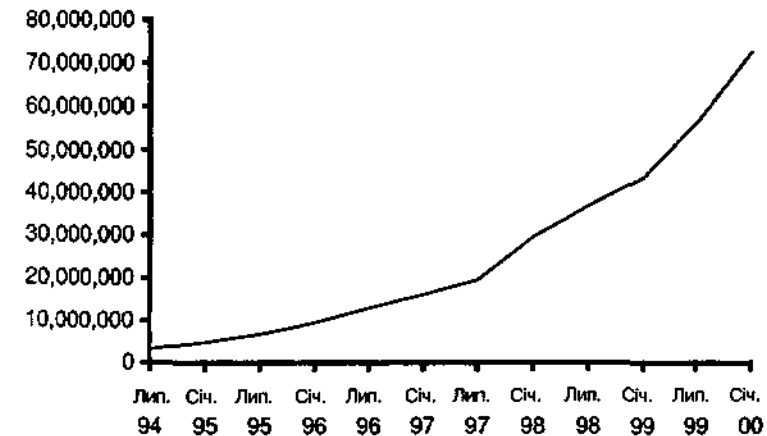

Рис. 5.8. Кількість WWW-презентацій у світі, 1994–2000
Джерело: Internet Software Consortium (www.isc.org)

постачальника не зменшаться навіть на грам. Ви маєте інформацію, продасте її, і у вас залишається стільки ж, скільки й було. Постачальник інформації має запаси, які в принципі ніколи не можуть бути вичерпані. Якщо я читаю лекцію про дарвінізм кільком сотням студентів, які вивчають суспільні дисципліни (що я й роблю пару разів на рік), то в мене після цього аж ніяк не стає менше знань про Дарвіна. (Власне кажучи, цілком навпаки.) Найгірше, що може трапитися з постачальником бітів, байтів та ідей, це те, що вони застаріють — і ймовірність того, що це станеться, зростає з кожним роком. Ця властивість електронної (і мовленої) інформації як товару робить її особливо перспективним кандидатом для кривих експоненціального зростання. Поки що мало хто розглядав зростання інформації як проблему, рівноцінну зростанню населення чи зростанню промислового забруднення довкілля. Можливо, найвищий час це зробити.

Це не просто особисті нарікання вченого, переповненого невідфільтрованою інформацією. Експоненціальне зростання в сфері інформації усюди функціонує майже однаково. Інформація поділяється на маленькі частинки й шукає шляхів, аби дістатися до останніх вільних кубічних сантиметрів мозку читача. Цього зазнають навіть ті читачі/глядачі/слухачі, які не проводять по півдня чи й більше, поглинаючи готові порції інформації. Можливо, вони купують пальне на заправочній станції, де насадка бензинового шлангу оздоблена тепер рекламою; можливо, вони звикли до SMS-повідомлень; можливо, вони проводять вечори,

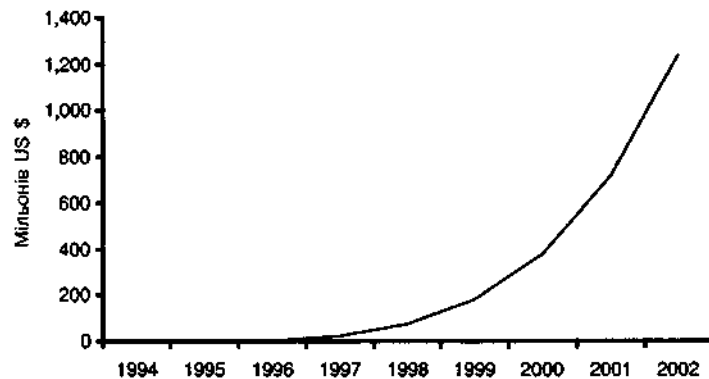

Рис. 5.9. Прибутки, отримані за допомогою інтернету, 1996–2002

Джерело: www.nua.ie, 2000

прагнучи відпочити біля телевізора, який є засобом прискорення швидкості. Навіть якщо хтось дивиться лише одну програму новин на день, нехай навіть на тиждень, і захищає себе від інших джерел інформації, все одно ця конкретна програма не стає від цього повільнішою.

ЧАС НАБЛИЖАЄТЬСЯ ДО НУЛЯ

Більшість прикладів, поданих у цьому розділі, належать до найтипівшого виду експоненціальних кривих — тобто до випадку з колонією бактерій, а не з шаховою дошкою і зернами пшениці. Це ті криві, де вісь X вказує час. Коли крива починає з правого боку стрімко зростати, це означає, що чимраз більше подій втискається у даний часовий проміжок. Іншими словами, вони ілюструють ущільнення часу: дедалі більше й більше інформації, споживання, руху й діяльності вкладаються у наявний час, який є відносно сталим (хоча існують маніяки, які щиро намагаються «спати ефективніше»). Коли лінія стає абсолютно вертикальною, час перестає існувати. Це, ясна річ, крайній випадок, який важко уявити на практиці; так діється лише тоді, коли новини застарівають у момент виходу в ефір, коли модний одяг стає *passee**, щойно потрапляючи до крамниць, тощо.

Як показано в цьому розділі, кривими зростання з експоненціальними тенденціями можна графічно зобразити багато неспоріднених на перший погляд явищ нашого часу. За загальним визнанням, багато з них зумовлені поширенням інформаційної технології, але не всі. Зростання глобального населення продовжує виглядати цілком експоненціально, хоча зараз воно трошки вирівнюється. Окрім того, світове населення подвоюється не так швидко, як, скажімо, кількість туристів, кількість *web-сторінок* чи кількість письменних людей у світі. Коротше кажучи, кількість читачів і письменників, кількість туристів і користувачів *Microsoft Windows*, кількість публікованих книжок і мобільних телефонів зростає значно швидше, ніж світове населення. Те саме можна сказати про кількість кафе та індійських ресторанів в Осло протягом останніх десяти років, про всесвітні потоки капіталів і загальну кількість повітряних сполучень у світі. Між цими тенденціями зростання існує зв'язок, навіть якщо він не є самоочевидним. Коли населення десь зростає (у селі, в країні чи на

(фр.) минулий; застарілий.

планеті), місця стає чимраз менше. Це не означає, що обов'язково зменшуватиметься висота квартир чи що люди вимушені будуть лягати спати голодними, а лиш те, що зростає складність. Коли чимраз більші кількості людей читають і пишуть, ходять до школи, посилають листи електронною поштою, подорожують автобусами, поїздами й літаками, то мережі, які поєднують людей, стають густішими. Чимраз інтенсивніше відшукуються привабливі земельні ділянки, і зі зростанням скупченості зростає їх дефіцитність — власність значно дорожча в центрі Лондона, ніж на Гебридських островах, — а особливо дефіцитним видом власності є незаповнені моменти в житті людей.

Само собою зрозуміло, що експоненціальне зростання врешті-решт буде вимушене змінити свій напрямок. Раніше чи пізніше. Питання полягає в тому, що таке «раніше», а що таке «пізніше»? Вирівнювання кривих зростання відбулось у випадку з вірусом «ебола» у 1990-і роки, відбудеться й зі СНІДом; так сталося зі зростанням світового населення, і так станеться зі зникненням тропічних лісів, нещодавно таке сталося з продажем комп'ютерів у Скандинавії, і те саме станеться з *Microsoft*. Як і коли саме відбудеться ця зміна напрямку — сказати неможливо. У випадку тропічних лісів це станеться тоді, коли вже не залишиться тропічних лісів, але не обов'язково до цього. Однак, як показує приклад із шахами, крива зростання скерована стрімко вгору, навіть якщо ми відокремимо перші десять чи двадцять клітинок, задовго до того, коли починає йтися про весь світовий урожай пшениці. Якщо дослідити розвиток «*Microsoft*»- протягом перших десяти років її існування, від 1975 до 1985, то вже можна буде викреслити достатньо стрімку криву зростання. Можливо, у 2030 році аналітики говоритимуть, що пасажирські авіасполучення у 2000 році все ще були скромними, але після 2010 року цифри ставали дедалі нестерпнішими. Цілком може бути, що кількість трансокеанських телефонних розмов, кількість пасажирокілометрів у авіасполученнях і кількість *web-сторінок* продовжуватиме якийсь час зростати експоненціально без того, щоби критична маса людей вважала це катастрофічним. Але ціна цього зростання вже цілком очевидна — це не обов'язково буде виродження довікля в традиційному сенсі, а той факт, що час наближається до нуля. Чимраз більше й більше втискається у кожен вільний момент, усі прогалини заповнюються. Наслідки цього ущільнення я й пропоную розглянути з точки зору *нагромадження*.

6. Нагромадження

«Саме так, я й кажу, зовсім як *минулого тижня!*» (Коментар щодо реклами джінсів, почутий у трамваї в Осло)

Першою справжньою американською «мильною оперою», яка мала успіх у Скандинавії, була «Династія». Вона була запропонована зацікавленим і схвильованим аудиторії у тому самому році, коли в цих країнах завдяки супутникам і кабельній передачі з'явилося багатоканальне телебачення, а саме у 1983. Як і тисячі інших, мої друзі і я у перший вечір «Династії» посідали на кухнях і ввімкнули наші старі чорно-білі телевізори, щоби вияснити, що ж це таке. Через кілька тижнів ми вирішили, що все зрозуміли, і перестали дивитися цю програму, бо мали й що іншого до роботи (головним чином сиділи у вечірніх костюмах і тупо дивилися просто себе на похмурих концертах, які були декоровані, аби виглядати, як покинуті фабрики). Ішли роки. Шість років згодом я виїхав до тропічного Тринідаду в Карибському морі для проведення етнографічних польових досліджень. У Тринідаді, як виявилось, значна частина населення дивилася «Династію» (хоча інші «мильні опери», особливо «Молоді й невгамовні», яку показували вдень, були навіть ще популярнішими). Я узяв напрокат телевізор і знову почав дивитися «Династію», оскільки золоте правило антропології пропонує тим, хто проводить польові дослідження, намагатися робити все те, що роблять аборигени.

Я не дивився цей серіал протягом шести років, і мені вистачило близько 30 секунд, щоби знову увійти в сюжет. Як і інші програми такого ж роду, «Династія» була пристосована до багатоканального формату. Вона робилася з усвідомленням того, що глядачі під час перегляду нервово крутитимуть в руках пульт дистанційного управління, готові перемкнути канали при перших же ознаках інертності. Вона передбачала рекламні паузи що сім хвилин чи близько того, тому кульмінації були частими й перебільшеними. Ціна такої напруженої, швидкої драми — брак розвитку. Як і інші серіали такого ж роду, «Династія» була драмою, яка нерухомо стояла на неймовірній швидкості.

МОМЕНТ ВИКЛЮЧАЄ РОЗВИТОК

До 1970-х років більшість європейських країн мали один, два або максимум три національні телевізійні канали. Багато з них контролювалися державою і не мали рекламних пауз. До початку чи середини 1970-х років у багатьох країнах домінували чорно-білі програми. Одним із найпопулярніших серіалів того часу була «Сім'я Ештон» за романом Джона Фінча. Цей серіал, надзвичайно серйозна розповідь про англійську сім'ю часів Другої світової війни, був типово *повільним* і *кумулятивним*. Якщо хтось пропускав хоч один епізод, то губилася нитка розповіді, оскільки люди та їхні стосунки змінювалися по ходу оповіді. Серіал передбачав лояльних, терплячих глядачів, у яких було небагато галасливих альтернатив. У цей спосіб серії могли базуватися на ритмі, коли конкретні події неспішно відбивалися на всіх дійових особах, накладаючи свій відбиток і на майбутній розвиток дії. Якщо «Династія» ґрунтувалася на вибуховому моменті, то в основі «Сім'ї Ештон» лежав лінійний час і органічний розвиток.

Цей приклад був вибраний не тому, що він особливо цікавий сам по собі, а тому що він ілюструє фундаментальну зміну в нашій культурі: від відносно повільного й лінійного до швидкого й моментального. Телебачення протягом кількох останніх десятиліть ставало чимраз швидшим засобом інформації, і такі самі зміни відбулися на радіо, яке в цілому, як здається, стає дедалі гарячковішим і збудженішим, чим більше каналів ми маємо до вибору. Крім того, відмінність між цими двома телевізійними серіалами така сама, як і відмінність між WWW та книжкою. Книжка *послідовна*: ви починаєте з 1 сторінки й читаете її у визначеному порядку. Письменник контролює процес читання і тому має можливість конструювати кумулятивний, лінійний сюжет або хід міркувань. Читачка (більшість читачів — це жінки) досягає щораз нових плато знань або розуміння в міру того, як долає текст. У кожному разі, це ідеальне зображення акту читання.

Між мережею і бібліотекою паперових публікацій є декілька zasadничо важливих відмінностей. Передовсім інформація в мережі не організована — ані за алфавітом, ані якимось іншим чином. Різні теми й сторінки поєднані між собою іноді у випадковий спосіб. Мережа не є також ієрархічною, мільйони існуючих сайтів доступні усі на одному рівні.

Активні користувачі WWW роками відчували, що це густі й громіздкі джунглі, які стають трошки густішими й темнішими кожного дня. Коли блукаєш Мережею у пошуках інформації, якої там, схоже, немає (незважаючи на 100.000 позицій в *Aha Vista*), то кортить зробити висновок, що Мережа — це реальне втілення філософської байки Хорхе Луїса Борхеса про вавилонську бібліотеку. У цій міфічній бібліотеці окрім усіх книжок, які були написані, містилися усі книжки, які *могли б бути написані* — тобто усі можливі комбінації літер алфавіту. Усе там є, але все інше там також є, і — як майже усюди — в Мережі також спрацьовує закон Мерфі: за нормальних умов ви знайдете там спершу *все інше*. Як сказав один з дослідників засобів інформації: інтернет схожий на великі океани. Вони повні золота, але потрібні шалені гроші, щоб освоїти хоча б маленьку його частинку. Мережа нецензурована, демократична і хаотична. Там усе вже нагромаджене поверх усього іншого, але вона все ще трошки виростає кожного дня.

ФІЛЬТРИ ПРОТИ ФРАГМЕНТАЦІЇ НЕ УСУВАЮТЬ ФРАГМЕНТАЦІЇ

Найважливішим інструментом, необхідним для мандрів по Мережі, не є ані надшвидкий комп'ютер з великою кількістю запам'ятовуючих пристроїв зі швидкою вибіркою, ані з'єднання по широкому діапазону чи останні новинки в мережевих браузерях (хоча все це допомагає), а хороші фільтри. Як вже згадувалося кілька разів, у інформаційному суспільстві не існує дефіциту інформації. Її є надто багато. Без можливості відфільтровувати ту наявну інформацію, яка не потрібна, людина загубиться і буквально потоне в нулях і одиничках.

Багато хто прагне допомогти користувачам орієнтуватися в Мережі, не в останню чергу тому, що це може бути вигідним. Декількома з найбільш економічно процвітаючих у кіберпросторі є компанії, які спеціалізуються у пошуку в Мережі. Першою була «Yahoo!», а зараз найбільшою є «Alta Vista». Часом говорять, що сторінки цих генераторів пошуку — це єдині web-сторінки, які можуть конкурувати в популярності з головними порнографічними сайтами. У своїй найпростішій формі вони функціонують як цифрові покажчики. Якщо ви, наприклад, хочете простежити дії саксофоніста Дідьє Малерба протягом кількох

останніх місяців або прочитати про сьогоднішню політичну ситуацію в Косово чи про останні операційні системи від «Apple», ви набираєте ключові слова і протягом кількох секунд отримуєте список виходів на відповідні web-сторінки, найчастіше марний список, що містить тисячі адрес. Тоді ви звужуєте пошук, щоб він включав, скажімо, «+Apple+OSX+download», і незабаром маєте цілком придатний для роботи список, що складається з менш ніж ста позицій. Ви звузили всесвіт до того мікроскопічного сегмента, який вас цікавить.

Пошук за допомогою *Alta Vista* чи подібного засобу є не більш досконалим, ніж пошук у цифровому телефонному довіднику. Однак постійно розробляються нові методи для фільтрування інформації, чи то з метою допомогти розгубленим користувачам Мережі захиститися від небажаної інформації, чи з метою щось їм продати. Методи, використовувані в останньому випадку, часто бувають винахідливими й спокусливими. Вже декілька років *www.amazon.com* вітає мене наступним чином — як і мільйони інших покупців: «Привіт, Томасе! Ми хочемо порекомендувати тобі!» — а далі декілька «гарячих» назв у тих галузях, які, згідно з програмами «Amazon», знаходяться у сфері моїх інтересів. Часто, однак, фільтри є менш ніж функціональними. Якщо ви відчуваєте, що світ ще недостатньо хаотичний, я рекомендую вам вечір читання з категоріями *Yahoo!* як відправною точкою.

У старі часи більшість з нас були схильні сприймати інформацію, яку нам пропонували, чи була то щоденна газета чи радіоновини. Сьогодні свобода вибору необмежена. В Мережі можна прослуховувати канали *Midwestern C&W*, можна замовити спеціалізовані послуги в програмах новин — скажімо, можна відмовитися отримувати сумні новини про війну й насильство, можна щоденно відстежувати погоду в Малайзії чи курс акцій на біржі в Хараре або можна читати все про найновіші пропозиції Голівуду, і нічого більше. Такі види послуг на замовлення доступні з декількох джерел і в різних форматах (електронна пошта, web, WAP). На *Microsoft News* можна вибрати власні категорії, від бізнесу й здоров'я до погоди, спорту й подорожей; «America Online» має *web-центри* з матеріалами про що завгодно, від автомобілів до наукових досліджень і місцевих новин. Інші види послуг включають *UnCoverReal*, яка пропонує регулярно пересилати вам електронною поштою змісти ваших улюблених журналів.

У попередньому розділі я вже вказував, чому існує нагальна потреба в подібному фільтруванні; ясно також, що якщо такі фільтри (і значно досконаліші їх версії) стануть достатньою мірою поширеними, то врешті-решт мало що залишиться від національної суспільної тематики. Тоді не буде гарантії, що ваш сусід чув про останні урядові бюджетні скорочення чи про останню авіакатастрофу. Може статися навіть таке, що він був настільки поглинутий новинками програмного забезпечення від «Apple», що блаженно несвідомий постійно трагічного становища англійської національної збірної з футболу. На відміну від добрих старих медіа (таких, як газети й національні телевізійні канали), новини в Мережі не прив'язані до місця і не мають чітких пріоритетів. Усе засадничо таке ж важливе, як і усе інше, а крім того, усуваються відстані, а це означає, що доступ до електронного видання «*Hindu*» нічим не важчий, ніж до відповідного видання «*Independent*».

Оскільки в Мережі є все і не існує соціально усталених процедур для розмежування бажаної і небажаної інформації, то кожен індивід вимушений шукати свої власні шляхи, витворюючи свій власний, особистий зріз світу. (На жаргоні програмного маркетингу це називається «підстроювання».)

Промовистим образом того, в якому напрямку відбувається сьогодні розвиток, є популярна зараз система для цифрового зберігання музики, *MP3* (в час, коли читаються ці рядки, вона вже може бути замінена на *MP4*). Більшість людей усе ж купують музику на компакт-дисках, які є прямим продовженням старих вінілових довгограючих платівок. Як і друкована книжка чи газета, компакт-диск є викінченим, завершеним продуктом, що має початок, середину і кінець. Тут не можна вирізати й доточувати зміст за власною примхою; навіть якщо комусь дуже не подобається надто відверта перша частина п'ятої симфонії Бетговена, він не може замінити її увертюрою однієї з опер Вагнера. Подобається чи не подобається, але так воно є.

MP3 — це файловий формат для електронної передачі музики. Існують як віртуальні плеєри (для використання на комп'ютері), так і фізичні плеєри типу *Walkman*, а в Мережі є величезні запаси музики, яку кожен може собі перекинути. Після декількох судових процесів (найвідоміший з яких був пов'язаний з популярним сайтом *Napster*) люди, схоже, чимраз більше будуть вимушені платити за переписування музики, яке досі найчастіше

було безкоштовним (і невизначеним законодавчо, щоб не сказати більше). Коли хтось купує п'яту симфонію Бетговена, він платить за пароль, який дозволяє одноразовий перезапис усієї симфонії. Потім, маючи симфонію у форматі *MP3*, людина може нарешті уникнути тієї втомлюючої першої частини або, скажімо, повільної другої частини; можна відредагувати твір, як кому хочеться. На відміну від завершеного компакт-диска, репертуар *MP3* містить лише ті твори, які слухач відібрав сам, — скажімо, — мелодію у виконанні «*Oasis*», другу частину четвертої симфонії Малера, першу частину другого струнного квартету Бартока, два класичні твори Бітлів і старий запис Майлза Девіса і Джона Колтрейна. Потім можна переписати все це на портативний *MP3* плеєр і слухати в машині чи в метро.

MP3 — це конкретний приклад логіки Мережі. В принципі, там є все, і кожен окремих користувач складає свою власну, особисту цілість з окремих фрагментів. *MP3* відрізняється від компакт-диска так само, як Мережа відрізняється від книжки. Інтернет чудово з цим співвідноситься і також є, принаймні двояким чином, важливою спонукальною причиною превалюючої неоліберальної ідеології. Всесвітня мережа (і багатоканальне телебачення, і *MP3*, і «гнучка робота»...) пропонує свободу і вибір цілими відрами. У дефіцит, окрім усього іншого, ми повинні занести «внутрішню єдність, осмислений контекст і повільність».

ШМАТОЧКИ ЗАМІСТЬ ЦІЛОСТЕЙ

Ми потихеньку наближаємося до головного моменту в цьому розділі, і в якості прелюдії я додам ще один аспект до опису інтернету. Теоретик літератури Маршал МакЛюен (1915-1980), який уславився в 1960-і роки як теоретик медіа, написав якимось про різницю між «дотичною» і «оптичною» культурами, яка стосується різного використання органів чуттів в умовах різних режимів інформаційної технології. Згідно з МакЛюеном, досучасні люди жили в «дотичній гармонії» — усі чуття були рівноправними й функціонували як цілість, як єдність. «Аудіо-тактильні» відчуття (слух і дотик) були необхідними і для досвіду, і для знань. З приходом письменності зорові відчуття взяли гору й придушили всі інші. (Це виявилось вже у Платона, пригадайте лиш його притчу про печеру!) Люди таким чином дедалі більше ставали загальмованими й обмеженими. Письмо

дало нам «око замість вуха», а, за МакЛюеном, це зумовило свого роду втрату Господніх милостей. На його думку, чистий, лінійний текст — це фрагментуючий і редукуючий засіб, який усуває читача від повного досвіду з максимальним використанням усіх його чи її органів чуттів. У телебаченні МакЛюен побачив можливість відновити оту єдність чуттів, яку знищив прихід письма. І він з великим — дехто сказав би незрозумілим — оптимізмом ставився до цього нового засобу інформації, коли писав свої найважливіші книжки у 1960-і роки.

Через півтора десятиліття після смерті МакЛюен був проголошений часописом «*WIRED*»- святим патроном інтернету. Багато з того, що він казав про нові медіа (особливо про телебачення) взагалі, на диво добре стосується WWW. Я погоджуюся з головним напрямком міркувань МакЛюена, але мій висновок — повністю протилежний. Не книжка, а телебачення функціонує як фрагментуючий чинник. Книжка відрізняється від WWW так, як одноканальне телебачення відрізняється від багатоканального, а лінійний час — це цінний ресурс, який ми не можемо дозволити собі втратити. У цьому контексті хочеться запропонувати цілу низку опозицій, які можуть проілюструвати перехід від індустріального до інформаційного суспільства, від творення націй до глобалізації, від книжки до монітора. Ми можемо, наприклад, відобразити зміни таким чином:

<i>Індустріальне суспільство</i>	<i>Інформаційне суспільство</i>
Компакт-диски / вінілові платівки	<i>MP3</i>
Книжка	WWW
Одноканальне телебачення	Багатоканальне телебачення
Лист	Електронна пошта
Стаціонарний телефон	Мобільний телефон

... і якщо ми вже говоримо про це, то чому б не вказати:

Дожиттєва моногамія	Серійна моногамія
Епоха золотого годинника	Епоха гнучкої роботи
Глибина Лінійний час	Ширина
Дефіцит інформації	Фрагментована одночасність
	Дефіцит свободи від інформації

Більше щодо цих останніх пунктів — у заключних розділах. Зараз я зосереджуюся на одному наслідку нового інформаційного

режиму і підтримаю МакЛюена щодо вирішального моменту: припливні хвилі фрагментів інформації, типових для нашого суспільства, стимулюють спосіб мислення, який менше нагадує чітке, логічне, лінійне мислення, характерне для індустріального суспільства, аніж вільно-асоціативне, поетичне, метафоричне мислення, яке характеризувало багато не-сучасних суспільств. Замість упорядкування знань в чіткій послідовності інформаційне суспільство пропонує каскади деконтекстуалізованих знаків, більш чи менш випадково поєднаних між собою.

Причиною цієї зміни не є ані поява WWW, ані багатоканального телебачення самих по собі. Справжньою причиною є факт, задокументований у попередньому розділі: що існує швидке зростання в усіх сферах, пов'язаних з інформацією, але часу для її переварювання — не більше, ніж колись.

СУЧАСНА КУЛЬТУРА МЧИТЬ НА ПОВНІЙ ШВИДКОСТІ, НЕ РУХАЮЧИСЬ З МІСЦЯ

Говорячи інакше: прискорення та експоненціальне зростання — ці близькі родичі — ведуть до *вертикального нагромадження*. Оскільки фланги зарезервовані для невеликих груп з особливими інтересами (наприклад, прогресивний рок, теоретична фізика, старі автобуси, соціально-антропологічний метод, грецька поезія), то чимраз більше й більше нагромаджується в середині. Якщо перейти від просторової метафори до темпорального виміру, то це означає, що оскільки немає порожнього часу для поширення в ньому інформації, то вона стискається і нагромаджується в часових проміжках, які стають щораз коротшими. В центрі з'являються височенні будівлі, в передмістях — розложисті бунгало. Та сама логіка, яка характеризує «Династію» та подібні багатоканальні, фінансовані рекламодавцями телевізійні серіали, зумовлює й те, що найбільш конкурентоздатними програмами новин є найкоротші, що рекламні паузи стають чимраз коротшими — і, звісно, я подам більше прикладів пізніше.

Концепція вертикального нагромадження узятя з книжки, яка — от тобі й масш! — розглядає прогресивний рок, музичний жанр, який був особливо популярним серед довговолосих, одягнених у шинелі хлопців і чоловіків у першій половині 1970-х років і який був більшою чи меншою мірою витіснений в андерграунд, коли панк примусив домінуючу молодіжну культуру

не тільки зневажливо висміювати кожного, хто наважувався вийти на сцену з купою синтезаторів, але й зробив чесною невміння як слід грати на інструменті. Як і усе інше, прогресивний рок був заново пробуджений зумовленими інтернетом хвилями ретро у другій половині 1990-х років — часом, слід визнати, зі згубними наслідками. Північноамериканський професор філософії Біл Мартін у своєму обширному виступі на захист тих груп, які він любить (від «Yes» до «King Crimson»), спробував пояснити, що, на його думку, негаразд із комп'ютерною і студійною танцювальною музикою останнього десятиріччя, включаючи «хаус», «техно», «драм-н-бас», та іншими жанрами, між якими є мало чого спільного окрім того, що їх можна визначити як різновиди нелінійної, повторюваної, ритмічної танцювальної музики. Це музика, якій, на його думку, бракує секвенції і напрямку і яка — на відміну від, скажімо, Бетговена, Майлза Девіса і «Led Zeppelin» — нікуди не веде. Задоволення від такої музики досягається тим, що ви входите в кімнату, наповнену звуком, де має місце велика кількість акустичних ефектів, і залишаєтеся там, поки вона не перестане здаватися неприємною. Мартіну більше подобається лінійна музика, яку характеризує внутрішній розвиток — хоча часто вона може певною мірою імпровізуватися. Про нову ритмічну музику він говорить так:

Як і з постмодерною архітектурою, ідея цього нагромадження полягає в тому, що будь-який звук може, в принципі, співіснувати з будь-яким іншим звуком. Однак, так само, як навіть найеклектичніша будівля-пастиш все одно повинна мати якийсь фундамент, який утримує її на землі, так і вертикально нагромаджена музика часто залежить від напосідливого ритму. Цілі шари трансу нагромаджені поверх танцю, часто без будь-якої стилістичної цілісності.

Мартін сумнівається, що ця музика зможе створити щось дійсно нове. «Підхід вертикального нагромадження непрямим (чи навіть прямим) чином погоджується з думкою, що музика (чи мистецтво в цілому) полягає сьогодні лиш у випробовуванні комбінацій, заповненні клітинок». Я не стану ризикувати своєю особистою дружбаю з адептами трансу, підтримуючи це твердження, але зате хочу привернути увагу до того факту, що

Мартін ненароком подав прекрасний опис одного з аспектів тиранії моменту: цілі гори нашарувань, одне поверх іншого, кожне вільне місце заповнене, і мало в чому проглядається внутрішня єдність.

НАГРОМАДЖЕННЯ ЗАМІНЮЄ ВНУТРІШНІЙ РОЗВИТОК

Винятково обдарований музикант і композитор Брайан Ено є одночасно хрещеним батьком і піонером багатьох явищ у новій ритмічній музиці. Ще в 1970-і роки він розробив поняття «обволікаючої музики», нелінійної музики, яка могла б функціонувати як акустичні шпалери, але яка також призначена «настільки ж для слухання, як і для ігнорування», як сказано у нотних примітках до «Музики для аеропортів».

Мало хто знає область ритмічної музики краще від Ено. У 1995 році він вів щоденник, який опублікував (ймовірно, відредагований варіант) наступного року. 8 вересня він зробив запис про «фази» популярної музики, починаючи від появи рок-н-ролу. Він пропонує десять фаз плюс одинадцять, яку поміщає в найближче майбутнє. В нашому контексті цікавою є категорія Ено під номером 10, тобто період 1991-1995 років, до часу написання. Тоді як інші епохи мають назви, наприклад, «синтез поп, 4-й вимір» або «глем», 1990-і роки він характеризує так: «Див. '64-'68, додай 76-78». Іншими словами, нічого нового, лиш парафразування попередніх напрямів. Мої безпосередні враження — як помірно зацікавленого спостерігача — підтверджують точку зору Ено: вже декілька років ми, схоже, маємо усе одразу. Існують усі можливі напрями «ретро», а гучні імена минулих епох залишаються гучними і сьогодні або — як у випадку з уельським співаком Томом Джонсом — відроджуються тими, хто сумує за старими часами. Окрім нелінійної, постійно повторюваної музики 1990-і роки стали свідком великого успіху поп-груп, котрі звучали майже як «Бітлз», груп «важкого металу», які починали там, де закінчили «*Purple*» і «*Zeppelin*» в середині 1970-х років, «нео-психоделічних» груп, які нагадували «*Soft Machine*» 1968 року чи «*Pink Floyd*» 1965 року — і одночасно справжніми зірками запишаються такі артисти, як Ділан, «*Stones*» і Сантана, які не виходять з моди майже 40 років.

Точно так, як прогресивна політика живиться лінійною вірою в прогрес — сильною, моральною ідеєю розвитку, — так і

прогресивний рок (і багато інших різновидів музики) мав внутрішню притаманну віру в прогрес. Музиканти хотіли підняти свій різновид музики до нових висот, порвати з минулим, створити щось нове й краще. Мартін розглядає відмінність між цією концепцією і новою нелінійною музикою як приклад відмінності між модерном і постмодерном — і дуже невдало, бо модерністська сучасна музика була нелінійною протягом майже ста років.

У кожному разі, з цього ідіосинкразичного (і далеко не показового) розгляду напрямів у популярній музиці випливають два загальні положення, які можуть бути безпосередньо пов'язані з обговорюваними проблемами.

По-перше, нагромадження напрямів означає, що немає змін, сама лиш циркуляція у замкненому циклі. Рок і поп — це, можливо, поверхові явища, але вони є також барометрами. Коли такі клони «Бітлів», як «*Oasis*», такі геріатричні групи, як «*Stones*», і круглощокі співаки різновиду Філа Колінза (хто б повірив у 1975 році, що цей чоловік — який у кращому випадку грав на барабанах, як швидкісний восьминіг — перетвориться в Елтона Джона?) є безумовними майстрами у своїй галузі, то це може бути симптомом культури, що не здатна оновлювати себе. Як говорить Мартін: немає справжньої творчості, лиш неперервний потік нових комбінацій. Я повернуся до цього в заключному розділі й твердитиму, що заповнення прогалин, типове для тиранії моменту, є великою мірою згубним для творчості. Нове несподівано постає з прогалин, витворених зазорами в бюджетах часу, а не з переушільнених розкладів.

По-друге, радикально відмінним є становище слухача у випадку рокової/джазової і нової ритмічної музики. Остання тягнеться безперервно; перша має початок, довгу середину (внутрішній розвиток) і кінець або кульмінацію. Цікаво, що індонезійська гамеланова музика була важливим джерелом натхнення для багатьох з тих, що працюють у галузі повторюваної музики, зокрема для композитора-мінімаліста Стіва Рейка. Це музика, яка розвинулася в традиційній, ритуалістичній культурі. Що не має лінійної концепції розвитку. Зв'язок з гамелановою музикою є достатньо цікавим, враховуючи МакЛюенову (і мою) точку зору стосовно того, що нелінійний, по суті, спосіб буття в часі посилюється в сучасній культурі.

Тим читачам, чиє ставлення до гамеланової музики, мінімалізму, тріп-хопа і прогресивного року є невизначеним або навіть, можливо, характеризується байдужістю, ці міркування можуть видатися езотеричними. Але слід ще додати кілька слів, перш ніж зовсім покинути цю тему. Десь у своїй величезній праці про інформаційну добу Мануель Кастелз вирішив включити абзац про музику нового часу. Він вважає її класичною музикою нашої епохи (дискусійне твердження, але менше з тим) і визначає її як вираження «двоїстого ставлення до моменту й до вічності; до себе й до всесвіту, до самоті й до мережі». Вітри пустель та океанські хвилі витворюють тло для багатьох повторюваних моделей, які являють собою музику нового часу. Це монотонна, безкінечна, нудотна музика; антидот до щоденної шаленої гонитви, але повністю симетрична їй, оскільки усуває протікання часу.

Говорячи інакше: коли чимраз більші об'єми інформації поширюються зі зростаючою швидкістю, щораз складнішим стає створення наративів, порядків, еволюційних послідовностей. Витворюється загроза гегемонії фрагментів. Це впливає на характер нашого ставлення до знань, роботи й стилю життя в широкому сенсі. Причина і наслідок, внутрішній органічний розвиток, зрілість і досвід — такі категорії перебувають у цій ситуації під сильним тиском. Приклади з галузі музики, які є явно дискусійними (багато з нас пристрасно ставляться до цієї сфери, чи не так?), узяті головним чином як ілюстрації. Явище як таке є, безперечно, значно ширшим, і впливу вертикального нагромадження зазнають журналістика, освіта, праця, політика й домашнє життя, якщо вказати лише декілька сфер. Давайте спершу поглянемо на журналістику.

ЗАКОН СПАДАЮЧОЇ ПРИБУТКОВОСТІ МСТИВО ДАЄТЬСЯ ВЗНАКИ

У глибоко песимістичному й критичному нарисі про вбогість телебачення П'єр Бурдьє висуває знайомий, але достатньо важливий аргумент. Він твердить, що фрагментована темпоральність телебачення з його швидкими переходами й поспішною журналістикою витворює інтелектуальну загальнодоступну культуру, яка віддає перевагу особливому типу учасників. Бурдьє називає їх «швидкодумними». Якщо герой бельгійських мультфільмів Лакі Люк відомий тим, що вихоплює пістолет

швидше, ніж рухається його тінь, то швидкодумлячі визначаються як «мислителі, які думають швидше від кулі». Це люди, які здатні протягом кількох хвилин прямої передачі пояснити, що негаразд з економічною політикою ЄС, чому необхідно цього літа прочитати «Критику чистого розуму» Канта або з'ясувати витоки расистської псевдонауки. А однак фактом є те, що деяким найрозумнішим людям потрібен час, щоб подумати, і ще більше часу (у деяких випадках значно більше), щоб дати чіткий, достатньо виважений виклад тієї чи іншої проблеми. Згідно з Бурдьє, у нашу поспішну епоху такі мислителі зникають і практично позбавлені впливу. (У банальному сенсі Бурдьє, безумовно, не має рації. Жоден сучасний мислитель не є впливовішим від самого Бурдьє, а він, безумовно, не вважає себе швидкодумлячим.)

Міркування Бурдьє узгоджуються зі спостереженням, що медіа-імідж став найважливішим капіталом політиків — а не їхня політична програма чи збалансована прозорливість. Це не зовсім нове явище; у США перший симптом такого ходу подій з'явився з перемогою Джона Ф.Кенеді над Річардом М.Ніксоном. У кожному разі, результатом, на думку Бурдьє, є те, що саме люди, які говорять зі швидкістю кулеметів, жирним шрифтом і великими літерами, дістають ефірний час і вплив — а не повільні й систематичні люди.

Що в цьому поганого? Чому людей, обдарованих здатністю мислити швидко й правильно, слід ганьбити подібним чином? Коротше кажучи, що поганого в тому, щоб мислити швидко? Власне кажучи, нічого, окрім того факту, що деякі думки діють лише у сповільненому режимі, що в деяких випадках міркувати можна лише послідовно-неперервним чином, без втручання нетерплячого журналіста, який хоче «рухатися далі» (куди?) в програмі. Бурдьє наводить приклад, з яким можуть солідаризуватися багато науковців. Декілька років тому Бурдьє опублікував «Державну аристократію», дослідження, присвячене формуванню символічної влади та еліти у французькій системі освіти. Бурдьє активно цікавився цими проблемами упродовж двадцяти років, і книжка писалася довго. Один журналіст запропонував дискусію між Бурдьє і президентом організації випускників *les grandes Ecoles*; останній говоритиме «за», а Бурдьє говоритиме «проти». «І, — похмуро підсумовує Бурдьє, — до нього так і не дійшло, чому я відмовився».

Предметом, який Бурдье не трактує безпосередньо, але який становить очевидний висновок з його міркувань, є спадаюча прибутковість активності медіа після інформаційного вибуху. Коли до 1990-х років когось запрошували до участі в радіо- чи телевізійній програмі, той приходив у студію добре підготований. Він міг поголитися (навіть якщо це була радіопередача), упевнитися, що на ньому свіжовипрасувана сорочка й відповідна краватка, і йшов у студію в дещо нервовому стані, налаштований висловлювати свої думки чітко й стисло. Сьогодні чимраз більше знайомих людей навіть не виявляють бажання брати участь у радіо- чи телепередачах, а якщо й беруть, то їхні виступи часто бувають млявими й байдужими. Як добре знають і глядачі, й гості телепрограм, кожна програма має чимраз менший вплив в міру того, як зростає кількість каналів, а чим більшою стає кількість каналів і телепрограм, тим менший вплив має кожна з них. Схоже на те, що Енді Воргол свідомо висловився достатньо стримано, коли під безпосереднім впливом Маклюєна сказав, що «в майбутньому» кожен буде знаменитим протягом 15 хвилин. (Сьогодні він міг би сказати «секунд».)

Споріднений наслідок нагромадження і прискорення у світі медіа — це тенденція до того, що новини стають чимраз коротшими й коротшими. Старий жарт про змагання серед інформаційних листків за увагу читачів зводиться до зауваження, що коли війна врешті-решт справді почнеться, газети знайдуть місце лише для «В» на першій сторінці. Цей жарт ілюструє принцип спадаючої прибутковості (або спадання граничної вартості). В загальних курсах економіки викладачі люблять брати за приклад їжу й напої для пояснення цього принципу, який є безцінним у культурі, що характеризується прискоренням: якщо ви відчуваєте спрагу, то перша пляшка содової має для вас дуже високу вартість. Друга також достатньо цінна, і ви можете навіть — якщо спрага дійсно велика — виявити бажання заплатити за третю. Але потім усе багатство пляшок із содовою, яке є в крамниці, раптом втрачить для вас будь-яку вартість; ви вже не маєте бажання платити за них ані копійки. Також і соковиті біфштекси дуже ціняться, якщо ви маєте змогу насолоджуватися ними раз на місяць; коли біфштекс стає щоденною стравою, його вартість різко спадає. Гранична вартість товару визначається вартістю останньої одиниці, на яку покупець виявляє бажання витратити гроші або час і увагу. Хоча цей принцип ніяким чином не може

бути застосований до всього, що ми робимо (багато видів діяльності, наприклад, гра на саксофоні, приносять тим більше задоволення, чим довше ми ними займаємося), але він може допомогти краще зрозуміти ситуацію, яку описує Бурдье, — як продукуються і споживаються новини і, беручи ширше, інформація. З цього ракурсу легко побачити, що в кінцевому підсумку необхідні чимраз сильніші ефекти, оскільки публіка звикає до швидкості та вибухових форм комунікації.

Одночасно — і для нас це більш важливо — люди, які займаються продукуванням новин та інших видів інформації, тобто журналісти, відчувають дедалі більшу переповненість у своїй галузі. Читачі, слухачі й глядачі мають щораз менше і менше часу, який можуть витратити на кожен клаптик інформації. Тому редактори, які працюють в усіх видах преси (від *web* і *WAP* до паперової) вирізають щораз більше і більше. Час від часу виступаючи в пресі й даючи іноді інтерв'ю, я ніколи не чув, аби редактор жалівся, що якийсь конкретний журналістський матеріал надто короткий, щоб не сказати більше. (Хтось може, звичайно, мріяти: «Слухай, оте інтерв'ю, що ти зробив, чи не надто воно коротке? Я маю на увазі, чи не говорив він ще чогось? Він тут виступає як людина пихата й небагатослівна; чи не буде краще увиразнити всі нюанси його позиції, аби його не зрозуміли неправильно, тоді ми теж уникнемо в газеті глупої й непотрібної контрверсійності. Даси мені завтра до обіду ще сотню рядків?»)

Новини у форматі *WAP*, останній крик моди у прискореній журналістиці в час написання цієї книжки, пропонують тексти такої довжини, яка примушує тексти в «*Mirror*» нагадувати Пруста. Компенсується це тим, що вони можуть поновлюватися кожні 30 хвилин. Тим з нас, які ще не звикли до такої швидкості й лаконічності, подібна журналістика нагадує нав'язливе дзижчання комах над самим вухом, коли ми намагаємося заснути. (*WAP*-новини = проблемі москітів у екваторіальній Африці.) Але існує чітка тенденція, що такі стратегії братимуть гору, з причин, які вже розглянуті. Гранична вартість інформації різко спадає після певної кількості образів чи слів; вона достатньо висока протягом перших 10 секунд, а далі що?

Найпоширеніше заперечення такому ходу думок полягає в тому, що повільність начебто переживає нове відродження у сфері медіа, принаймні в деяких європейських країнах. Наприклад, спеціалізовані радіоканали передають класичну музику 24 години

на добу, а також існує «відчутна потреба» (твердять вчені мужі) в ґрунтовних, чесних роз'ясненнях і солідній журналістиці, яка подавала би глибинну інформацію. Можливо, що й так — у світі, яким він видається з Ізлінгтона*, але аж ніяк не з Фліт-Стріт**. Продаж повноформатних газет спадає, а продаж інформаційних листків (які чимраз більше нагадують друковане телебачення) зростає. Люди, які дістають задоволення від «ренесансу повільності», можуть становити десятки долі відсотка, і в такому вимірі справді можуть подекуди існувати невеличкі зростання; швидкість же подобається групам, які краще вимірюються десятками відсотків. У Норвегії радіопрограма під назвою *P2 Academy*, яка дає можливість науковцям говорити протягом 30 хвилин, виходить в ефір вже більше п'яти років і професійно й ґрунтовно висвітлює такі проблеми, як чорні діри, дитяча злочинність, поняття культури тощо. Слухачі її люблять. І одні, й другі. Перевага віддається швидкодумним, а повільнодумним ображаються, реагуючи в деяких випадках написанням таких есе, як Бурд'є. Він далеко не самотній; його атака на сучасну журналістику належить гордому роду соціалістичних і консервативних інтелектуалів, які відверто ганьблять вульгарність інформації масового виробництва. Ця традиція почалася, можливо, з нападу де Токвіля на прагматичну, демократичну і поверхову культуру північноамериканських поселенців (хоча, якщо читати уважно, то Платон теж мав що сказати з цього приводу), але апогею свого досягла з появою франкфуртської школи у міжвоєнні роки — Маркузе, Горкгаймера і особливо Адорно. Німецькі євреї у 1930-і роки, безперечно, мали свої власні причини для песимізму. Це не означає, що вони обов'язково були неправі. Коли Ніл Постмен пише, що сьогоднішні студенти не використовують більше виразу «тому що» у своїх екзаменаційних роботах, він вказує на ту ж проблему, яку розглядає Бурд'є і яка повніше ілюструється списком на ст. 88. Узгодженість і каузальність зникають, коли владарювати починають нетерплячість, спалахи в очах та ефектні однорядкові тексти. У недавній своїй статті Йоган Гальтунг — в усіх інших відношеннях непохитний оптиміст — так пише про свій досвід роботи зі студентами в 1990-і роки:

* один із центральних районів Лондона

** вулиця в Лондоні, де знаходяться редакції більшості значних газет

І надто багато з них страждають від постійного миготіння образів, синхронного відчуття реальності як багатих на деталі зображень, а не як ліній крізь час, причинно-наслідкових ланцюжків, роздумів. І одне, і друге потрібне, але сьогодні здатність мислити убивається на користь здатності бачити, чути, смакувати й дотикати — оргія відчуттів, яка залишає мало місця для інтелектуальності.

У недавню доповідь про стан вищої освіти в Норвегії комітет включив абзац про «тих студентів, які бажають навчатися стаціонарно». Так ніби навчання не було від самого початку діяльністю, яка займає весь робочий день! По суті ж, багато викладачів на університетському і політехнічному рівні в Європі відчували тут поступові зміни, починаючи з 1970-х років. Вартість життя і очікування у споживанні зросли, і більшість студентів вимушені шукати оплачувану роботу. Раніше студенти працювали переважно під час канікул, з ходом часу робота по вечорах або в кінці тижня стала більш звичною, а зараз, як мені здається, роботу і навчання найкраще розглядати як єдине ціле, тож важко сказати, який вид діяльності вважається важливішим. В останні роки я мав щораз більше проблем, призначаючи консультаційні зустрічі з аспірантами, бо їм складно відпрошуватися з роботи. Навчання вже не є просто чимось, чим хтось займається постійно, а лиш однією з позицій в загальному досвіді, який складає життя молоді, урбанізованої і незалежної людини. Така ситуація не є, ясна річ, виною студентів. Як і усі ми, вони є жертвами вертикального нагромадження. Діапазон видів діяльності, які конкурують з навчанням, зростає з кожним семестром. Завжди є щось невідкладне, що потрібно зробити, перш ніж засісти на шість місяців чи близько того за «Феноменологію духу». Як знає кожен хороший викладач, наполегливе опрацювання складної навчальної програми вимагає довгих, неперервних періодів зосередженості, безсоння і завзятості, пропадання апетиту на тривалі періоди, проблем в особистому житті, неувважливості й відчуженості від поточних справ. (А в старі часи, додали б ми, великої кількості міцної кави та тютюну.) Такі студенти все ще зустрічаються, але переважна більшість — зовсім інші. Коли вони з'являються в лекційних аудиторіях, то лиш по дорозі з одного місця в інше; вони мають широкий спектр різних видів діяльності, яка заповнює їхні дні, від клубної діяльності до роботи по найму, перегляду телепрограм, мандрів по Мережі та

перебування з друзями. Якщо вони хочуть не відставати від оточення і посилити свої перспективи щодо кар'єри, вони просто не можуть звільнитися від оточення на цілі роки повільного, чернечого існування. На ринку праці привабливі кандидати мають життєписи, які вказують на різнобічний досвід і високу швидкість.

Ця нова ситуація в навчальних закладах — спадаюча гранична вартість знань, які набуваються повільно — зумовлює також те, що немає більше певності в тому, що найкращих студентів цікавитиме кар'єра в галузі науки або викладання. Університети можуть або адаптуватися до ринку (саме це найчастіше і відбувається, особливо у Великобританії та Скандинавії) і прискорювати процес навчання, або можуть визнати себе інституціями контркультури, які уособлюють повільність, ретельність і запізнілі роздуми.

Студентська ситуація схожа на мою власну, хоча мій час на наукову роботу роздіблюється на безвартісні фрагменти не внаслідок пильної потреби додаткового заробітку, відвідування кіно і концертів, вечорів поза домом тощо — а внаслідок домінування «інформаційних пачосів». Сюди входять такі завдання, як відповіді на електронну пошту, відповіді на телефонні дзвінки, систематизація документів, відповіді на листи, замовлення квитків на літаки, читання напівсирих звітів та всілякої іншої бюрократичної документації тощо. Перш ніж людина може нарешті сісти й зайнятися чимось справді непересічним, завжди знайдеться щось інше, що слід зробити в першу чергу. В ситуації, коли є багато завдань, які чекають на виконання, перевага надається або першому-ліпшому, або тому, яке просто не може чекати. І немає нічого дивного в тому, що чимало науковців планують серйозні роботи, які ніколи не виходять за межі первинних задумів. Наукові книжки чимраз більше нагадують колажі, посклеювані зі шматочків доповідей на конференціях та уривків журнальних статей. Ми завжди маємо 5 хвилин, які можемо присвятити конкретному завданню, часом навіть півгодини, але п'ять років — ніколи. Оскільки зростання об'єму інформації в багато разів перевищує ріст народонаселення, то на кожного з нас неминуче припадає чимраз більше (особливо на тих, хто перебуває в становищі інформаційних комутаторів). Гранична вартість нової інформації практично дорівнює нулю, і тому легше відвоювати крихту уваги, якщо загортати інформацію

в пакунки щораз меншого розміру. Малесенькі пакунки, які нагромаджуються один на одному, витворюють хиткі, тоненькі башти, котрі незабаром достатньо виростуть, аби сягнути Місяця.

Спритне нагромадження блоків чимраз менших розмірів — це вміння, яке поширюється в різних напрямках. Ритмічна танцювальна музика, WWW, багатоканальне телебачення, журналістика, навчання і наукові дослідження — це лише декілька згаданих тут прикладів. Блоки можна комбінувати як завгодно, згідно з власними примхами (ось чому музика «техно» є таким промовистим прикладом). Цей процес лише незначною мірою може бути обрахований і «доведений»; його результати можна лише відчувати. Нагромаджується чимраз більше й більше всілякого роду інформації, наче величезні башти з кубиків «лего», де складові елементи не мають між собою нічого спільного окрім того, що вони допасовуються один до одного (але вони допасовуються і до будь-яких інших елементів). І не внаслідок феноменального всесвітнього успіху головного кавового продукту фірми «Nestle» термін «миттєвий» (*instant*) став ключовим поняттям у спробах зрозуміти наш час. Момент, мить — ефемерні, поверхові й напружені. Коли в нашому бутті в часі домінує момент (або навіть *наступний* момент), у нас уже немає місця для будівельних блоків, які можуть використовуватися в одному або декількох поєднаннях з іншими блоками. Усе повинно бути взаємозамінним з усім іншим *вже зараз*. Вхідний квиток має бути дешевим, первинні капіталовкладення — незначними. Головними активами є швидкі зміни й безмежна пристосовуваність. В кінцевому підсумку залишається лише одиничний, переповнений, ущільнений, вічний момент. Якщо уявити, що подібний стан буде досягнутий колись у майбутньому і минуле й майбутнє повністю зникнуть, то ми явно досягнемо абсолютної межі (пригадайте Вірілію: «Затримок більше не існує»). Важко уявити собі, що таке станеться — є багато універсальних людських ситуацій, які мають якийсь смисл тільки в триванні. Однак у декількох сферах тенденція до крайнього ущільнення часу є цілком очевидною; деякі з них, можливо, несподівані, такі як споживання, робота і саме формування людської ідентичності. Це буде темою наступного розділу, який показує деякі наслідки тиранії моменту в тих сферах життя, котрі не мають прямого відношення до інтернету, екстатичної музики чи прискореної журналістики.

7. Синдром кубиків «лего»

Робота розширюється, заповнюючи час, необхідний для її завершення.

(Закон Паркінсона, 1955)

Типовий робочий день у моєму житті починається, коли я відчиняю свій робочий кабінет, вмикаю кавоварку й свій *Macintosh*, прослуховую повідомлення з автовідповідача, занотовую номери, куди треба подзвонити протягом дня — часто навіть не скинувши плаща. Потім відкриваю свою електронну поштову скриньку і проглядаю першу ранкову низку листів, перш ніж забрати іншу пошту з моєї скриньки для кореспонденції. Пошта може містити якісь суто рекламні дурниці від видавців, кілька запрошень на виступи й кілька десятків повідомлень про зміст фахових журналів, які людина повинна читати регулярно, щоби йти в ногу з часом. Потім робота в *Usenet*, де я є учасником восьми чи дев'яти так званих дискусійних груп, де ведуться глобальні дискусії, які стосуються моєї роботи. У проміжках я намагаюся прочитати кілька газет.

Протягом дня я можу відправити, скажімо, від трьох до шести факсів і стільки ж отримати, відправити й отримати близько п'яти повідомлень електронною поштою, провести від десяти до п'ятнадцяти телефонних розмов і написати три-чотири листи. Власне кажучи, майже весь день витрачається на подібну діяльність. А я ж усе ще навіть не почав думати про виконання того, що надає моїй присутності в кабінеті якогось смислу, а саме наукових досліджень, викладання і популяризації в галузі дисципліни, яка є моєю професією. Я рідко коли знаходжу час продумати дві послідовні думки, не говорячи вже про те, щоб прочитати підряд дві сторінки протягом робочого дня. Аби написати текст, довший за газетну статтю, багато науковців вимушені користати з вікендів, канікул і довгих вечорів — бажано без телефону десь поряд.

Цими абзацами починалася газетна стаття, яку я написав ще в 1995 році. З тих пір відбулися деякі зміни. Я вже не беру участі в роботі груп *Usenet*, не виписую інформаційних проспектів; немов для злостивої компенсації, я отримую тепер більше, значно більше

електронної пошти. Але я вже майже не посилаю факсів, а об'єм паперової пошти також поменшав. Поза цими деталями, я не можу заперечити, що вищенаведений опис в цілому відповідав би дійсності навіть сьогодні — і не тільки в моєму випадку, а й у випадку тисяч і тисяч людей, яких різним чином зачепили побічні наслідки інформаційного суспільства. Цей розділ присвячується їм (нам), і не тільки як виробникам і споживачам, але і як людям час від часу. Але спершу невеличкий відступ.

Зенон з Елеї, який жив у VI ст. до н.е., був одним з найобдарованіших учнів, що сиділи в оливковому гаї з філософом Парменідом. Учитель навчав його, що рух насправді є ілюзією — всупереч здоровому глузду, усе в дійсності завмерло на місці, — і Зенон спробував довести, що Парменід має рацію. Він зробив це за допомогою чотирьох своїх парадоксів, найвідомішим з яких є історія про Ахіллеса і черепаху.

Між Ахіллесом і черепахою були влаштовані змагання з бігу. Черепаха, ясна річ, була повільною, атлетичний же Ахіллес був в олімпійській формі. Черепазі, однак, була надана фора у кілька метрів. Тому, говорить Зенон, для Ахіллеса стає теоретично

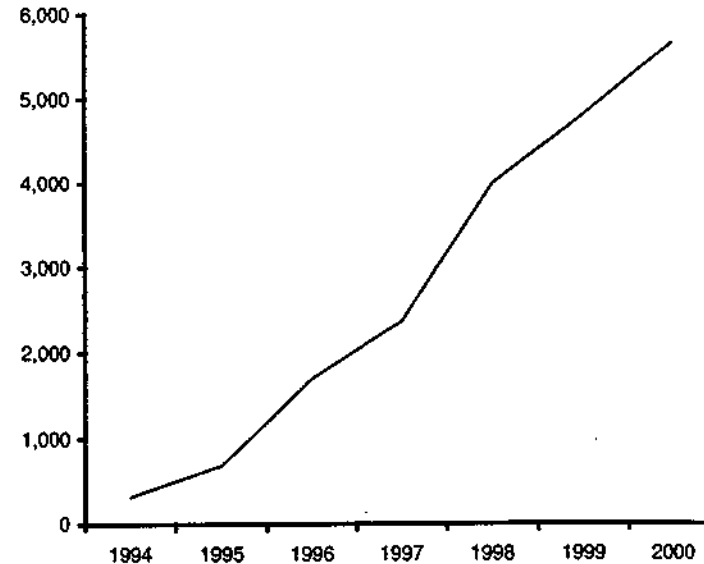

Рис. 7.1. Електронна кореспонденція, щорічно отримувана Т.Г.Е., 1994–2000

неможливим наздогнати її. Спершу йому треба добігти до місця, де була черепаха, коли він стартував, але на той час вона вже проповзе трошки вперед. Тоді йому треба буде добігти до цієї нової точки, але черепаха знову ж таки проповзе ще трошки. І так далі *ad infinitum*. Щоразу, коли Ахіллес добіжить до місця, де черепаха була трошки раніше, вона вже просунеться трошки вперед. Дистанція, безумовно, страшенно скорочувалася в міру продовження змагань — вона наближалася до нуля, — але Ахіллес не міг в принципі ніколи наздогнати черепаху.

Хоча Аристотель, який жив двома сторіччями пізніше, був переконаний, що Зенон помиляється (і зовсім не важко поставитися до цієї точки зору з певною симпатією), але парадокс не знаходив задовільного вирішення, поки Анрі Бергсон у своєму першому трактаті «Час і свобода волі» не встановив чіткої відмінності між часом і простором. Згідно з Бергсоном, час, усвідомлений як тривалість, не має ніякого відношення до простору, а спантеличуючі парадокси Зенона (ще один відомий парадокс — про стрілу, «яка начебто рухається») є результатом помилкового створення ним «точок у часі», тобто прив'язування часу до простору, що, на думку Бергсона, є помилковим.

Багато моїх попередніх прикладів про прискорення й нагромадження можуть бути прочитані як туманні (щоби не сказати перекручені) примітки до найвідомішого парадокса Зенона. Він привернув увагу до взаємозв'язку між часом і простором. Його висновком стало те, що рух теоретично неможливий, а тому має бути ілюзією. (Чи когось ще дивує, що філософи мають репутацію людей, які втратили зв'язок з реальним життям?) Цей висновок не має відношення до наших проблем, але в той же час зрозуміло, що взаємозв'язок між часом і простором зазнав рішучих змін, зумовлених головним чином новачками в технології зв'язку. Для усвідомлення цього теоретики запропонували різні хитромудрі поняття: Жан Бодріяр веде мову про *імплізію часо-просторової осі*, Ентоні Гідденс говорить, що відбувся *занепад часо-просторових координат*, Мануель Кастелз пише про те, як *простір потоків замінив простір місць*, Девід Гарві говорить про *часо-просторове ущільнення* тощо.

Вже більше не випадає прикидатися, що певна тривалість відповідає певній відстані. З цієї причини відстрочки, прогалини й повільність як така опинилися під загрозою у спосіб, вказаний

мною у попередніх розділах. З огляду на це дозвольте мені осучаснити й перефразувати парадокс Зенона як парадокс Еріксена: *Коли час роздіблений на достатньо малі відрізки, він перестав існувати*. Це означає, що він перестає існувати як тривалість (коли передбачається, що події займають певний час), але продовжує існувати як *моменти, які от-от будуть витіснені наступним моментом*. Цю саму модель можна спостерігати в багатьох, неспоріднених на перший погляд, сферах. Ще донедавна ми стояли перед вибором з-поміж обмеженого числа «наборів особистої ідентичності», які були достатньо добре визначені: або я один з цих, або один з тих. Або я займаюся судноплавством, як мій дядечко, або знаходжу достойнішу роботу в Армії Порядунку. Або я справжній лівий з довгим волоссям, круглими окулярами й критичними поглядами на НАТО і ядерну могутність, або я слизький торі у синьому блейзері й з конформістськими поглядами на все, від виховання дітей до оподаткування і воєнних проблем.

У такій ситуації (яку, мабуть, можна назвати «модерною») кожен з нас, громадян ліберальних, індивідуалістських країн, отримував при народженні коробку кольорових кубиків «лего» разом із низкою особливих інструкцій по їх складанню: вибери одну! Сьогодні (у ситуації, яку можна, мабуть, назвати «пост-модерною») більше схоже на те, що ми отримуємо ту саму коробку кубиків «лего», але інструкції — на жаль — давно загублені, і більш того, від нас начебто вимагають щодня вибудовувати заново або принаймні модифікувати наші хиткі конструкції. Саме це, мабуть, мав на увазі Гідденс, коли в «Модерності та самоідентичності» говорив про *самість як проект*: це не щось дане, це повинно творитися знову і знову. Подібні тенденції можна спостерігати у дуже різних в інших відношеннях областях, таких, як особиста ідентичність (ким я є *насправді?*), робота і професійна кар'єра, сімейне життя, звички у споживанні, смаки й політичні переконання. Зараз я перейду до показу того, як зафіксованість на моменті, нагромадження і синдром кубиків «лего» впливають на головні сфери життя в наших суспільствах: на роботу, сімейне життя, дозвілля, споживання. Буде показано, як зміни, що стосуються цих опор сучасного життя, є вираженням моделі, яка була вже описана з різних точок зору під заголовками «прискорення», «нагромадження» та «експоненціальне зростання».

ПРИСКОРЕНЕ ПРОФЕСІЙНЕ ЖИТТЯ ПРОПОНУЄ ГНУЧКІСТЬ ТА УСУВАЄ ЗАХИЩЕНІСТЬ

У важливій і впливовій невеличкій книжці про нову економіку та її вплив на спосіб життя і особисту ідентичність, «Корозія характеру», Ричард Сенет описує, як процвітаючі люди у новій економіці 1990-х років — гнучкі, пристосовані, технологічно підготовані люди — відчули порожнечу у самій середині свого життя. Він говорить не про той вид неотесаних, неповоротких людей, які ніколи не одружуються і які, згідно з міфом, мають недорозвинені соціальні навички, а про звичайних, порядних професіоналів, які «борються, щоб жити», як говорять у США. Вони працюють у таких секторах, як фінанси, web-дизайн, електронна торгівля, реклама, журналістика тощо, і їх багато. Певною мірою вони працюють у таких компаніях, які ще не існували десять чи двадцять років тому, певною мірою в секторах, які були радикально трансформовані внаслідок комп'ютерної революції. Існує велика різниця між роботою зарубіжного кореспондента сьогодні, у часи цифрового відео і супутникового телебачення, і «тією ж роботою», скажімо, у часи, коли Івлін Во писав «Сенсацію» (1938). Подумайте також про різницю між роботою в галузі телекомунікацій до 1990 року і зараз: у старі часи телекомунікації стосувалися головним чином телефонних стовпів і кабелів. Інженери державних компаній телекому хвалилися у випадку таких складних країн, як Норвегія (вкрита горами, з порізаною береговою лінією і дуже розкиданим населенням), що домоглися 99-відсоткової телефонізації завдяки значним, але довговічним капіталовкладенням у коштовну інфраструктуру. Десять років згодом працівники телекому говорять про web-портالي, а їхня галузь заснована тепер на супутниковому зв'язку: SMS-повідомлення, мобільні телефони, інтернет і групові відеопереговори. Від середини 1990-х років кількість абонентів на мобільні телефони, які продаються по всьому світу, перевищила кількість стаціонарних абонентів. Для таких країн, як Китай, способом забезпечення, скажімо, 99-відсоткової телефонізації ніколи не стане будівництво матеріальної мережі стовпів і кабелів, які перетинають усю країну.

Приклад з телекомунікаціями доречний, бо він двосторонній: з одного боку, ця технологія являє собою головний стрижень нового суспільства й відіграє вирішальну роль на новому ринку

праці, в новоутворюваних моделях споживання і комунікацій тощо. Одночасно вона й сама є частиною ринку праці, який раптово вимушений був пристосовуватися до нових умов, що мало безпосередні наслідки для працівників. Ветерани з великим і різнобічним досвідом мають невисоку ринкову вартість за нових обставин.

Сенет описує людей, які були вивільнені від монотонної виснажливості конвеєра і таймера. У них тепер гнучка робота. Вони багато подорожують, вони отримують і відправляють багато повідомлень електронною поштою, а частиною їхньої трудової угоди є те, що їхні мобільні телефони завжди увімкнені. Вони в більшості випадків кілька разів переїздили, бо це сприяло їхній кар'єрі (жителі Північної Америки в цілому менш осідлі, ніж європейці). Вони відчують постійну необхідність змінювати себе, оновлювати й модифікувати перспективи стосовно роботи, яку вони виконують, діяти швидко й змінювати свої стратегії. В їхній роботі мало що відгонить рутинною. Готуючи свою книжку, Сеннет розмовляв з різними людьми, і більшість з них не прагнули для себе відносно стабільного, передбачуваного становища, яке характеризувало роботу ще покоління тому. Їм подобається гнучкість і можливості нової економіки (можливості, які великою мірою доступні для меншості, але ця меншість швидко розростається). Але вони мають серйозні проблеми, коли прагнуть, щоб їхнє життя трималося купи, а не нагадувало хаотичну низку подій, переїздів заради кар'єри тощо.

Деякі з них, фактично, згорають, не досягши 35 років. («Згорають», до речі, це чудова метафора: теплота у фізичному розумінні — це не що інше, як швидкість.) У Норвегії зростання кількості тих, хто перебуває на лікарняному листку, становило у 1999-2000 роках пагубні 12%. За словами прем'єр-міністра, який намагався виправдати скорочення державного бюджету в 2001 році, країна заощадила б майже 1.000.000.000 фунтів стерлінгів, якби урядові витрати на лікарняні листки й виплати внаслідок тимчасової непрацездатності скоротилися до рівня 1998 року! (Не забувайте, що ми говоримо про країну, яка має всього лиш 4,5 млн жителів!) Згідно з «Guardian», 40% американських робітників заявили, що вважають свою роботу «дуже або надзвичайно стресовою». Стрес — це не коли багато роботи, це неможливість завершити роботу до того, як повинен першочергово зробити інші речі. У Великобританії 30% трудового населення

заявляють, що мають проблеми з психікою, а в Німеччині 7% рано виходять на пенсію, бо відчують виснаженість і депресію. Раннє згорання вже має всі шанси претендувати на титул цивілізаційної хвороби нового сторіччя.

Нова технологія і переміщення центра ваги в економіці від промисловості до інформації передбачають, що багато робітників мають можливість уникнути рутинного робочого дня від дев'ятої до п'ятої. Вони можуть працювати вдома, в літаку (або радше в аеропорту, перечікуючи затримку літака), в парку або в автомобілі. Фізична присутність під час робочих годин не вважається більше необхідною. Вони не обов'язково мусять бути на роботі в робочий час, але від них очікують, що вони постійно будуть на зв'язку.

Сеннетт про це не говорить, але цілком міг би: використання антидепресантів і подібних речовин надзвичайно зросло в США 1990-х років, супроводжуючи розвиток «нової економіки». Кількість рецептів на так звані психо-активні препарати зросла у Сполучених Штатах з 131 млн. в 1988 році до 233 млн. у 1998 році. Один лише препарат, *Prozac*, прописувався 10 млн. хворих у 1998 році. Крім того, мільйони американців приймають рослинні ліки та інші стимулянти, які відпускаються без рецептів (включаючи кокаїн та амфетаміни), для покращення самопочуття. Психіатр Рендолф Нессе говорив про можливість того, що стійкий оптимізм, який характеризує економіку Сполучених Штатів, а особливо винятково поширені фінансово ризиковні операції, пов'язані з досить фантастичними інтернетними проектами, можуть бути прямо пов'язані з фактом, що ці препарати нейтралізують страх і неспокій. Чи й справді неперервний бум, що триває від 1992 року до сьогоднішнього дня, є наслідком *Prozac'a*? Навряд чи, але думка Нессе також небезпідставна.

РІЗНИЦЯ МІЖ РОБОТОЮ І ДОЗВІЛЛЯМ УСУВАЄТЬСЯ

Робота виграє. Коли на початку 1990-х років з'явилися поняття роботи з дому і «роботи на відстані», роботодавці боялися, що можуть втратити контроль за діяльністю своїх працівників. Можливо, вони підозрювали, що отримавши нові можливості, зумовлені послабленим безпосереднім наглядом, їхні працівники лягатимуть на канапах, попиваючи пиво й дивлячись «мильні

опери». Друга половина 1990-х років показала, що актуальнішими є зовсім інші турботи. Нова гнучкість спокійно, але неухильно усуває межу між роботою і дозвіллям. Оскільки один із найзагальніших принципів швидкості стверджує, що швидкий час завжди перемагає повільний час, коли вони зустрічаються на рівних, то потрібне лише невеличке зусилля уяви, аби побачити, що праця перемагає дозвілля, а не навпаки, коли вони сходяться в одному місці. У такий спосіб люди справді можуть бути «на роботі» завжди, якщо вони хочуть цього або якщо цього вимагає їхня робота.

Очікування, що людина в будь-який час має бути доступною як потенціально працююча — це важливий вимір нової роботи. Повна доступність є заразною. Коли деякі фірми чи індивіди починають, інші вимушені йти за їхнім прикладом, щоб не втратити своїєї конкурентоспроможності. Одного дня я почув розповідь про чоловіка трохи старше тридцяти років; мій інформатор спостерігав за ним, коли той грав у футбол зі своїм шестирічним, либонь, сином. Протягом півгодини, поки тривала гра, він ні разу не відірвав від правого вуха стільниковий телефон.

Важливою частиною нової економіки є також нові структури кар'єри. Епоха золотих годинників минула і, ймовірно, не повернеться. У старі часи (скажімо, до 1985 року) багато хто починав працювати на певну компанію після завершення освіти (що тоді могло мати місце в дуже молоді роки). Потім людина поволі просувалася по службі, слідуючи правилам старшинства, заслуг і близькості до начальства. Після 25 років лояльної служби людина мала достатньо добру посаду в пірамідальній ієрархії компанії, а генеральний директор підводився з-за свого величезного стола з червоного дерева і спускався з висот, щоб подарувати золотий годинник з вигравірованою емблемою компанії.

Сьогодні ж виглядає на те, що людина є більшою чи меншою мірою *невдахою* (це жахливе американське слівце — *loser**), що втратив зв'язок із сучасною економікою, якщо залишається на тій самій роботі більше декількох років. Без перебільшень, Документи засвідчують, що робота працівників на повну ставку в тій самій компанії протягом більшої частини професійного життя стає дедалі рідшою. Робота за сумісництвом і за гнучким графіком, позаштатна робота, винайм працівників з-поза меж компанії,

* той, хто програв

незалежне консультування і часта зміна роботи стали невід'ємною частиною структури економіки не тільки в США, але й у таких місцях, як Скандинавія і Британія.

Якщо дивитися з точки зору компанії, то нагальним завданням для керівництва став пошук способів переконати хороших працівників залишитися. У мінливій новій економіці для людини зі здібностями, на які є попит, існує багато альтернатив. Непосидючість є соціальним близнюком гнучкості. Вони люблять бути разом.

Це не означає, що раніше було краще. В жодному разі. Я не хотів би жити у міжвоєнні чи в 1950-і роки. Нова гнучкість роботи дійсно витворює справжній вибір і свободу. Ієрархічні, статичні організаційні моделі, типові для класичної індустріальної доби, дедалі більше замінюються — з величезними, треба визнати, труднощами — мережевими, орієнтованими на конкретні проекти моделями, де структура організації визначається безпосередніми завданнями, а не організаційними схемами. Існує велика кількість форм співробітництва з компанією, і в багатьох випадках це такою ж мірою може залежати від бажань працівника, як і від власних стратегій компанії. Вартості індивідуалізму і вільного вибору підняті до нових висот, і це саме собою не так вже й погано.

Але нова економіка має цілий ряд непрогнозованих наслідків для тих, хто зачеплений нею безпосередньо, і деякі з них явно неприємні. Перш за все, нова робота робить і фірми, і робітників надзвичайно уразливими. Темпи змін, безупинний рух, швидкість та звільненість від дожиттєвої трудової угоди з її таймерами та золотими годинниками дарують свободу, але служать також нагадуванням, що зворотною стороною свободи майже завжди є втрата захищеності.

По-друге, сьогоднішня робота заохочує (і активно підтримує) цілком конкретні особисті якості. Здатність адаптуватися, відкритість, швидкий стиль роботи й уміння використати кожну зручну нагоду виплачуються як економічно, так і в інший спосіб. Якщо когось цікавить, чому професія вчителя втратила свій престиж (вбоге поповнення, низькі зарплати й занепадаючий соціальний статус), то ось вам відповідь. Робота вчителя — це з засади повільна й кумулятивна діяльність, заснована на відносно стабільному наборі вартостей. Її ідеали далекі від ідеалів нової епохи.

Для тих, хто повністю або частково занурений у нову економіку, найважливішим побічним наслідком може бути

відчуття того, що світ вже не є логічно взаємопов'язаним. Ані оптимізм, ані песимізм не превалюють сьогодні у баченні найближчого майбутнього; воно здається абсолютно відкритим і непевним. Головна причина полягає в тому, що теперішній час — невизначений, і його важко концептуалізувати. Можна також сказати, що наше теперішнє не вказує ніякого конкретного напрямку, воно нарцистично перейняте самим собою, і його тероризують вимоги наступного моменту.

Сеннетта особливо цікавить взаємозв'язок між різними сферами життя, у першу чергу між роботою та сім'єю. Його респонденти говорять, наприклад, так: «Я зараз страшенно зайнятий і запрацьований, і в мене не вистачає часу для сім'ї, але дуже скоро все покращиться». Щось подібне, як підтвердить будь-який експерт з менеджменту, керівні працівники схильні говорити з невеликими інтервалами протягом усієї своєї кар'єри. Але сьогодні подібні труднощі не є виключно прерогативою зайнятих і добре оплачуваних керівників. Працівники в багатьох галузях і на багатьох рівнях — журналісти, викладачі, комерсанти, бюрократи, видавці... — усі відчують, що швидкий час роботи пожирає повільний час приватного життя. А оскільки робота роздрібнюється на чимраз менші сегменти одразу в кількох вимірах (змінюваність посад, завдань, режимів стає чимраз швидшою) і вимагає дедалі більшої віддачі від кожного окремого працівника, то логіка приватного життя стає застарілою і проблематичною. Сімейне життя, зокрема, часто вимагає часу, який важко узгодити з професійною кар'єрою. Подібні симптоми достатньо легко побачити як у відносинах між подружжям, так і у відносинах батьків і дітей.

Не сприйміть це як прихований спосіб моралізування з приводу зростаючої кількості розлучень у Західній Європі. Велика кількість розлучень насправді може бути показником покращення життєвого рівня. Коли розлучення легко домогтися, коли проти нього існує небагато культурних санкцій, як у сьогоднішній Північній Європі, тоді можливість розірвати нестерпний шлюб стає реальним вибором. Схоже, що від змін у цій сфері особливо виграли жінки (більшість розлучень ініціюються жінками); чоловіки й діти — в меншому ступені.

Грегори Бейтсона глибоко цікавило поняття гнучкості. В одному з есе початку 1970-х років він твердить, що чим більше енергії підкорено й поставлено на службу людській діяльності,

тим менш гнучким буде суспільство. Таким чином він ставить з ніг на голову поняття людської екології, а саме думку (висунуту Леслі Вайтом), що «еволюційний рівень» суспільства можна розглядати як функцію ефективного використання ним наявних енергетичних ресурсів. На думку Бейтсона, наслідком ефективного використання не так є те, що суспільство прогресує, як те, що ліквідуються можливі вибори. Після сільськогосподарської революції та супутнього їй кількісного зростання народонаселення неможливим стало повернення до мисливства й збирання. Після промислової революції з її залежністю від годинникового часу, синхронізацією мільйонів людей та високим споживанням енергії важко уявити собі повернення до менш темпорально дисциплінованого і взаємозалежного сільськогосподарського суспільства і так далі.

Бейтсонівське поняття гнучкості легко можна застосувати для висвітлення нашої теми. Гнучкість у використанні часу передбачає, що існує вільний час, порожній час, наявний час, який не був ефективно заповнений певною діяльністю або певним видом закладеної інформації. Час для беззв'язних думок, для повільної діяльності, що не має практичної мети й фіксованої тривалості, час, щоби просто подуматися. До того, як життя європейського студента стало заповненим роботою по найму, дозволяям і короткими курсами, студентське життя передбачало реальну можливість неспішно мандрувати палацами знань і відкривати щось несподіване. Коли ж опанування курсу дедалі більше пристосовується до наступних іспитів (які рідко коли бувають далекими) і часу для читання як такого стає чимраз менше, тоді студентові стає щораз важче робити незалежні відкриття. Позапрограмове читання стає непотрібною, а тому неперіоритетною розкішшю. Творчість зникає.

Бейтсон зазначає, що збільшення гнучкості в одній області усуває гнучкість в інших областях. Якщо розглядати це як загальний принцип, то він може пояснити, чому діється так, що гнучкість «нової роботи», розхвалювана вченими мужами від бізнесу та деякими соціологами як колосальне вдосконалення порівняно з рутинним скінням від дев'ятої до п'ятої, віднімає гнучкість у всього іншого. Сімейне життя тейлоризується, дозволя просотується роботою, прогалини заповнюються невеличкими завданнями. Або, у більш загальному плані, можна стверджувати, що надзвичайна гнучкість, яка сьогодні спосте-

рігається у поширенні інформації, відбирає гнучкість у людського часу, який стає значно заповненішим, ніж будь-коли раніше.

СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ПО ПРИРОДІ СВОЇЙ ПОВІЛЬНЕ І ПОГАНО УЗГОДЖУЄТЬСЯ З СЬОГОДНІШНЬОЮ ДОБОЮ

Більш-менш часті зміни життєвих партнерів — це чіткий показник поширення тиранії моменту на інтимну сферу, як би ми не оцінювали цю тенденцію з моральної точки зору. Класичне християнське поняття «поки смерть нас не розлучить» містило в собі важливий запобіжник: людина звільнялася і могла одружитися знову, коли шлюбний партнер помирав. У давніші часи ця альтернатива була цілком реальною для багатьох людей. Зате шлюб вважався стійким і не меншою мірою повільним. Індійці, які найчастіше живуть у шлюбах, влаштованих батьками, й не наважуються розлучатися, могли б сказати так: «Західні шлюби починаються, коли розгорається кохання, а потім температура рік за роком поступово спадає. Наші шлюби починаються, коли ми ледь що знаємо одне одного, і почуття наші характеризує радше взаємна байдужість, але потім вони поступово розігриваються, як чайник на повільному вогні». Подібно до роману, трактату чи лінійно-послідовного телесеріалу, логіка шлюбу диктує, що він має слідувати радше індійській моделі, ніж західній: він проходить ряд різних стадій, кожна з яких впливає з попередньої стадії. Подружжя разом переживає «добрі й погані часи»; обидва партнери стають врешті-решт старшими, у них з'являються дратівні примхи, вони лисіють, товстішають або вкриваються зморшками, і часто, мабуть, справді здається, що з іншого боку трава зеленіша. Зате коли поріг для зміни партнера знижується, то одним із декількох результатів є те, що велика кількість людей ніколи не зазнає різних стадій (чи фаз) у своїх інтимних стосунках. Вони знову й знову повертаються до першої клітинки, з новими вибухами безсонних ночей, прискішеного пульсу й непевності; врешті-решт з новими дітьми, новими тещами й свекрухами, новими закладними, новими нещирими походами в *IKEA** (принаймні у моїй частині світу), новими запальними суперечками про те, які різдвяні традиції слід вважати узаконеними, тощо. Побачена в такому світлі,

* мережа великих крамниць, які торгують меблями

серійна моногамія є одним з найпоказовіших прикладів схильності життя стояти непорушно на величезній швидкості на зламі тисячоліть. Ми щасливо повертаємося на першу клітинку, пишаючись своєю здатністю «залишатися молодими», а зрілість стає чудернацьким поняттям.

Шлюби зазнають прямого тиску з боку тиранії моменту, яка вимагає необдуманих, негайних задовольень, яка обіцяє щоразу нові й ще більш хвилюючі моменти і яка бунтує проти вартостей, що асоціюються з історією, пов'язаністю й тривалістю. Цей тиск відчувається і зсередини, і ззовні. Розірвані шлюби — це один з легко підраховуваних аспектів тиску на сім'ю; ще одним можливим наслідком нової роботи і пов'язаного з нею прискорення є переведення сімейного життя в залишкову категорію, свого роду запасний резервуар часу, який наповнюється і випорожнюється залежно від кількості інших справ, які треба зробити. Оскільки сім'я була «позбавлена функцій» (як ламентують соціологи вже протягом 30 років), то в умовах нової економіки стає чимраз важче зрозуміти, навіщо вона потрібна. Говорячи дещо інакше, кількість Бріджет Джоунз і таких персонажів, як зображені Ніком Горнбі — незрілих і непостійних Пітерів Пенів обидвох гендерів, яким часто добре за тридцять, — явно зростає.

Сім'я пронизана непевностями стосовно її функцій. Головна турбота батькох батьків — це індустріальна організація сімейного часу. Виглядає це так: якщо ти відведеш сьогодні X на її урок музики, то я заберу Y з садочка. Якщо ти забереш обох дітей за місто на суботу й неділю, так щоб я могла щось зробити, то на наступний вікенд я заберу їх до своїх батьків. Ти можеш побути вдома, щоб я зміг піти на ті збори? Якщо я зможу завтра раніше вийти на роботу, то ти зможеш зробити це в четвер. Домовились!

У такий спосіб сімейне життя тейлоризується; воно набуває характеристик конвеєрного виробництва — тоді як трудове життя у цей же час стає різноманітнішим, вимогливішим і багатшим своїми обіцянками особистої реалізації.

Сімейні дискусії стосовно організації часу можуть проводитися у бездоганно демократичний спосіб — що, принаймні, є кроком вперед порівняно з беззастережною конкуренцією: маємо, так би мовити, перехід від жорстокої економічної боротьби до політичних компромісів; і цей метод слід розглядати також і як прогрес порівняно зі старосвітським патріархатом. Щодо втрат,

то нелегко наділити сімейне життя глибоким смислом, якщо головним інгредієнтом стає збалансованість щоденного бюджету часу. Я схильний вірити, що не існує іншої соціальної сфери, окрім сімейної, де довге тривання і повільний час мали б більше значення. Багато роботодавців у новій економіці знають про це. Тому вони воліють наймати самотніх людей, яких можна переконати працювати в разі потреби мало не цілий день. Можливо, вони навіть забезпечують своїх нових працівників мобільними телефонами з повністю оплаченим абонементом, щоб можна було подзвонити їм у неділю вранці й наказати негайно з'явитися в офісі.

Зовнішнє обрамлення сучасного сімейного життя такими умовами — це логіка моменту, і вона прямо протистоїть логіці сім'ї. Сімейне життя не вимагає особливих затрат праці чи затрат капіталу, зате вимагає надзвичайних затрат часу. Пародією виглядає явище, яке називають «якісним часом» з дітьми, коли заклопотані батько чи мати проводять 15 хвилин якісно заборгованого часу з дітьми щовечора перед сном. У час, коли чоловіки й жінки повністю зайняті на жорстокому й вимогливому ринку праці, а відмінність між працею і дозвіллям стає розпливчастою і одночасно гендерні ролі стають непевними й спірними (ніхто більше не може недвозначно сказати, що значить бути хорошим чоловіком чи хорошою жінкою), дуже нелегко знайти екзистенційний ритм, коли особливі якості сімейного життя — неспішність, органічний розвиток, довіра — мають змогу розквітати.

Ці міркування далеко не оригінальні. Але перед сім'єю як формою життя постають, однак, інші, менш затеоретизовані проблеми, зумовлені тиранією моменту.

Перша проблема пов'язана з передачею знань. Вона стосується не тільки батьків, а й учителів усіх видів аж до університетського рівня. Коли культура змінюється швидко — на думку деяких людей, настільки швидко, що втрачає свої основи, — тоді нелегко збагнути, чого молоді повинні навчатися від покоління своїх батьків. Мудрість батьків, що ґрунтується на роках досвіду, не обов'язково вважається доречною. Чого може людина, народжена в 1940-і роки, навчити когось, хто народився в 1970-і роки, про персональний комп'ютер і його використання? Як може старша людина, якій за сорок, навіть думати про пояснення проблем мультиетнічності п'ятнадцятирічному? І що мама з татом

насправді знають про важливість подорожі на Далекий Схід чи в Латинську Америку перед вступом в університет або про те, чому будь-яка нормальна дівчинка-підліток повинна щодня посылати декілька SMS-повідомлень своїм друзям, щоб перебувати в контакті з ними й не почуватися соціально ізольованою; або, як вже на те пішло, наскільки ідіотичною є віра в політику як засіб суспільних змін? Чим швидшими і всеохопнішими є зміни, тим проблематичнішою стає передача здобутків культури від покоління до покоління. Або, говорячи інакше: у такій ситуації діти й підлітки мають чимраз більшу змогу самостійно формувати свої власні вартості й своє власне повноцінне життя, стягаючи до купи фрагменти з різних джерел — від різноманітної інформації від шкільних вчителів до найновішої гри *Nintendo*. Тривалість і послідовність програють; виграють спонтанність і новизна. Кубики «лего», як вже вказувалося, не мають ніяких інструкцій. Добре це чи погано — все, звичайно, залежить від змісту. Лише люди, які позбавлені вартостей або які не завдали собі труда замислитися над цими проблемами, можуть серйозно твердити, що нововведення є добрими *per se**. Газові камери теж були нововведенням.

КУЛЬТ МОЛОДОСТІ ЗУМОВЛЕНИЙ ТИРАНІЄЮ МОМЕНТУ

Другою проблемою, яка пов'язана з першою, є надзвичайно поширене культивування молоджавості. Майже у всіх не-сучасних суспільствах дорослість, зрілість і навіть старий вік асоціюються з високим становищем. Саме дорослі чоловік або жінка, які мають власних дітей, з усталеною виробничою кар'єрою і чітко визначеним самоусвідомленням здобувають авторитетне становище в суспільстві та викликають пошану в інших людей. Головна, недостатньо досліджена відмінність між європейцями та неєвропейськими іммігрантами — це схильність останніх виходити на пенсію в більш ранньому віці, часто одразу після п'ятдесяти років. Не слід сприймати це як показник лінощів. У тій фазі сучасності, яка розвинулася протягом повоєнних десятиріч (після Другої світової війни), загально визнаним достоїнством стало якнайдовше «залишатися молодим». До

* (лат.) самі по собі

Другої світової війни у північній Скандинавії все ще було прийнято дарувати 15-річним після конфірмації срібну цигарницю й набір штучних зубів (часто зроблених з моржової кістки) — як символи дорослості. Тепер вони були достатньо дорослими, щоб виходити в море або шукати іншу незалежну роботу, і вважалися незалежними людьми, принаймні в середовищі робітничого класу. Ледь-но досягши двадцяти років, вони одружувалися і заводили дітей. Вони насилу могли дочекатися, коли вже стануть дорослими й відповідатимуть за своє життя.

Відтоді межі між життєвими етапами робилися дедалі невизначенішими. Категорія «юності», цього проміжного етапу між дитинством і дорослістю, розширилася в обидва боки. Діти, які щойно почали ходити до школи, становлять головний ринок для сильно сексуалізованої поп-музики й того стилю в одязі, який донедавна був виключним доменом старших підлітків, а чоловікам і жінкам, яким вже за сорок, мало не з усіх боків говорять, що було би чудово, якби вони ще трошки продовжували залишатися молодими й свіжими, можливо, дещо допомагаючи природі підтяжкою обличчя, пересадкою волосся та ліпосукцією, і взагалі робили все, щоб не припиняти адаптуватися до свого оточення. В результаті вони продовжують відчувати непевність і невизначеність своєї особистої ідентичності трошки довше і стають вдячними жертвами усіх видів маркетингу продуктів життєвого стилю. Як хтось недавно зауважив в одній розмові, розгромна критика сучасної культури Кристофера Леша, «Культура нарцисизму», була чудовою вже в час публікації, але лише зараз вона стала справді потрібною.

Ось два найважливіші симптоми тиранії моменту: культ молодості й криза в передачі знань. Культура, яка не цінує зрілості й старіння, байдужа також до того, звідки вона береться, а тому Цілком може не знати, куди вона прямує.

У кожному суспільстві доросле життя асоціюється з відповідальністю, передбачуваністю й усталеними обов'язками. Доросла людина знає, ким він чи вона є, які вартості є найважливішими, і — в більшості випадків — має чіткі обов'язки по відношенню до Дітей, до шлюбного партнера, а крім того до власних батьків і батьків шлюбного партнера. І навпаки, коли людина молода, вона непостійна, непевна, грайлива і має експериментальний погляд на життя, який передбачає повну відкритість для можливостей, котрі можуть з'явитися. Людина ще не визначила для себе

конкретного напрямку. У перекладі на кліше нашого часу це означає, що молода (чи моложава) людина є гнучкою і готовою до нових випробувань. Так хто ж не візьме на роботу радше таку особистість, аніж передбачувану людину, яка певна власних пріоритетів?

У новій економіці, може, й доречно — принаймні протягом недовгого часу, — що вартості, які ми асоціюємо з молодістю, є рецептом для успіху. Але в інших сферах — сім'я, мистецтво, особистий розвиток — це катастрофа. Майже в усіх культурах незрілий вік сприймається як суспільна загроза. Саме тому, що люди, про яких ідеться, являють собою «ні те, ні се», вони самі не впевнені в своїй ідентичності, своїх обов'язках і правах; одночасно вони становлять загрозу тривкості суспільних вартостей. Сучасна схильність до молодих адміністраторів показує, що любов до швидкоплинного моменту сьогодні сильніша, ніж повага до тривких історичних традицій. Минучий, вихровий спосіб поведінки молодих став головною опорою суспільства.

Культ молодості вносить плутанину в категорії, бо кожен вік зводиться до одних і тих самих ідеалів. Коли і 8-річна дочка, і 42-річний татко вважають себе «молодими людьми», то нелегко запровадити недвозначні батьківські відносини. Коли я виростав наприкінці 1960-х і на початку 1970-х років, то матері все ще ходили з торбинками й носили консервативні плащі. Менш як десятиліттям раніше батьки все ще носили плащі військового покрою, капелюхи й краватки. Їх неможливо було побачити в джинсах у будній день. Головна причина культу молодості — це прискорення культурних змін, яке передбачає, що краще мати про запас багато спонтанної енергії, ніж багато акумульованої історії; це чудово узгоджується з новою економікою, це несприятливо впливає на сімейне життя, а вина найчастіше покладається на рекламу й на індустрію розваг. Слід визнати, що дійсно вражає, як молоді й чарівні люди з колгейтівськими посмішками, силіконом у відповідних місцях і впевненою жестикуляцією домінують у головних культурних сферах, таких, як поп-музика, реклама, північноамериканські фільми й телевізійні прогнози погоди. (Хоча й не повністю: я легко можу уявити собі розмову між втомленим батьком і малолітньою донькою, яка закінчується ультиматумом доньки: «Ну, добре, татку, я піду з тобою на той концерт Філа Колінза, але з однією умовою: спершу я хочу силіконові губи».) Проте, як загальний

опис, такий діагноз є неминучим. У кожному разі, протягом останніх десятиліть ідоли поп-культури стали молодшими (й худішими, а отже швидшими). Але гудити такі поверхневі явища — це все одно що плутати меню з їжею. Популярна культура може бути хорошою чи поганою, традиційною чи новаторською, але вона завжди є відбиттям глибинних процесів. У попередніх розділах я показав, як технологічні зміни мають побічні ефекти, які, окрім усього іншого, стимулюють культ молодості. До речі, Поль Віріліо, чий аналіз в «Інформаційній бомбі» дуже нагадує наш хід міркувань, дещо відрізняється тим, що розглядає сучасну культуру переважно не як таку, що досягла статевої зрілості, а як інфантильну. Для нього «людина-дитина» Біл Гейтс з його безтурботним захопленням складними іграшками є найсуттєвішим втіленням світової культури, яка некритично наслідуює дитячі аспекти американської культури.

Суттєвою сферою в цьому контексті є сфера споживання. Класичне визначення суспільної економіки поділяє її на три інституції: виробництво, розподіл і споживання. Недавній зсув від виробництва до споживання як фокусу західних економік належно ілюструється переінакшенням — фактично, повним перетворенням — таких ділянок, як лондонський район доків (а багато міст мають свої відповідники), з промислових у житлово-торговельні. Цілком очевидно, що роль споживача набрала ваги у другій половині XX сторіччя і що війна за вільні секунди й копійки у житті споживачів посилюється з кожним минаючим моментом.

СПОЖИВАННЯ НАГРОМАДЖУЄТЬСЯ, А УЗГОДЖЕНІСТЬ ЗНИКАЄ

Легко підтвердити, що матеріальний життєвий рівень покращився в усіх промислових країнах протягом останніх п'ятидесяти років; більш дискусійним є питання, чи відбулося подібне покращення якості життя. Ми, як і раніше, користуємося майже такими ж видами товарів, як і покоління наших батьків (за деякими винятками, такими, як ковбасний фарш, варена капуста і вовняні штани), але крім того ми споживаємо більше, і більше, і навіть ще більше. Ця тенденція продовжується. Люди, яким за Двадцять, глибоко обізнані з телефонною технологією, з якою ніколи не будуть знайомі трошки старші люди (SMS-повідом-

лення). Ходіння по крамницях стало щоденним заняттям середніх класів в усіх багатих країнах — фактично, формою відпочинку. (І дуже схоже, що багато людей, більшість з яких жінки, надолужують декілька вкрай необхідних годин повільного часу, безцінно гуляючи великими торговельними центрами.)

Економічне зростання до майже безпрецедентного рівня, свідком якого став світ від початку 1990-х років, передбачає зростання споживання. Воно може бути досягнуте або шляхом пошуку нових ринків, або шляхом примушення вже існуючих споживачів інтенсифікувати своє споживання. Використовуються обидва способи. Якийсь час пророкували, що нові торговельні центри, що росли, мов гриби, біля шосейних розв'язок у різних європейських країнах, приведуть до масового банкрутства крамниць у центрах міст. Поки що цього в цілому не сталося. Схоже, що місця вистачає для всіх, в додаток до нових електронних крамниць, які щойно тільки входять у вжиток.

Щоби люди могли споживати більше, вони повинні або частіше замінити речі, які вже мають, або різноманітні вибір предметів споживання. У цій галузі, як і в інших сферах, правильним буде ствердити, що мають місце обидва явища. І одяг, і товари виробничого призначення мають щораз менший строк служби, а крім того, в домі 2001 року міститься значно більше речей, ніж у схожому домі в 1981 році. Можливості зростають усюди, не тільки в сфері інформації. Якийсь час тому з'явився зелений кетчуп. Виробник думав також і про синій, але дітям у складі тестувальної комісії він не сподобався. Подібне розширення асортименту можна спостерігати майже в усьому: сухі сніданки, садові меблі, сорочки, лампочки, соуси для сендвічів, картопляні чіпси, молоко, миючі засоби, виїзди на відпочинок... винятків, які передбачають зменшення діапазону вибору, бо могутні компанії, такі, як «*Microsoft*» чи «*Coca-Cola*», успішно домоглися мало не монополії своєї продукції, є значно менше, ніж міг би уявити собі Маркс.

Шведський економіст Стаффан Ліндер написав у кінці 1960-х років розвідку про це явище, яку назвав «Клас із вимученим дозвіллям». Ліндер, консервативний критик споживацької культури, обстоює думку, що внутрішньо притаманні капіталізові вимоги зростання примушують кожного жителя виробляти ефективніше і споживати інтенсивніше. І одне, і друге необхідне для «здорових темпів розвитку». Думка ця проста і, наскільки я

знаю, неконтроверсійна. Вона, фактично, нагадує відоме судження соціолога Деніела Бела у його дещо пізнішій книжці «Культурні суперечності капіталізму», згідно з яким капіталізм суперечить сам собі через поєднання пуританської робочої етики з гедоністичною етикою споживання. Ліндер, однак, робить деякі цікаві висновки, які є важливими для обговорюваних тут проблем. Високий рівень споживання необхідний для стимулювання виробництва, а розширення виробництва необхідне для досягнення головної мети — економічного зростання. В результаті стає необхідним, говорить він, споживати чимраз більше за чимраз менший час. Вільний час дедалі більше перетворюється у шалену гонитву за інтенсивнішим споживанням.

Ясно, що Ліндер, який писав, маючи на увазі передовсім тенденції в США у 1960-і роки, був у цьому плані далекоглядним. У віддаленій, малонаселеній Норвегії великі приміські торговельні ряди, оточені величезними бетонними пустелями, з'явилися тільки у 1980-і роки. Тут можна в суботу вранці припаркувати машину і провести декілька годин, споживаючи ефективно та інтенсивно; значно інтенсивніше, ніж у старі часи, коли крамниці були розкиданими й повільними, залежачи переважно від приділення виключної уваги потребам конкретного покупця. Минуло два десятиліття років, і електронна торгівля сприяє ще більшому зростанню ефективного споживання.

Вільний час починає нагадувати ситуацію з роботою, яку я описав на початку цього розділу. Обороти компакт-дисків, книжок і предметів одягу відбувається зі зростаючою швидкістю. Великий норвезький книжковий клуб, доходи якого ґрунтуються на концепції негативного вибору, пов'язаний із визначенням книжки місяця, недавно визначив свою вісімнадцяту книжку місяця протягом одного року (не інформуючи про це своїх членів, більшість з яких, можливо, нічого й не помітили). Люди підтримують форму завдяки інтенсивним програмам в оздоровчих центрах, замість того щоб їхати кудись у більш природні умови, а готові страви, які лиш треба розігріти в мікрохвильовій печі, а їсти можна, Дивлячись на телевізор, стали звичним явищем у багатьох багатих країнах. До речі, в Норвегії найпопулярнішим обідом є, безумовно, заморожена піцца. Принцип нагромадження, детально описаний у попередньому розділі, передбачає, що на кожну діяльність залишається чимраз менше часу. Найочевидніша альтернатива Для більшості з нас полягатиме у (1) скороченні часу, який

відводиться для кожного виду діяльності, і/або (2) виконанні декількох справ одночасно. (Мене кілька разів підловили, коли я клацав комп'ютерною мишею, розмовляючи по телефону, а чуйні співрозмовники впізнавали знайомий звук.) Яку б альтернативу не вибрати, повільного, неперервного часу залишається менше. А гранична вартість продовжує спадати. Клаптик інформації, вартий 15 секунд чиеїсь уваги в 1995 році, сьогодні може заслуговувати не більше 5 секунд. Постачальники воюють за «ринок» і ріжуть, скорочують, стискають і пристосовують.

Час завжди може бути заощаджений ще трошки. Навіть високопродуктивний споживач, який проводить вечір перед ящиком, перемикаючи канали і одночасно гортаючи газету, розсилаючи SMS-повідомлення, попиваючи пиво, хромаючи чіпси й курячи цигарку з низьким вмістом смоли, може, без сумніву, бути ще продуктивнішим. Межа ще не досягнута. Все ще залишається можливість споживати більше протягом дня; завдання (для виробничої сфери економіки) полягає у віднайденні способів, щоб домогтися цього. Для громадян (які ж бо є не тільки споживачами) мета, в кінцевому підсумку, може бути прямо протилежною.

Річ не в тім, що кожна діяльність так радикально змінюється, якщо її розглядати ізольовано. Немає сумніву, що асортимент чіпсів надзвичайно зріс, відповідно до логіки нагромадження, описаної в попередньому розділі: у далекі й туманні 1970-і роки у моїй країні було три загальнодоступних різновиди — звичайні, з сиром і цибулею і з паприкою. Сьогодні асортимент багатократно зріс, і традиційні різновиди продаються тепер як «класичні». Незважаючи на таку вражаючу різноманітність на ринку чіпсів, сьогоднішні сегментовані й пристосовані до споживача чіпси поїдаються, схоже, у той самий спосіб, що й пакетик чіпсів із сиром і цибулею, які хтось жував у старі часи, не роблячи нічого іншого (хіба що намагаючись, можливо, зазирнути глибоко в очі прищуватій неповнолітній подрузі у проміжках між жуванням), але сам цей акт оточений абсолютно іншим семантичним всесвітом, заповненим конкуруючими знаками. Говорячи інакше: від 1993 до 2001 року я був редактором культурологічного часопису під назвою «*Samtiden*» (у перекладі з норвезької — «Наш час»), який до мого приходу туди існував вже 103 роки. Незважаючи на цілий ряд пластичних операцій і тематичних зсувів протягом цих років, він і сьогодні залишається, по суті,

тим самим часописом, який був започаткований професором та есеїстом Гергардом Граном у 1890 році. Як і інші культурологічні часописи, варті цієї назви, він містить широкий вибір інтерв'ю, оглядів, статей, полемічних та аналітичних матеріалів, науково-популярних нарисів тощо, торкаючись таких тем, як біологія і культура, націоналізм і мультиетнічне суспільство, література і права людини, нова технологія та її побічні ефекти, екологія і моральна філософія. У 1970-і роки кількість журналів у Скандинавії була такою скромною, а суспільну сферу так легко було оглянути, що читач мав усі підстави вважати, що він чи вона будуть в курсі останніх новин і проблем, проглядаючи дватри популярних часописи (газети в Норвегії, як правило, жажливі, тому такими важливими є культурологічні часописи). Сьогодні достатньо глянути на журнальні вітрини добре укомплектованого газетного кіоску — непотрібно навіть заглядати в інтернет, — аби зрозуміти, що сучасна ситуація зовсім інша. Наклад «*Samtiden*» не є ані вищим, ані нижчим, ніж був у минулому, але він є частиною зовсім іншої, ніж раніше, інформаційної екології. Окремо взятий часопис не може більше сподіватися, що задаватиме тон у спільній для всіх публічній сфері, а повинен змиритися з тим, що ділитиме місце й увагу читачів з багатьма іншими, які горлають щосили. Кожне окреме видання, хай то буде газета, журнал чи книжка, стає всього лиш фрагментом, малесенькою плямкою у величезній мозаїці, кольоровим кубиком у безмежній «Леголандії» інформації. Усе це, в цілому, чудово, все це демонструє демократичні й плюралістичні виміри нашого часу. І усе ж...

Фрагментація роботи, споживання, сімейного життя і суспільної сфери приводить нас у світ, де немає готових «пакетів ідентичності». Кожен мусить творити свою власну узгоджену цілість із роз'єднаних фрагментів. І далеко небезпідставним є питання, чи таке завдання взагалі здійснимо і чи життя неминує має уподібнюватись до колажу й бути заповненим одиничними подіями й враженнями, довільністю й спонтанністю, короткочасними виборами, а не мати якогось всеохопного напрямку — тобто, мати пануючий швидкий стиль, а не бути поєднанням швидкого і повільного стилів. Багато хто вважає, що саме це й відбувається у багатьох сферах, від роботи до етики, і найчастіше цей зсув визначається як перехід від модерності до постмодерності. Впливовий соціолог Зигмунт Бауман назвав одну із своїх

останніх книжок «Життя у фрагментах», і він далеко не самотній у публікації книжок з подібними назвами. Інформаційне суспільство, як вже було доведено, передбачає цілий ряд непрогнозованих наслідків, і один з найважливіших може бути попередньо підсумований як фрагментація, поділ часу на чимраз менші відтинки — і втрата внутрішньої узгодженості, яка за цим слідує. Симптоми цього наслідку можуть бути якими завгодно — від фундаменталізму (добровільної відмови від нескінченної складності світу) до крайнього опортунізму або повного виснаження у професійній діяльності. Ще одним симптомом, можливо, найбільш збентежливим, є політика, позбавлена далекоглядності.

ЧИ Й СПРАВДІ ІНФОРМАЦІЙНА РЕВОЛЮЦІЯ ПІДВИЩУЄ ПРОДУКТИВНІСТЬ?

Перш ніж перейти до роздумів про те, що можна зробити для пом'якшення шкідливих наслідків прискорення й нагромадження, я наостанок приверну увагу до ще одного побічного ефекту інформаційної революції. За браком інших, достойніших цілей, технологічно зумовлені зміни в галузях науки, освіти та бізнесу захищають з огляду на підвищену продуктивність. Але чи можемо ми бути впевнені, що модернізація управління інформацією і масове впровадження комп'ютеризованої організації праці дійсно приведе до підвищення продуктивності? Є три можливі відповіді:

- (1) Так, і це чудово, бо вища продуктивність веде до економічного зростання.
- (2) Так, але це й бентежить, оскільки надмірна фетишизація продуктивності примушує нас забути про справжні вартості.
- (3) Властиво, ні, і як це не парадоксально, але технологія, яка мала начебто підвищувати продуктивність, має тенденцію спрацювати прямо протилежним чином.

Варіант (3) є найбільш цікавим і саме тим, який я збираюся дослідити, хоча, звичайно, багато чого можна сказати також і про зв'язок між (1) і (2) варіантами. А якщо уявити, що це був найголовніший побічний ефект інформаційної революції? Що вона навіть не підвищує продуктивності? Декілька непрогнозо-

ваних наслідків технологічних змін вже розглядалися у цій книжці, і досить часто їх легко помітити. Не треба, наприклад, великої уяви, аби зрозуміти, що впровадження отієї технології для чоловічої потенції, яка називається «віагра», приведе до зростання попиту на проститутку в усьому світі. Дещо менш очевидним є факт, що телефакс став широко вживатися в Європі через багато років після винайдення; примітивні факси, фактично, існували майже стільки ж, скільки й телеграф. Це сталося під час великого страйку поштових працівників у Британії в середині 1980-х років.

Менш явним видом побічного ефекту є той, до якого привертає увагу Поль Віріліо, коли говорить про «сіру екологію», тобто *забруднення простору*. Він зазначає, що коли реактивний літак замінив пасажирський корабель як транспортний засіб з Європи до США, Атлантичний океан перестав існувати. Щоби виявити побічні ефекти такого роду, потрібен історичний умонастрій: треба пам'ятати або дізнатися про те, яким він був раніше. Це одне з найбільш збентежливих завдань, що стоять перед людьми, підданими тиранії моменту. І передовсім у цьому смислі втрата відчуття історії є небезпечною.

Багато побічних ефектів пов'язані з інформаційною технологією. Так звані таймери (включаючи ділові щоденники) сконструйовані таким чином, що більшості користувачів потрібно багато часу, аби виявити, як ними можна раціонально користуватися. Як відомо, організовуються курси, щоб навчити людей розрізняти різні їхні рівні й системи введення даних. Така ж, а часто й гірша ситуація з удосконаленими комп'ютерними програмами. Вони спонукають користувача глибоко занурюватися в таємниці самих програм, замість того, щоб просто використовувати їх для роботи, і користувачів скеровують на коштовні курси, щоб просто вивчити, як вони функціонують. (А коли користувач нарешті освоїться з програмою, вона замінюється програмою наступного покоління). Мобільні телефони та електронна пошта також мають дивні побічні ефекти. Обидві ці технології роблять користувача мобільнішим і гнучкішим, ніж раніше; можна надсилати повідомлення й відповідати на них коли завгодно і де завгодно. Іншими словами, ці технології начебто вивільнюють час, роблячи користувачів гнучкішими й даючи їм можливість краще збалансовувати власний бюджет часу. Однак, як непрямим чином вказувалося в попередніх розділах, результат виявився цілком

протилежним. Електронна пошта й мобільні телефони витворюють таку гнучкість, яка зумовлює, що людина вважається доступною в будь-який час. У певному сенсі, властиво, людина завжди перебуває на роботі. Припустимо, що я був фізично відсутній на роботі протягом одного дня; я вертаюся, вмикаю комп'ютер і виявляю лавину електронних повідомлень. Декілька з них закінчуються на зловісній ноті: «Подзвони мені сьогодні до 1:30». Що більше, оті цінні прогалини, які виникають, коли людина їде машиною або метро на роботу, раптом зникають. Людина доступна і може працювати, навіть коли стоїть на автобусній зупинці. Цей простір теж забруднений точно так, як Саргасове море.

Коли є небагато електронної пошти й всього лиш декілька телефонних дзвінків, такі технології, без сумніву, є помічними. Коли ж кількість надісланих повідомлень перевищує певний поріг, тоді функціонування тих самих технологій раптом переходить у свою протилежність. Вони починають ув'язнювати користувачів, заповнювати прогалини й знищувати ті незаповнені, повільні періоди, які є такими важливими для творчості й нецілеспрямованого мислення. Ентузіасти приватних автомобілів обожають їх за можливість рухатися швидко й без затримок у будь-який час. Але коли кількість автомобілів стає такою великою, що середня швидкість падає до швидкості велосипеда (а діти й дорослі однаково страждають від респіраторних захворювань), то навіть найфанатичнішому водієві варто серйозно подумати, чи не пересісти в трамвай або на велосипед. У випадку з новими інформаційними технологіями має бути так само.

Навряд чи хтось сподівався, що час рухатиметься швидше і його стане менше внаслідок запровадження технологій заощадження часу. Проте сталося саме так. У такому розумінні криється, можливо, зародок відповіді на питання, поставлене в кінці 5 розділу, а саме, як може так діятися, що криві експоненціального зростання рано чи пізно вирівнюються.

Далеко не все рухається чимраз швидше, навіть серед самих технологій прискорення. Банальним прикладом є повітряні сполучення: майже половина рейсів, що з'єднують великі європейські міста, постійно затримуються. Небо по осі Лондон-Мілан вкрай переповнене. Найвідомішим прикладом все ще залишається близький родич повітряних сполучень, а саме

дорожній рух. Він швидко зростає — на батьківщині автомобіля, тобто в США, він протягом 1970-2000 років виріс утричі, — але хоча мільярди витрачаються на шосе, автостради й шосейні розв'язки, швидкість падає з кожним роком. Середня швидкість автомобіля в Мангеттені становить сьогодні 11 км/год. Є інші великі міста, де ситуація ще гірша. Візьмімо, наприклад, Бангкок, де дехто обладнав свої автомобілі *туалетами* через те, що більшу частину дня проводять у вуличних пробках під час годин пік. Підраховано, що в Лос-Анджелесі в 1994 році через затримки руху було втрачено 2,3 млн. людино-годин. Шосейні дороги стають ширшими, але якимось загадковим чином продовжують залишатися переповненими. Декілька годин щодня вони більше нагадують гігантські автостоянки, а не суперекфективні транспортні артерії. Пересічний водій у Вашингтоні, округ Колумбія, втрачає 71 годину на рік у транспортних пробках.

Середня кількість хвилин, витрачених на очікування телефонного зв'язку, теж, мабуть, достатньо велика, і хоча я не знайшов статистичних даних у цій сфері, схоже, що вони дуже вирости, якщо врахувати величезне зростання голосової телефонії. Цікаво було б знати, скільки робочих людино-років втрачаються щороку через синдром «чекайте...». Або, як вже на те пішло, скільки втрачається приємних вечорів на веранді, ігор у футбол з дітьми, прочитаних романів чи прогулянок у сонячний день.

Ось ще споріднений приклад: новий залізничний тунель з'єднає Осло з невеличким містом-супутником Ліллестрьом. Коли тунель був нарешті відкритий у серпні 1999 року після низки бюджетних та інших скандалів, він скоротив час подорожі на цьому відрізку на 14 хвилин. Цей відрізок є частиною нової аеропортівської залізниці, що поєднає Осло з його новим аеропортом у Гардермоені, у 55 кілометрах на північ від міста. Там вже було залізничне сполучення — важлива залізниця з Осло в Тронгейм ішла через Гардермоен, — але цей відрізок був покращений коштом 10 мільярдів крон (800 мільйонів фунтів стерлінгів), 90% з яких були чистою втратою. Якби усі види часу, включаючи час подорожі, можна було вимірювати грішми, то можна було б підрахувати, що це була вартісна інвестиція, яка в кінцевому підсумку окупиться. І усе ж я маю сумніви, і не тільки тому, що бюджетний дефіцит Гардермоенської залізниці Дорівнює усій очікуваній сумі від продажу квитків за наступні 31 рік. Цілком очевидно, що більша частина отих заощаджених

14 хвилин негайно з'їдається: стояння в чергах в аеропорті або просто очікування відкладеного рейсу, очікування метро чи трамваю, а таксі чекає перед світлофорами, і так далі. Надзвичайно швидкий час, який поєднує Лілlestрьом з Осло, швидко поглинається повільними й менш контрольованими часовими характеристиками навколишнього транспорту.

Сам час польоту з Осло в інші європейські міста настільки короткий, що людина схильна вірити, ніби відстань до Копенгагена становить лише 45 хвилин, до Лондона — півтори години. Але потім додаються усі попередні та «позадні» чинності, черги для реєстрації, контрольні-пропускні пункти, паспортний контроль; очікування дозволу на виліт, коли в повітрі надто багато літаків. Поїздка в місто маршрутом «Пікаділлі» (яка може тривати стільки ж, скільки й політ з Осло) або виснажлива поїздка до міста в таксі. Додатковий час, який треба запланувати на виїзд з дому. *Нетерплячість*, цей характерний побічний ефект тиранії моменту, є функцією раптових переходів зі швидкого в повільний режим.

Окрім того, не слід беззастережно вважати, що який завгодно час подорожі можна розумно виміряти грошми. Поїзд сьогодні являє собою спокійну альтернативу літаку й автомобілю; поїзд — символ швидкості й ефективності у вікторіанські часи — сьогодні є місцем роздумів, місцем, де можна віднайти внутрішній спокій, прочитати розділ у книжці, випити філіжанку кави та обмірковувати дивні аспекти життя, розглядаючи зникаючі краєвиди.

Разом з тим, швидкість загрожує опанувати навіть такі нав'язані повільні контексти. Інформаційна технологія допомагає заповнювати прогалини. Зростаючий попит на портативні комп'ютери та PDA (кишенькові комп'ютери) напряму пов'язаний із кількістю часу, який люди витрачають, чекаючи в аеропортах, і мене б здивувало, якби не було зв'язку між перенапруженим дорожнім рухом і поширенням мобільних телефонів. У скандинавських країнах комбінація «керування автомобілем / розмова по телефону» є настільки звичною, що був прийнятий закон, який зобов'язує під час розмов по телефону в автомобілі використовувати пристрої, що дозволяють мати вільні руки. Цілий ряд місцевих поїздів обладнані сьогодні телевізійними моніторами, а декілька з них, включаючи новий аеропортівський експрес з аеропорту Арланда в Стокгольм, використовують їх для передачі останніх новин і прогнозів погоди. Чи стає хтось продуктивнішим,

заповнюючи прогалини таким чином — це вже інше питання. Чимраз більше людей погоджуються, що аби зробити щось солідне, вони повинні взяти звільнення з роботи й працювати вдома або навіть на далекій дачі.

Непередбачених наслідків комп'ютеризації так багато, що вони варті окремої книжки. Деякі з них вже були згадані; ось ще один: для кожного, хто пише, необхідною умовою є постійна зосередженість. Коли людина, яка пише, обирає комп'ютер, то справжнє значення мають лише клавіатура і монітор. Мої перші комп'ютери були примітивними витворами (трилобітами ери персональних комп'ютерів), де можна було виконувати лише одну функцію за раз. Іншими словами, вони примушували писати — якщо вже людина збиралася це робити. І якщо її відволікали небажані втручання з навколишнього світу, то не комп'ютер був у цьому винен. Сьогодні погляд письменника бігає між *Eudora*, *Netscape*, електронним щоденником і текстовим редактором; у багатьох випадках ще й ігри та музика. Кожен момент розпорошується наступним. Найкращою будь-коли зробленою машиною для опрацювання текстів була, мабуть, *Macintosh SE*, яка існувала від 1987 до 1990 року. Монітор був невеликим і чорно-білим, але різким. Клавіатура була зручною. Твердий диск мав місце для майже необмеженої кількості статей і нарисів, але небагато для інших речей. Пам'ять була скромною, і довший час неможливо було тримати відкритою більш ніж одну програму за раз. Я особисто ніколи більше не писав настільки зосереджено, як протягом тих років на початку 1990-х, коли працював на комп'ютері цього типу.

Ці побічні ефекти технології необхідно усвідомити не для того, щоб відправити комп'ютери й мобільні телефони на смітник історії (помилка луддитів), а щоби вміти користуватися ними розумно. Як стане ясно з наступного розділу, правильне розуміння структурних сил, які формують наше становище, допомагає, але цього далеко не достатньо. Добрі наміри дешево коштують і самі по собі нікуди не ведуть.

8. Задоволення від повільного часу

Є лиш одна річ, гірша за брак часу. Це коли немає браку часу.
(Т.Г.Е., вибачаючись перед Оскаром Вайлдом)

Пан Фігаро був перукарем у далекому місті. Він любив свою роботу і своїх друзів, грав на музичних інструментах, доглядав стару матір і щодня навідував хронічно хвору жінку. Але часто він відчував внутрішню порожнечу і був сумним. Одного дня до нього завітав чоловік, який запропонував йому рецепт кращого життя. Чоловік, з ніг до голови одягнений у сіре, з невеличкою сірою сигарою, представляв Ощадний Банк Часу. Він показав Фігаро, як той може заощадити час, щоби стати щасливішою людиною. Віддай матір у заклад для престарілих, перестань навідувати оту нікому не потрібну каліку, не гай дорогоцінного часу на балачки з клієнтами — тоді ти подвоїш свої обороти, — а «передовсім, не розтрачай стільки дорогоцінного часу на співи, читання й приятелювання зі своїми так званими друзями».

Фігаро послухався поради. Він став мовчазним і діяльним. А проте: «Скільки б часу він не заощаджував, у нього ніколи його не було; якимось загадковим чином той просто зникав. (...) Не встигав він озирнутися, як минав ще один тиждень, і ще один місяць, і ще один рік, і ще один, і ще».

Перукар був не єдиною жертвою сірих функціонерів з Ощадного Банку Часу. Схоже було, що все місто відкрило у них рахунки. Гасла типу «Візьми більше від життя — заощаджуй час!» з'явилися на стінах, а таблички, розміщені на фабриках і в установах, могли звучати: «Час дорогий — не марнуй його!», або навіть: «Час — це гроші, заощаджуй його!»

Я не стану переповідати, чим усе скінчилося; замість цього читач може відкласти якогось дня свої справи й прочитати невеличкий роман Міхаеля Енде «Момо». Це буде добре проведений час; я можу це обіцяти.

Найочевидніше заперечення моїх міркувань поки що виглядає так: «Більшість людей не сприймають своє життя подібним чином. Вони живуть мирно й спокійно, вони не метушаться весь час між *web-сторінками*, електронною поштою, купами документів,

зборами, вуличними пробками, крайніми термінами. Вони не відчувають постійної необхідності бути гнучкими, відкритими й молодими. У них завжди є час вмотитися в кріслі з люлькою й романом, або вони неспішно гуляють за містом і здатні насолоджуватися життям у своєму власному темпі. Люди, про яких ви пишете, належать до незначної меншості, і не вдавайте, що це не так!»

Гаразд. Але хіба це означає, що більшість жителів багатих країн ніколи не дивляться телевизор, ніколи не розмовляють по мобільному телефону і не користуються електронною поштою, ніколи не читають інформаційних листків, ніколи не пробували влаштуватися на роботу, де обов'язковою умовою є обізнаність з інформаційною технікою, і ніколи не відчували, що в них не вистачає часу для справді важливих речей, бо завжди треба спершу зробити щось інше? І ніколи не відчувають, що не можуть як слід зосередитися на тому, що вони роблять, бо вже чекають нові термінові завдання?

Ясно, що побічні ефекти інформаційної доби зачіпають людей різною мірою. Не усі мають відчуття, що час прискорюється. Досить багато людей, навіть у найшвидших суспільствах світу, мають відчуття, що *швидкий час — це дефіцитний ресурс*. Візьміть, наприклад, безробітних. Або в'язнів. Або мільйони бідних і маргіналізованих людей у міських нетрях Північної Америки. Це слід враховувати. Але я, виходячи з попередніх розділів, схильний категорично твердити, що:

- (1) Фрагментована і кваплива темпоральність є типовою для зростаючої більшості населення в багатих країнах.
- (2) Прискорення виявляє вплив як на продукування знань, так і на сам спосіб мислення в сучасній культурі, а тому стосується всіх. Навіть безробітний, що має купу «часу, який треба вбити», засмоктується побічними ефектами прискорення у ту ж мить, коли вмикає телевизор або розгортає газету.

Ясно, що така ситуація, коли робочий час і вільний час подрібнені, коли часові інтервали стають чимраз меншими, коли щораз більше подій втискається у щораз менші часові проміжки, не досягається внаслідок загального консенсусу серед населення. Навіть наймогутніші люди, які, як можна було б сподіватися, є

хазяями свого власного часу, жаліються (як правило, частіше за всіх інших), що їхні ущільнені графіки виключають можливість походів у театр, читання романів тощо. Вони є такими ж рабами годинника, як і усі інші. Син колишнього норвезького прем'єр-міністра, академік Генрик Сюсе заявив недавно журналістам, що він вважає неможливим узгодити політичну кар'єру з нормальним сімейним життям, бо «тиск, витворюваний стосами документів і зустрічами, сьогодні значно жорсткіший, ніж був раніше».

Перш ніж перейти до деяких рекомендацій, я підсумую головні моменти, розглянуті у цій книжці.

- *Коли існує надмір, а не дефіцит інформації, ступінь розуміння падає прямо пропорційно до зростання кількості інформації.* Власну інформацію треба обмежувати з огляду на власні знання. Студенти часто пишуть найкращі роботи на теми, з якими вони знайомі найменше; це примушує їх структурувати, пояснювати й аргументувати краще, ніж зазвичай, а головна лінія міркувань не потопає в деталях і відступах. Говорячи інакше: провівши шість місяців у чужій країні, ви можете написати книжку. Після десяти років ви можете написати статтю. Чим більше ви знаєте, тим більше ви не знаєте. Цей загальний принцип є частиною умов людського існування в інформаційному суспільстві. Ми знаємо чимраз більше й більше, і тому знаємо чимраз менше й менше.
- *Головним дефіцитним ресурсом для постачальників будь-якого товару в інформаційному суспільстві є увага інших.* Чи будуть то рекламні оголошення, бесіди, наукові статті, знання, чи просто фізичні товари, які ми пропонуємо навколишньому світові, усюди існує посиленна конкуренція за незаповнені проміжки в бюджетах часу цільових груп. Цих незаповнених моментів стає чимраз менше, і вони є чимраз коротшими, оскільки від людей постійно очікують, що вони напишуть своє життя чимраз більшою кількістю вражень, товарів, переживань та інформації. Кожне наступне враження знищує попереднє зі зростаючою швидкістю.
- *Головним дефіцитним ресурсом для жителів інформаційного суспільства стають добре функціонуючі фільтри.* Цей момент ідентичний попередньому, відрізняючись лише тим, що розглядається з перспективи реципієнта.

Електронна пошта є благом для тих, хто відправляє, і кошмаром для тих, хто отримує. Якщо хтось отримує більше електронних листів, ніж посилає, це може свідчити, що людина не контролює повністю свій потік інформації. Нам не вистачає товарів, про які наші діди ніколи й не чули; типовим дефіцитним ресурсом сьогодні є брак інформації.

- *Прискорення знищує відстань, простір і час.* Коли це було головним запереченням проти паровозів — пасажирів втрачають можливість насолоджуватися краєвидами, а їхні думки нездоровим чином прискіплюються. Сьогодні критика скерована проти реактивних літаків, інтернету й мобільного телезв'язку. Коли те, що було віддаленим, вже більше не є віддаленим, то те, що було близьким, теж більше не є близьким.
- *Коли швидкий і повільний час зустрічаються, виграв швидкий час.* Саме тому ніхто не займається важливими речами, бо завжди є щось інше, що треба зробити в першу чергу. Звичайно ж, ми завжди намагатимемося спершу зробити найневідкладніші речі. У такий спосіб зазнають невдачі повільні й довготривалі справи. У час, коли відмінності між роботою і дозвіллям усуваються, а ефективність виявляється єдиною вартістю в економіці, політиці й науці, це й справді не сприяє таким речам, як наполеглива, далекоглядна робота, гра та тривалі любовні відносини.
- *Гнучка робота витворює втрату гнучкості у тих сферах життя, які не пов'язані з роботою.* Це діється внаслідок загальної тенденції швидкого часу перемагати повільний час. Якщо гнучкість розглядати як невикористаний потенціал, то ті види роботи, які потенційно заповнюють кожну прогалину, усувають гнучкість звідусіль, що має серйозні наслідки, які стосуються творчості, сімейного життя та психічного здоров'я людей.
- *Коли час розбивається на достатньо малі відтинки, він перестає існувати як тривалість.* Усе, що в кінцевому підсумку залишається — це галасливий, напакований момент, який непорушно стоїть на жахливій швидкості.

Виключно негативна критика може привести лише до знизувань плечима, що чергуються з неспокоєм. Тому необхідні

деякі позитивні припущення, і до них ми зараз переходимо. Але я усе ж зроблю неспішний відступ в академічну башту зі слонової кості, оскільки в нас усе ще багато часу.

Стан речей непокоїть багатьох. Достатньо велика кількість учених навіть оплачуються державою, щоб цей неспокій підтримувався (*raison d'être* суспільних наук: узагальнений неспокій). Деякі з них вдаються до саркастичного і поблажливого тону, звертаючись до тих колег, які недостатньо занепокоєні. Останнім часом серед жертв такої внутрішньої політики опинилися соціологи Ентоні Гіденс (радник Тоні Блера) і Мануель Кастелз (спеціаліст з глобальної техно-економіки).

Цікаво, що голосіння впливових академічних уболівальників змінилися протягом останніх двох десятиліть. До кінця 1970-х чи початку 1980-х років більшість із них непокоїло головним чином гноблення, зумовлене капіталістичним виробництвом, експлуатація робітничого класу і нео-імперіалізм у «третьому світі»; окремі підгрупи скеровували значну частину своєї занепокоєності в бік ядерної загрози і/або глобального зростання народонаселення, патріархату та проблем довкілля. Останнім часом центр ваги академічної індустрії неспокою перемістився до питань, що стосуються ідентичності та — я б сказав — прискореного темпу змін. Одна з останніх книжок екс-марксиста Гіденса називається «Нестримний світ» і трактує аспект ідентичності в умовах глобалізації; дуже перспективним зростаючим напрямом серед американських академічних уболівальників стала глобалізація та ідентичність у мультикультурних суспільствах (або пост-мультиетнічному суспільстві — поняття, породжене традиційним академічним прагненням переплонувати інших); такі соціологи, як Зигмунт Бауман і Ульріх Бек стали світилами завдяки своїй праці про ризик, непевність, амбівалентність і — більш загально — труднощі вироблення узгодженого, надійного світогляду в цю хаотичну епоху. Деякі з найвпливовіших французьких інтелектуалів розглядають брак узгодженості й загальної картини як особливо серйозну загрозу демократії та визвольним вартостям — Бурд'є, схоже, поміняв свої пріоритети в цьому напрямку, а Поль Вірілію, який писав про теорію швидкості протягом тридцяти років, недавно увійшов у провідну когорту французьких мислителів, і його репутація у США (певний показник академічного рангу) зростає. В Італії Умберто Еко репрезентує схожу позицію, яка також широко

представлена в Німеччині та США. Йдеться про те, що явища, які я згрупував під підзаголовками «прискорення», «експоненціальне зростання» та «нагромадження» — тиранія моменту, — сприймаються сьогодні вкрай серйозно цілим рядом учених, які в інших відношеннях мають між собою мало чого спільного. Їхні теми є і широкими, і вузькими — дехто пише про нову, незрозумілу глобальну економіку, інші про уразливість, витворену новою технологією, ще інші — про збентежливі наслідки миготливих новин.

Поточні діагнози, представлені в розрізних аналітичних працях багатьох дуже різних мислителів, мають багато спільного. Показово, що мало хто з них говорить про те, що ж треба робити. Кастелз завершує свою тритомну працю про інформаційну добу обережним застереженням проти будівництва повітряних замків, як це було заведено, коли він був молодим (тобто у міфічні 1960-і роки, які хронологічно мали місце в 1970-х). Гіденс промовисто й плинно говорить про новий демократичний порядок («діалогічної демократії»), де начебто кожен буде представлений, але наочність викладу була не дуже характерною для його праць останнього десятиріччя — якими б важливими вони не були в інших відношеннях. Бурд'є глибоко песимістичний. Він, схоже, пропонує звернутися до кнопки «вимкнено», тоді як Бодріяр шукає виходу в чорному гуморі, а Вірілію чесно заявляє, що не бачить вирішення проблем, зумовлених прискоренням та інформаційним перевантаженням.

Неакадемічним читачам може здатися дивним, що так багато проникливих мислителів займають таку анемічну й безсилу позицію стосовно групи проблем, яка, на їхню думку, є надзвичайно важливою в нашій культурі. Можливо, що головна причина тут — це їхня позиція в суспільстві як носіїв освіченості, *Bildung*: повільних, лінійних, кумулятивних, узгоджених знань. Вони належать до незначної меншості буржуазних інтелектуалів, які у старі часи мали море неспішного часу для роздумів та читання і для писання важких, багатотомних і часто непотрібно ускладнених текстів для читачів, котрі мали багато вільного часу, хороші словники й значний страх перед авторитетами. Їхній час, мабуть, відійшов і ніколи не повернеться у своєму первинному вигляді. Габермас пророкував це ще в 1961 році у своїй «*Strukturwandel der Öffentlichkeit*» («Структурна трансформація громадської сфери»). Сьогодні лише мазохісти можуть відчувати вдячність,

виборсуючись на поверхню, коли їм пропонують товсті, густі й сухі академічні тексти. Інформації надто багато, а не надто мало. Усе, що може бути сповіщене швидко, має бути сповіщене швидко. Дотримання такого принципу засвідчує повагу до читачів. Тільки ті, хто несе надзвичайно важливі, необхідно повільні й складні думки, мають право претендувати на тиждень часу своїх читачів. Інші повинні пам'ятати, що все, що б вони не писали, конкурує з іншими джерелами інформації. Це одна з декількох причин занепаду соціального (та економічного) статусу академічних інтелектуалів в останні роки. Ми повинні знайти своє місце у новій екології інформації, і першим кроком має стати пропозиція життєздатних вирішень побічних ефектів прискорення.

Усе, що може бути зроблене швидко, загрожує покінчити з усім, що повинно робитися повільно. В результаті повільні процеси перетворюються у швидкі процеси. Цілковито заслужений всесвітній успіх «Світу Софії» Юстейна Гордера в середині 1990-х років явно може бути простежений до подібного перетворення. Історія філософії у своєму старому вигляді мала — як елемент формування особистості у більшості — такі ж шанси на виживання, як сніжинка у пеклі. Вона була надто важкою, повільною, нудною і забирала багато часу. Увійдіть у помірно розважальний і хитро побудований роман для підлітків, який обертається навколо вершин філософії протягом 2.500 років таким чином, що зацікавлений читач навіть не помічає цього. У такий спосіб навіть для людей, оточених з усіх боків електронною поштою, на яку треба відповідати, мильними операми, ущільненими графіками зустрічей і вуличними пробками в години пік, стає можливим вхопити — між забиранням дітей із садочка і вечірніми зборами проектною групи — кілька ласих шматочків про того пана Аристотеля і отого плутаного Гегеля. І що в цьому поганого? Їжа швидкого приготування незрівнянно краща, ніж взагалі ніякої їжі. Коли я лечу кудись літаком, як вже згадувалося, я п'ю каву, яку в інших випадках вважав би непридатною для пиття, яка має префікс «розчинна». Просто тому, що це єдина кава, яка є.

Існує три можливі відповіді на такого роду проблему. По-перше, люди академічних професій, які принципово воліли би, щоб усі інші прагнули бути схожими на них, найімовірніше вважатимуть, що розчинна кава і популяризована філософія — це гірше, ніж нічого. Краще неписьменність, ніж «*Sun*»; «*Die Welt*» — або нічого.

Друга відповідь твердитиме, що краще що-небудь, ніж нічого. Це точка зору, яка добре узгоджується з поточними уявленнями, яка виглядає неупередженою і шляхетною і яка, безумовно, має ширший відгук, ніж попередня. Можуть і вовки бути ситі, і вівці цілі, можна жити надзвичайно багатим життям і можна мати час для будь-чого, якщо тільки як слід постаратися. Оптимізм — гарна якість, але він не завжди веде до найкращого опису реальності. Цілком може статися, що, маючи вибір — проглянути десять книжок чи уважно прочитати одну з них, людина найбільше виграє від останньої альтернативи. (Треба лише упевнитись, що вибрана саме найкраща. Тому не дивно, що амбівалентність — це одне з визначальних почуттів нашого часу!)

Третя точка зору передбачає, що зростання ефективності — завжди до кращого. Існує велика кількість невинуватих оптимістів, які не вважають, що втрата повільного часу матиме якісь наслідки окрім тих, що дадуть нам можливість робити більше, ніж могли попередні покоління. Пітер Кокрейн, керівник науково-дослідного відділу «*British Telecom*», заявив, що він вже вважає комп'ютер «своєю третьою півкулею головного мозку»: «Робоче життя мого батька становило 100.000 годин. Я міг би зробити все, що зробив він, за 10.000 годин, а мій син зможе зробити це за 1.000 годин». Але чи *зміст* роботи залишиться тим самим? Безперечно, ні, але якщо вся культура базується на екстремальній швидкості та особливих, узгоджених способах вимірювання ефективності, а опозиція зникає в чорних дірах академії та високої культури, бо не здатна наздоганяти, тоді немає ніякої певності, що багато людей помітять різницю.

Незважаючи на оптимізм, представлений точкою зору Кокрейна та інших, відмінність між швидким і повільним часом продовжує мати значення для багатьох з нас; і хоча і один, і другий можуть бути необхідними в модерному (чи постмодерному) суспільстві, важко відстоювати погляд, що швидкості й ефективності не вистачає. До речі, моя власна позиція зручно збалансована у проміжку між першою та другою альтернативами, і це єдина розумна позиція.

Рекомендації, подані нижче, передбачають, що не швидкість, а повільність перебуває під загрозою. (Хто з цим не погоджується, може зв'язатися зі мною електронною поштою... ні, напишіть мені листа, бажано від руки.) Я починаю з деяких пропозицій, зорієнтованих на особистісний рівень — те, що ви і я можемо

зробити, — а далі йдуть декілька думок, скерованих в цілому до політиків і лідерів бізнесу.

Що можна зробити швидко, слід робити швидко. Швидкий час — чудовий, коли він належно використовується (але є небезпечним інструментом у невірних руках). Ніколи раніше в історії так багато людей не мали можливості діставати так багато вражень і переживань, як сьогодні. Коли критики зневажливо відгукуються про ці можливості (які коливаються від зростання туризму до розростання інтернетних зв'язків), вони повністю нехтують тим фактом, що збуджуючі комп'ютерні ігри, повні вражень і подій канікули в далеких місцевостях, бездумне перемикавання телевізійних каналів чи короткі програми новин можуть дуже подобатися користувачам і становлять, можливо, щось краще, ніж нічого (яке часто є альтернативою).

Одні речі рухаються швидко, інші рухаються повільно. Ніхто не слідкує за секундною стрілкою під час романтичного обіду. Навіть при виконанні важкої теоретичної роботи є думки, які приходять швидко, а є такі, які розробляються роками. Логік може досягти піку своєї кар'єри ще до виповнення 30 років, тоді як небагато метафізиків публікували щось, що має тривку вартість, раніше ніж у п'ятдесят. Найвизначніший соціальний антрополог XX сторіччя Клод Леві-Строс потребував довгого часу. Перш ніж опублікувати в 1949 році книжку, яка революціонізувала наші уявлення про спорідненість, він затратив чотири роки, розмірковуючи над проблемами типу: «Як так може бути, що індійська кастова система є начебто дзеркальним відображенням австралійських систем спорідненості?» Якби його фінансувала яка-небудь солідна дослідницька рада кінця 1990-х років, він би втратив свій грант задовго до завершення роботи внаслідок відсутності задокументованого прогресу. Усе має свою ціну, і продуктивність у витворенні знань може передбачати і смерть, і спасіння, залежно від типу знань, які ми шукаємо.

Багато речей можна робити швидко зі спокійною совістю, особливо рутинних речей. Певні види споживання також розраховані на швидку дію; відносно небагато буде користі від повільного, уважного слухання поп-музики або від повільного смакування гамбургерів зі всесвітнього «Макдональдса». І навпаки, Пруст і Малер нічого не дадуть споживачеві, який намагається застосувати до їхніх творів методи, узяті зі споживання Стівена Кінга чи Бритні Спірс.

Багато з того, що ми робимо — це гібридна діяльність, яка поєднує швидкість і повільність. Тому досвідчена лекторка цілком може сказати, що підготовка конкретної лекції забрала в неї часу десь між 10 хвилинами й 30 роками. Що більше, існують такі види діяльності, пов'язувані звичайно зі швидкістю (чи бажаною швидкістю), які з успіхом можуть бути названі повільними, наприклад, доїждження. (Банальна порада: візьміть із собою книжку.) Ті, котрі читають або слухають музику, менш піддатні виразковим захворюванням, ніж ті, котрі тупо дивляться на розклад автобусів.

Повільний час — це не те саме, що багато часу. Потрібно лише декілька хвилин, щоби прочитати й зрозуміти вірш середньої складності, але це треба робити повільно. Швидке читання — це щасливе вміння, коли воно використовується для активізації дбайливо відрегульованих фільтрів при перегляді великого об'єму текстів з метою віднайдення конкретного абзацу чи факту (як під час пошуку в Мережі), але ті, хто інстинктивно шукає предметний покажчик, беручи в руки новий роман, ті — безперечно — вже серйозно зіпсовані.

Байдкування є достоїнством, поки воно нікому не завдає шкоди. У розділі про швидкість я писав про прискорення в XIX сторіччі й говорив — серед усього іншого — про телеграф, паровоз і листи Кнута Гамсуна з Америки. В первинному варіанті цієї книжки я не мав наміру приділяти стільки уваги цим прикладам. Деякі з них були включені в їхньому теперішньому вигляді просто тому, що одного ранку, у червні 2000 року, у мене раптом виявилася година вільного часу. Я відвіз браковану лампу в крамницю і опинився в тій частині Осло, яку я рідко навідую. Внаслідок адміністративного недогляду з мого боку моя перша зустріч була призначена лише через годину й мала відбутися у тій же частині міста. У мене немає WAP телефону, і я ще не при звичаєний до мобілки. Тому я неспішно йшов чудовою, сонячною головною вулицею передмістя (яка називається Бюгдє Алле), меланхолійно облизуючи яскраве кольорове морозиво. Коли я вже майже наблизився до місця моєї зустрічі, мою увагу привернув величезний плакат, який закривав значну частину фасаду старої університетської бібліотеки. На ньому було написано: «Швидкість 1800-1900». Ясно, що мене потягло до будинку, як муху до липучки, і даремно: в бібліотеці була розміщена невелика, але чудова виставка по моїй темі, відсунута

в часі на сотню років назад. Якби я не тинявся без діла того ранку, я ніколи б навіть і не почув про цю виставку.

Декілька тижнів по тому в мене було всього лиш близько 10 вільних хвилин в очікуванні трамвая, але я провів їх у великій крамниці періодики біля Національного театру. По декількох хвилинах безсистемного проглядання полиць мій погляд на кілька секунд затримався на новому часописі про «електронний бізнес». Скандинавські технофіли одночасно є «американофілами» й схильні робити свої найефектніші твердження «американською англійською» мовою, тому мене здивував сам текст (а не його лінгвістична презентація), коли я прочитав на обкладинці величезними літерами: «ПРИРОДНИЙ ВІДБІР ФАШИСТІВ». Я купив часопис. Невже інформаційно-технологічний бізнес відкрив нарешті інші вартості, окрім доларів та ієн? У трамваї я почав читати й швидко виявив, що моя первинна інтерпретація мала бути фрейдистською помилкою. Справжній заголовок звучав: «ПРИРОДНИЙ ВІДБІР НАЙШВИДШИХ»*. У статті йшлося про те, що швидкість змін в інформаційно-технологічному бізнесі починає зараз наближатися до меж людської витривалості. Як би там не було, але я повернувся до свого комп'ютера ще більш переконаний, що мій вибір теми був правильним. І знову ж таки, ця заохочуюча інформація не трапилась би мені, якби я не гаяв час. Іншими словами, *творчість* безпосередньо продукується у прогалинах.

Повільність потребує захисту. Вона є шукачем притулку, на чию політу слізьми заяву надто часто всіяке начальство накладає резолюцію «відмовити». Вона потребує всієї можливої громадської підтримки, соціальних виплат, субсидій і квот, які може отримати. Швидкість чудово дає собі раду сама, немає нічого конкурентоздатнішого за швидкість. Залежно від свого особистого й професійного становища, людина може на власному рівні у різний спосіб захистити повільність; але її слід обирати свідомо, щоб швидкість не з'їла її живцем. Такі рішення можуть, наприклад, виглядати наступним чином.

- Я відповідаю на електронну кореспонденцію тільки в понеділок вранці.
- Кожного вівторка я недоступний для інших, бо ловлю рибу в секретному місці.

* Йдеться про зовнішню схожість англійських слів «fascists» та «fastest».

- Я щодня доїжджаю 60 миль. Їдучи на роботу й з роботи, я в автомобілі один, а мобільний телефон і радіо вимкнені.
- По вівторках і четвергах я читаю журнали замість газет.
- У мене немає автовідповідача. Коли мене немає — значить, немає.
- Перш ніж прочитати новини на WAP, я завжди читаю вірш і дві примітки.
- Від 16.30 до 20.30 я проводжу час із своєю родиною, а отже я недоступний для навколишнього світу.
- Що другої середи я ходжу в концертний зал слухати оркестрові твори без перешкод і відволікань.
- Я живу теперішнім моментом, коли мені це подобається, і не дозволяю наступному моменту відволікати мене.

Затримки — це замасковане благо. Вони витворюють прогалини для запізнілих думок, слід лише знати, як їх використати. Легше сказати, ніж зробити? Безперечно, але щоразу, коли людина відчуває полегшення, тому що збори відклали, вона починає розуміти це.

Логіка дачі заслуговує на глобалізацію. У скандинавських країнах (включаючи в даному випадку й Фінляндію) поняття котеджу чи дачі, *hytta* (Норвегія), чи *stugan* (Швеція), чи *sommerhuset* (Данія) має особливі коннотації. Лише близько половини скандинавського населення має доступ до таких котеджів, але усі свідомі їхнього великого значення. Коли людина приїздить у котедж, розташований або у віддаленому й відлюдному місці в горах, або в безлюдному місці на узбережжі (Данія, зі зрозумілих причин, є тут винятком), то в силу входить темпоральність повільності. Людина замикає годинник у шухляді, залишаючи його там, поки не надходить час повертатися до міста. Багато сімей ведуть шалені суперечки щодо того, чи встановлювати в котеджі телевізор, телефон та інтернетний зв'язок — і хоча багато хто має ці вигоди, вони соромляться визнати це. Багато людей, особливо норвежці, відмовляються навіть від електрики у своїх котеджах. У такому контексті не тиск годинника регулює діяльність, а діяльність регулює організацію часу. Діти лягають спати пізніше, ніж зазвичай, обід починається тоді, коли всі зголодніють, збирання ягід і риболовля тривають доти, доки вони приносять задоволення, і так далі. Іронія полягає в тому, що багато людей стають дивовижно плідними в такому

середовищі, коли наступний момент не заглядає через плече теперішнього, вимагаючи поступитися місцем. (Ці рядки пишуться — ви вже здогадалися — в нашому котеджі!) Звичайно, дуже мало громадян у сучасних суспільствах мріють про повернення назавжди у такий стан блаженного спокою. Ми надто багато знаємо про інші види задоволень і надто добре розуміємо складнощі нашого сьогодення суспільства, аби подібна регресивна мрія могла бути справді привабливою. Але ми не повинні забувати, що часовий режим котеджу радикально відрізняється від того фрагментованого, квапливого режиму, який так сильно регулює наше життя в цілому. Я схильний думати, що дачний час може з успіхом бути застосований до багатьох видів діяльності, окрім тих видів, які з різних причин мають бути ретельно і точно координовані. (Схоже, що в цьому відношенні жителі Півночі мають певні переваги у подоланні тиранії часу: у Британії найближчим еквівалентом, схоже, є крокет, але це зовсім не те саме.)

Усі рішення виключають стільки ж, скільки включають. Тривалі, глибокі програми новин і довгі періоди часу у віддалених місцевостях можуть подобатися більше від їхніх коротких альтернатив; проблема лише полягає в тому, що все, на що людина витрачає час, паразитує на чомусь, на що людина теж схильна витрачати час. І яку я можу мати певність, що розумне використання часу — це витратити цілий семестр на читання Канта чи перебування в неспішному тайському рибальському селищі, якщо я так зайнятий іншими, менш вимогливими й менш взаємовиключними видами діяльності? Якщо я маю визначати пріоритети, які критерії мені використати? Через брак самоочевидних критеріїв багато хто намагається знайти час для всього одразу. В результаті страждають кожна окрема подія чи вид діяльності. Саме в цьому полягає проблема.

Припустимо, що ви затратили гроші, взяли неоплачувану відпустку з роботи чи навчання, відправили дітей до доброзичливих родичів на село і дозволили собі виділити півроку на якусь дійсно приємну діяльність. Припустимо ще, що першими спадають на думку такі види діяльності:

- Навчитися грати джаз на фортепіано.
- Провести шість місяців у Парижі, щоб як слід вивчити французьку мову.

- Стати насправді вправним у будівництві віртуальних міст в останній версії *SimCity*.
- Познайтися із символічною логікою.
- Прочитати «Улісса».
- Доглянути за своєю сім'єю і навчитися краще готувати.
- Добре проводити час із приятелями у кафе й кіно.
- Провести якнайбільше часу в гамаку на тропічному пляжі.

Усе це, по-своєму, хороші й похвальні наміри, але всі вони не можуть, ясна річ, здійснюватися одночасно. Можна поєднати дві чи три альтернативи, але більш ущільнений графік зруйнує все. Саме з огляду на це думку, що наше покоління має можливість пережити у 17 разів більше, ніж наші прадіди, слід сприймати з певними застереженнями. Закони спадаючої прибутковості та нагромадження працюють на повну силу.

У попередньому розділі я зазначав, що деякі люди, обдаровані незвичайними здібностями та енергією, здатні робити дванадцять речей одночасно і добре. Потім вони дістають тринадцяте завдання і раптом роблять усі тринадцять речей погано або звальноються і йдуть на лікарняний з діагнозом «дифузні симптоми». Така точка зору є більш плідним відправним пунктом, ніж будь-яка песимістична чи неолуддиська пропозиція щодо використання кнопки «вимкнено». Швидкість — це великий дарунок, поки вона не виходить з-під контролю. Як і тисячі інших антропологів, я жив у тропічних селищах під час польових досліджень. Щоденному життю в селищі, власне кажучи, не бракувало повільності. Час для більшості жителів не був вимірюваним, дефіцитним ресурсом. Життя котилося в неспішному ритмі. Через декілька місяців мені, ясна річ, ставало нудно до неможливості. Цікаво, що те саме траплялося з багатьма жителями селища, особливо з молодими чоловіками й жінками. Вони немовби від самого народження чекали, щоб життя прискорилося, живучи, власне кажучи, десь на маргінесах сучасності, зазнаючи спокус з боку швидкісних фільмів та історій великих міст.

Іншими словами, немає потреби романтизувати безмежну повільність. Сучасність — це й справді швидкість. Але в даний момент вона рухається надто швидко — факт, який є головною коннотацією терміна Умберто Еко «гіпермодерність».

Необхідно свідомо переходити від швидкого до повільного часу і навпаки. Нетерплячість — це особиста якість, яка сьогодні

процвітає. Як правило, такий душевний стан настає, коли повільний час зіштовхується з очікуванням швидкого часу. Зразковими прикладами є рух в години пік і затримки авіарейсів. У старій статті з журналу «*Der Spiegel*» (1989 року, якщо бути точним) цитується 9-річний хлопчик: «Мої вчителі говорять повільніше, ніж мій Atari, так повільно, що мене це часом бісить. І я думаю: Достатньо, припиніть. Пустіть мене додому до мого Atari. Він усе розповідає мені швидше».

Проте 5-річний хлопчик, якого опитували в дослідженні ООН про освіту маленьких дітей, твердив у 1999 році: «Я ніколи не граюся. Завжди тільки 'Поспішай! Поспішай!' Я ненавиджу поспішати». Узяті разом, ці дві цитати засвідчують, що обидві протилежні (чи взаємодоповнюючі) тенденції існують паралельно: нетерплячість, зумовлена повільністю інших, та відчай внаслідок зовнішніх вимог швидкості й ефективності.

Різниця між цими двома висловлюваннями полягає, звичайно, в тому, що 9-річний німець (який сьогодні вже, мабуть, студент) регулює власну швидкість за допомогою клавіатури, а темп 5-річного повністю визначається оточенням. Рішення полягає у свідомому контролюванні змін власного ритму.

Знання більшості речей ніколи не знадобляться. Декому з нас варто сказати собі, можливо, декілька разів на день, що люди займаються багатьма дивними речами; про більшість з них вам немає потреби знати, навіть якщо це щось надзвичайне. Найголовніше у даному контексті — обзавестися міцними, надійними фільтрами, які складаються з доброго смаку, вартостей, інтересів та інтуїції. Їх, до речі, можна набути лише повільно.

Повільність потребує для свого виживання значно більше, ніж оця програма особистої підготовки; вона потребує підтримки з боку держави, профспілок та організацій роботодавців, політиків та неурядових організацій — вона має бути вкорінена в структурі суспільства. Зовсім не достатньо апелювати до добрих намірів кожного індивіда. Добрі наміри недорого коштують і ні до чого не зобов'язують, і рано чи пізно система бере над ними гору. Дуже легко й нікому не заборонено підняти вгору вказівний палець і заявити, що краще б нам тепер більше часу проводити без комп'ютера, дивитися менше дурних телепрограм, а замість цього читати добрі старомодні журнали, припинити писати так багато електронних листів і вимкнути мобільний телефон, подоро-

жувати поїздом, а не літаком, не обмежувати себе в часі, перебуваючи з дітьми чи старшими людьми. Навіть якщо вартість настанов такого роду дещо перевищує витрати на їх друківання, вони все одно явно обмежені. Якщо взагалі можна сподіватися обмежити побічні ефекти інформаційного суспільства, то необхідні суспільні пріоритети. Дуже допомогло б, якби політики, бюрократи й лідери бізнесу зрозуміли, що зараз ми маємо прекрасний шанс узяти все найкраще від обох світів — швидкого і повільного — і що незмірні цінності будуть втрачені, якщо ми бачитимемо тільки один з них.

Точно так, як робітничий клас XIX століття повинен був терпляче й активно боротися, щоб примусити індустріалізм служити й деяким їхнім цілям (а не тільки цілям капіталістів), так і боротьба за дефіцитний ресурс нашої епохи — повільність — приведе до серйозних протистоянь. Ймовірно, що у цій боротьбі технократи (включаючи багатьох соціал-демократів) і великі гроші опиняться не на нашому боці; вони мають мало не релігійну віру в ефективність як вартість саму в собі.

Тиранії моменту можна ефективно протистояти лише в тому випадку, якщо суспільство впровадить певні *гальма* як невід'ємний елемент своєї структури.

Як?

Більша частина цієї книжки була присвячена непередбаченим наслідкам або побічним ефектам змін. У деяких випадках побічні ефекти є такими значними, що втрати й виграші зрівноважуються. Стандартним прикладом є автомобільний рух у найнаселеніших містах світу. Нехай проблеми дорожнього руху послужать метафоричною відправною точкою для оцінки інформаційних проблем. Гранична вартість їзди в автомобілі падає до нуля, коли велосипед стає швидшим транспортним засобом. Гранична вартість отримання інформації падає до нуля, коли хвилі інформації більше спантеличують, аніж краще інформують (чи більше розважають) користувача. Гранична вартість життя тут і тепер падає до нуля, коли шерега моментів є настільки швидкою, що люди більше перейняті наступним моментом, аніж теперішнім.

Дорожні корки в буквальному значенні слова гальмують рух автомобілів, але треба визнати, що поки що це не примусило багатьох людей пересісти на велосипеди. Цілком може бути, що какофонія інформації не знеохочує людей, а навпаки, веде до

своєрідної наркомани. Таким чином, постійний приплив вражень і деконтекстуалізованих фрагментів стає, фактично, тілесною потребою. Це можливість, якою не слід нехтувати. У найближчі роки і широкосмугове, і цифрове телебачення стануть надзвичайно поширеними, і повсюдні безпроводні інформаційні технології, такі, як мікросхема *Bluetooth* — «командний центр цифрового зв'язку», що поєднує декілька відомих технологій у єдину неподільну систему, — теж можуть виявити значний вплив у багатих, технофільних країнах, від Скандинавії до США. Державні обмеження широкосмугового й мережевого доступу — це стратегія, яка по праву належить старим тоталітарним режимам. А якщо уявити, що натомість самі засоби масової інформації встановлять для себе набір директивних правил, які регулюватимуть залежність між повільністю й швидкістю? Тому нехай це буде моя перша пропозиція на суспільному рівні:

Етичні вимоги до преси повинні бути розширені й містити низку правил, що стосуються повільності. У більшості європейських країн організації, пов'язані з пресою, встановили більш чи менш ефективні норми, які регулюють інші етичні принципи, і таке доповнення просто базувалося б на існуючих у кожній країні засадах. Матеріал, який по самій своїй природі вимагає повільності (наприклад, великі трагедії, наукові новини, подробиці про національний бюджет), повинен передаватися повільно, незалежно від засобу інформації. Вважалося б порушенням правил, якби, скажімо, матеріали про генетичні дослідження подавалися у такій самій формі, що й останні новини зі світу поп-музики. Застосовувалися б санкції.

Наступна пропозиція також безпосередньо пов'язана з продукуванням знань і стосується недоречних побічних ефектів нагромадження. В сумі продукується надто багато тексту, принаймні в багатих країнах. Цілком можливо, що загальна сума щастя у певному суспільстві зростає, коли воно збільшує виробництво порохотягів і тостерів, але залежність між кількістю і якістю є складною, і ніде це не є очевиднішим, ніж у сфері інформації. Пропозиція звучить так:

Принцип «менше — це більше» повинен бути утверджений як норма серед постачальників інформації. Якщо стаття А вдвічі довша від статті Б, вона має бути також удвічі складнішою. Плодовиті автори з помісячною оплатою повинні мати спонуки зменшити свою продуктивність, якщо це передбачає покращення

якості. Наприклад, реномованих професорів, які багато пишуть, можна було б заохочувати мовчати протягом п'яти років, за умови, що потім вони подають працю, яка справді має велике значення. (Один мій знайомий колись запропонував, щоб усі автори мали максимальну квоту 500 сторінок. Якби вони перевищили цей ліміт, то мали би виключити зі свого доробку деякі більш ранні праці.) Це зумовило б необхідність оцінювати якість, а не просто підраховувати кількість публікацій.

Подальші пропозиції стосуються електронної пошти й мобільних телекомунікацій. Лише незначна меншість людей сумує за тим технологічним кам'яним віком, коли ми про таке навіть не чули, але ми також маємо право жити в суспільстві, де обидва ці види технології (які от-от зіллються) правильно використовуються. Недоступність, як добре відомо, є дуже дефіцитним ресурсом у світі з чимраз ефективнішим зв'язком.

Усі працівники повинні мати право перебувати поза зв'язком протягом одного місяця щороку, не враховуючи відпусток. Це право повинно бути зафіксоване в трудовій угоді, де також має бути вказано, що ніхто не зобов'язаний відповідати на електронну кореспонденцію поза робочим часом. Комп'ютери в установах повинні мати табличку на моніторі: «Користуйся електронною поштою, тільки коли це необхідно».

Публічні місця — ресторани, банки, автобуси, ліфти — мають бути зонами, вільними від мобільного зв'язку. Цього легко домогтися, встановивши в конкретних місцях передавачі шумів (у певному сенсі, це являє собою щось протилежне до замкненої системи відеомоніторингу — люди від'єднуються, замість того щоб перебувати під наглядом). У надзвичайних випадках, коли, наприклад, поїзд метро зупиняється на дві години між станціями, передавачі шумів можуть бути вимкнені. Окрім того, можна б запропонувати, щоб телефонні компанії об'єднали сили для запровадження національного дня без мобільного зв'язку — жест по відношенню до середовища, подібний до підтримки тропічних лісів нафтовими компаніями.

Є ще й інші способи впровадження гальм. Наприклад:

Влада запроваджує два державні напіввихідні дні, закладені в робочий час, наприклад, від 11:00 до 14:00. Ця ідея була втілена норвезькою групою сприяння повільності 7 червня 2000 року. Робітників заохотили покинути свої установи й провести

декілька неспішних годин з колегами. Це мало великий успіх. Якщо розглядати ізольовано, то подібна ініціатива може видатися безглуздою, але саме такі проблески повільного часу можуть стати тим, що потрібно для стимулювання ширших роздумів стосовно того, що люди насправді роблять зі своїм часом. Три вільні години посеред дня можуть дати вкрай необхідну можливість продумати дві чи навіть три думки аж до їх логічного завершення. Може навіть статися, що дехто з нас виявить, що світ продовжує існувати, навіть якщо ми йдемо на довгу прогулянку замість бути прикутими до комп'ютера чи телефону.

Виявляється справжня мета конференцій, а саме як приводу провести декілька годин чи днів повільного часу з колегами. Як усі знають, найважливішою частиною конференцій є бесіди, що мають місце під час перерв на каву або по вечорах — люди, які відповідають за програми, повинні про це пам'ятати й враховувати при складанні програм. Можна навіть штрафувати тих учасників, чий стільникові телефони дзвонять під час конференції (це вже впроваджено в компанії одного мого знайомого).

Компанії впроваджують організаційні можливості для повільності під час робочого часу, такі як неструктуровані групові розмови. Аби дати працівникам час для участі в такого роду антизборах, керівництво також вживає заходів для зменшення кількості бюрократичних паперів та іншої бездумно поширюваної інформації до абсолютного мінімуму.

Планування міст зорієнтоване на архітектуру повільності. Перевага надається відкритим площам, вузьким проходам, покрученим вуличкам і — звичайно — гарним будівлям, які заохочують перехожих зупинитися. Повільний рух має перевагу над швидким рухом.

Профспілки повинні поставити повільність на порядок денний. Дедалі більша частина європейських найманих робітників вважають, що профспілки не потрібні. Частково так діється тому, що вони виросли з економіки промислової революції і продовжують втілювати її. Якщо профспілки хочуть вижити, в них необхідно вдихнути нове життя. Якщо вони в наступний Першотравень піднімуть на своїх прапорах гасла з вимогами повільного часу й узгодженості, в них ще може бути шанс. Або скажемо ще наступним чином: у жовтні 2000 року я був запрошений доповідачем на національну конференцію з проблем робочого середовища, що проводилася в Бергені, західна Норвегія. На

першому поверсі величезного Гріг-Холу була виставка, де багатьом компаніям дозволили рекламувати свої рішення різних середовищних проблем, які постають на роботі. Широко були представлені каски, черевики, вентиляційні системи, ергономічні миші й химерного вигляду стільці. Я марно шукав компанію, яка пропонувала б такі засоби, як повільність, узгодженість і такі штукенції, які б автоматично усували непотрібні засідання з робочих графіків людей. Забруднення часу і простору, яке важче обчислити, ніж забруднення води й повітря, ще не включене в порядок денний при обговоренні проблем середовища.

Ми не стоїмо перед вибором між гіперактивною, переповненою, прискореною темпоральністю моменту, з одного боку, і спокійною, кумулятивною, «органічною» темпоральністю, з іншого боку. Інформаційна технологія займатиме в передбачуваному майбутньому домінуюче становище в нашому типі суспільства і виявлятиме вплив на всіх — за винятком, можливо, невеличкого маргінесу фундаменталістів (тобто людей, чия ідентичність повністю визначається тим, проти чого вони виступають). Проект, який у гіпотетичний і, без сумніву, банальний спосіб був накиданий на цих останніх сторінках, мусить полягати у віднайденні рівноваги, тобто у створенні світу, який матиме достатньо місця для широкого, всеохопного «і — і» (на протигагу протестантському принципу «або — або»). Я підозрюю, що, замислившись над своїм життям на смертному ложі через якийсь час (хай то буде через рік чи через 60 років), читачі не шкодуватимуть, що надто мало часу приділяли розмовам по мобільному телефону, переписці по електронній пошті, відвідуванню засідань, перегляду нескінченних мильних опер та переїздам з пункту А в пункт Б — машиною, літаком, у таксі чи в кіберпросторі (або, що характерно, усіма чотирма способами). Коли організатори опитувань запитують європейців, що надає їхньому життю найбільшого сенсу, останні рідко згадують щось із вищезазнаного. Вони навіть не говорять про відпустки під сонцем. Більшість скаже: «час, проведений із близькими друзями», «спостереження за тим, як ростуть мої діти», «можливість зробити щось для інших» або навіть «смачна їжа» чи «мистецтво». Такі відповіді зовсім не є лицемірними; я вважаю, що їх слід сприймати як щирі правду. Ця книжка показала, чому подібних вартостей так важко досягти на практиці. Сподіваюся, вона також показала, що цілком можливо домогтися, аби й вовки були ситі, і вівці цілі.

Джерела

Хоча книжки, інтерв'ю та інші тексти, опубліковані скандинавськими мовами, використовувалися непрямим чином при підготовці цієї книжки, я в цілому не подаю їх нижче, оскільки вони недоступні для більшості читачів. Я, проте, вкажу тут на деякі найважливіші для мене джерела натхнення. Йон Бінг, професор права і автор науково-фантастичних творів з Осло, був найбільш далекоглядним у Норвегії коментатором інформаційної доби протягом трьох десятиліть; не меншою мірою він несе відповідальність за підігрівання моєї первісної зацікавленості комп'ютерами. Тронд Берг Ериксен (історик ідей, не родич) та Андерс Йогансен (антрополог/дослідник медіа) обидва у дуже різний спосіб просвітили мене щодо часу в цілому. Тор Ньорретрандерс, впливовий датський науковий журналіст, допоміг зрозуміти дуже важливі речі за допомогою свого новаторського протиставлення «інформація/ексформація», а погляди шведського професора фізики Боділь Єнсен у її невеличкій книжечці 1999 року «*Tio tankar om tid*» («Десять думок про час») та датського соціолога Ларса-Генрика Шмідта збігаються дуже різним чином з моїми головними думками стосовно важливих проблем.

2. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА, ІНФОРМАЦІЙНИЙ КУЛЬТ

Книжки Елвіна Тоффлера (Alvin Toffler) «*Future Shock*» та «*The Third Wave*», в яких розглядається зростаюча економічна роль інформації — у першій з огляду на тодішній стан, у другій з огляду на найближче майбутнє, — були видані, відповідно, видавництвами «*Bantam*» (Toronto 1970) та «*William Morrow*» (New York 1980). Книжка Дугласа Адамса (Douglas Adams. *Dirk Gently's Holistic Detective Agency*) була опублікована видавництвом «*Pan*» у 1988 році. Книжка Гобсбаума (Hobsbawm) «*Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*» опублікована видавництвом «*Oxford University Press*» у 1994 році. Твердження Бодріяра (Baudrillard) звучить: «*The Gulf War Did Not Take Place*» (London: Power Books 1995). Статистичні дані про кількість людей в режимі

«онлайн», безумовно, вже оновлені на час, коли читаються ці рядки, узято з: www.nua.ie. Оповідання Брінгсверда «*The Man Who Collected the First of September 1973*» опубліковане в: Jorge Luis Borges, Silvina Ocampo and A. Bioy Casares, eds. *The Book of Fantasy* (London: Black Swan 1990). Норвезькою мовою його твір опублікований в Осло видавництвом «*Gyldendal*». Подробиці про друкарську машинку Малінга та про зв'язок Ніцше з технологією для писання узято з каталогу до виставки «*Hastighet: Det nittende erhundre*» («Швидкість: XIX сторіччя») у Норвезькій національній бібліотеці навесні 2000 року. Глобальне зростання, пов'язане з різними інформаційними технологіями, добре задокументоване в «*UNESCO Statistical Yearbook*»; оновлену інформацію з деяких питань можна взяти з: www.unesco.org. Цитата з Маркса узята зі «Злиденності філософії» («*La Misere de la philosophie*», 1847 — єдина книжка, яку він написав французькою мовою), його полеміки з французьким анархістом Прудоном та його книжкою «Філософія злиденності». Порівняння користувачів *Mac* та *PC* подається Едвардом Мендельсоном (Edward Mendelson. *How computers can destroy prose* // *New York Review of Books* 1990), який посиляється на дослідження, проведене в Делаварі, опубліковане в «*Academic Computing*» у 1990 році. «*Held et al.*» з Рис. 2.2 — це: David Held et al. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture* (Cambridge: Polity 1999). Кастелз цитується за: Manuel Castells. *End of Millennium* (Oxford: Blackwell 1997), p.336.

3. ЧАС КНИЖКИ, ГОДИННИКА І ГРОШЕЙ

Кількість джерел, використаних у цьому розділі, може бути точно підрахована як щось між нулем і кількома сотнями томів. Загальні огляди культурної історії рідко коли не бувають спірними. Сама думка, що людську історію можна періодизувати згідно з головними великими «вододілами», сильно оспорується. Проте я особисто черпаю натхнення з таких розвідок, як книжки Джека Гуді про державу та письменність, найдоступнішою з яких є: Jack Goody. *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge: Cambridge University Press 1977), та: Ernest Gellner. *Plough, Sword and Book: The Structure of Human History* (London: Collins 1988). Marshall McLuhan. *Understanding Media* (1964) була уважно прочитана у

виданні «Routledge» 1994 року, і це чудова, блискуча книжка про письмо та інші «доповнення до відчуттів». Антропологом на Яві був Олаф Смедал з університету в Бергені. Докторська дисертація Анрі Бергсона «*Sur les donnees immediates de la conscience*» була недавно видана англійською мовою під назвою: «*Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*» (Minneapolis, NY: Dover Press). Georg Simmel. «*Philosophic des Geldes*» вперше була опублікована в 1907 році (сучасне видання — Frankfurt: Suhrkamp 1989), англійською мовою існує під назвою «*Philosophy of Money*» (London: Routledge 1978) і залишається однією з найкращих праць про комунікативне значення грошей. Мій колега Генрік Сіндінг-Ларсен був першим, хто привернув мою увагу до важливості музичного нотного письма. Друкарський верстат був названий найважливішим винаходом за останні 2.000 років групою відомих вчених у різних галузях, див.: www.edge.com або: John Brockman, ed. *The Greatest Inventions of the Past 2000 Years* (New York: Simon & Schuster 2000). Benedict Anderson. «*Imagined Communities*» була опублікована в Лондоні видавництвом «Verso» (2nd edn., 1991). Дані про письменність в елізаветинські часи наводяться за: R.S.Schofield. *The Measurement of Literacy in Pre-Industrial England*. // Jack Goody, ed. *Literacy in Traditional Societies* (Cambridge: Cambridge University Press 1968).

4. ШВИДКІСТЬ

Цитата з Бьоретцена узятя з компакт-диска «*Noen ganger er det all right*» («Часом буває добре») (Oslo: Tylden 1995). Згадана театральна примадонна — це Венке Фос, яка входить у п'ятірку найвідоміших, можливо, в Норвегії людей. Milan Kundera. *Slowness (La Lenteur)* була опублікована видавництвом «Faber» (London) у 1996 році. Про чуму в 530-і роки див.: David Keys. *Catastrophe: An Investigation into the Origins of the Modern World* (London: Arrow 2000). Вірілію цитується за книжкою його інтерв'ю: «*Cybermonde: la politique du pire*» (Paris: Textuel 1996). Практично всі його книжки можна читати як приклади (якщо не вступи до) дромології. Особливо важливою для наших проблем є його «*The Information Bomb*» (London: Verso 2000) (французький оригінал — 1998). Загальних вступів до праць Тьоніса, Зімеля та інших класичних соціологів є багато; популярним підручником

є: Anthony Giddens. *Sociology* (Cambridge: Polity 1989/1997). Журналіст зі «*Scotsman*» цитується за: «*The Economist*», Millennium Issue, December 1999. James Gleick. *Faster: The Acceleration of Just About Everything* (New York: Pantheon 1999) — це джерело, звідки узятє гасло «Coca-Cola» (ст. 49). Гамсун цитується за: «*Om det moderne Americas Aandsliv*» (1889, Eng. ed. «*The Cultural Life of Modern America*», Cambridge, MA: Harvard University Press 1969), а есе Кіплінга «Американські нотатки» вперше було опубліковане в 1891 році (цитується з інтернету). Поль Вірілію пише про фотографію, фільм і час у декількох книжках, див., наприклад: «*The Vision Machine*» (Bloomington: Indiana University Press 1994, orig. edn. 1988). Випадок з Ерландером розповів політолог Ульф Б'єрельд в: «*Tiden och den fria viljan*» («Час і свободна воля»). // *Moderne Tider* («Нові часи», шведський журнал), April 2000. Пряця Рамоне (Ramonet) «*La Tyrannie de la communication*» була опублікована в Парижі видавництвом «Galilee» в 1999 році; він пише про втрату довіри до журналістів на ст.ст.60-61, а про швидкість зростання у сфері інформації на ст.184. Політологом, який звернув увагу на прискорення в політичних виступах, був Ульф Торгерсен. Стаття у «*New Scientist*» про відеофони та інші електронні засоби зв'язку сучасності та найближчого майбутнього була надрукована у випуску за 21 жовтня 2000 року.

5. ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ

T.R.Malthus. *Essay on the Principle of Population* існує в багатьох виданнях і публікувалася шістьма виправленими виданнями ще за життя Мальтуса. Я користувався виданням «Oxford University Press» 1993 року. Шварц цитується за: Gleick. *Faster*, p.188, а приклад із хмарочосами далі у цьому розділі узятий з тієї ж книжки, ст.24. Енгельс звернувся до діалектики природи у незавершений праці, опублікованій через багато років після його смерті під назвою: «*Dialektik der Natur*» (1927, Eng. edn. «*The Dialectics of Nature*», New York: International Publishers 1940). Тсембага чудово описані в: Roy Rappaport. *Pigs for the Ancestors* (New Haven, CT: Yale University Press 1967), а історія про поліплоїдного коня розказана в: G.Bateson. *Mind and Nature: A Necessary Unity* (London: Wildwood 1979), pp.66-67. Дані про книговидавництво і споживання паперу узяті з: *UNESCO Statistical*

Yearbook, 1999. Цифри про «Amazon.com» узяті зі щорічного звіту компанії і доступні на www.amazon.com. Зростання міжконтинентальних телефонних ліній описане в: David Held et al. *Global Transformations*, p.343, і в цій же книжці говориться про зниження цін на трансатлантичні телефонні переговори на ст.170. Загальна кількість хвилин, затрачених на глобальні телекомунікації, подається за: Ramonet. *La Tyrannic de la communication*, pp. 176-177. Статистичні дані щодо мобільних телефонів у Норвегії походять від «Telenor», головної національної телефонної компанії. Динаміка міжнародних авіаперевезень представлена на *web-сторінці IATA*, www.iata.com. Статистичні дані щодо розвитку туризму в Середземномор'ї узяті з: Orvar Lofgren. *On Holiday: A History of Vacationing* (Berkeley: University of California Press 1999), p.251.

6. НАГРОМАДЖЕННЯ

Класичним аналізом «Династії» є: Jostein Gripsrud. *The Dynasty Years: Hollywood Television and Critical Media Studies* (London: Routledge 1995). Байка Борхеса про вавилонську бібліотеку надрукована в: *Ficciones* (Madrid: Alianza Editorial 1971); англійською мовою в: *Labyrinths* (London: Penguin 1970). Книжка Маклюєна «*The Gutenberg Galaxy*» була опублікована у 1962 році (Toronto: Toronto University Press), але найзначнішою його книжкою є: *Understanding Media* (New York: New American Library 1964). Серед тих, хто вважає, що його оптимізм важко зрозуміти, ми повинні назвати деяких найважливіших критичних аналітиків медіа, включаючи Артура і Марілуїзу Крокер, Жана Бодрієра та Поля Віріліо. Книжка Біла Мартіна — це: *Listening to the Future: The Time of Progressive Rock 1968-1978* (Chicago: Feedback 1997), а цитати узяті зі ст.ст. 290 та 292. Книжка Ено — це: *A Year with Swollen Appendices* (London: Faber 1996), а Кастелз цитується за: *The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell 1996), p.463. Щодо праці Бурд'є «*Sur la television*», то я використовував англійське видання («*On Television*, London: Pluto Press 1998). Гальтунг цитується за рукописом його книжки «*Johan uten land*» («Юхан без землі»), Oslo: Aschehoug 2000.

7. СИНДРОМ КУБИКІВ «ЛЕГО»

Рекомендовані тексти згадуваних теоретиків — це: Jean Baudrillard. *The Illusion of the End* (Cambridge: Polity 1994); Anthony Giddens. *The Constitution of Society* (Cambridge: Polity 1984) та *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity 1990); Paul Virilio. *From Modernism to Hypermodernism and Beyond*, ed. John Armitage (London: Sage 2000); Manuel Castells. *The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell 1996). Повна назва книжки Сенета — Richard Sennett. *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (New York: Norton 1998). Див. також: Ulrich Beck. *The Brave New World of Work* (Cambridge: Polity Press 2000). Повідомлення «*Guardian*» про роботу й стрес цитується з: *Guardian Weekly* 26 October — 1 November 2000. Стаття про психо-активні ліки — це: Randolph Nesse. *Is the Market on Prozac?* www.edge.org/3rd_culture/story/IOO.html. Бейтсон писав про гнучкість у ряді статей, більшість з яких містяться в: *Steps to an Ecology of Mind* (New York: Bantam 1972). Christopher Lash. *The Culture of Narcissism: American Life in Age of Diminishing Expectations* вперше була надрукована видавництвом «W.W.Norton» у 1978 році та продовжувала широко читатися й обговорюватися протягом більшої частини 1980-х років. Американське видання книжки Ліндера — *The Harried Leisure Class* (New York: Columbia University Press 1970). Книжка Денієла Бела — Daniel Bell. *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books 1978), а книжка Баумена (Bauman) «*Life in Fragments*» була надрукована видавництвом «Blackwell» у 1995 році. Дані про швидкість і повільність в американській автомобільній культурі взяті з: Gleick. *Faster*, p.124f.

8. ЗАДОВОЛЕННЯ ВІД ПОВІЛЬНОГО ЧАСУ

Роман Міхаеля Енде «Момо» був опублікований в Німеччині у 1973 році, англійською мовою під назвою «Сірій джентльмен» — у 1974 році, пізніше назва була змінена на «Момо» для видання у паперовій обкладинці у видавництві «Puffin» у 1984 році. Anthony Giddens. *A Runaway World* (фактично, шість радіолекцій) була опублікована в Лондоні видавництвом «Profile» у 1999 році, а надзвичайно роздратована критика на його

оптимістичну ідеологію «третього шляху» — це: Pierre Bourdieu and Loïc Wacquant. *La Nouvelle Vulgate planétaire. // Le Monde Diplomatique*, May 2000. Книжка Габермаса «*The Structural Transformation of the Public Sphere*»-, перекладена англійською мовою лише у 1989 році, була видана в паперовій обкладинці видавництвом «Polity» в 1992 році. Пітер Кокрейн і двоє дітей цитуються за: *Little Book of the Millennium* (London: Headline 1999). Книжка Леві-Строса — це: *Les Structures elementaires de laparente* (Paris: PUF 1949; англійський переклад — 1969).

Кальварія дає життя...

о. д-р Борис Гудзяк

12 років доброї української книжки!

Кращі взірці актуальної української прози і поезії, відзначені цілою низкою різноманітних літературних премій.

Відкриття нових імен, чиї твори перевертають уявлення про можливості літератури.

Кращі взірці сучасної та класичної світової літератури.

Фундаментальні праці сучасних філософів, соціологів та політологів. Унікальні посібники, довідкові та словникові видання.

Культовий часопис текстів і візій «Четвер». Понад 100 назв, виданих упродовж двох останніх років.

Детальна інформація про видавництво, авторів та книжки.
Розширена Інформація про видання, що готуються до друку.

Новини, форум, лінки на додаткові веб-ресурси.

Можливість індивідуальних замовлень.

Акції з розіграшами призів.

Рукописи, пропозиції, зауваження та побажання приймаються без рекомендацій та будь-яких обмежень.

Наші партнери

Мистецьке об'єднання «Дзига»
(м. Львів, вул. Вірменська 35,
www.ii.lviv.ua)

Культурна агенція «Хазарія»
(E-mail: khazaria@khazaria.org)

Наукове видання

Томас Гілланд Еріксен

ТИРАНІЯ МОМЕНТУ:

ШВИДКИЙ І ПОВІЛЬНИЙ ЧАС В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

З англійської переклав Віктор Дмитрук

Відповідальна за випуск *Галина Завалій*

Редактор *Наталка Чорніта*

Макет та художнє оформлення *Сашка Шевцова*

Видавець: «Кальварія»

м.Львів, вул. Глінки, 1а

ДК №676 від 16.11.01р.

Для зауважень, побажань та замовлень:

а/с 328, м.Львів, 79000, Україна Тел./факс:

(+38-0322) 98-00-39, 40-32-15 E-mail:

mail@calvaria.org <http://www.calvaria.org>

Друк: **ТОВ «Сплайн»**

79005, м. Львів, вул. Дудасва, 15

Тел.: (+38-0322) 99-13-67

Фотовивід: ТОВ «Колір ПРО»

м. Львів, вул. Глінки, 1а

Тел.: (+38-0322) 97-81-05, 40-33-07

ЕРІКСЕН Томас Гілланд

71 Тиранія моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу/Переклад з англійської Віктора Дмитрука. — Львів: Кальварія, 2004. — 196 с.
ISBN966-663-134-2

Томас Гілланд Еріксен — відомий учений-антрополог, співробітник Центру технології, інновацій та культури Університету в Осло. Автор численних праць з антропології, зокрема «Ethnicity and Nationalism» та «Small Places, Large Issues».

До уваги читача — дуже цікаво й фахово написана книжка, яка торкається найболючіших проблем інформаційної доби. «Тиранія моменту», оперуючи численними яскравими прикладами, ставить діагноз нашій шаленій «ері прискорення». Автор доводить, що молодіжна культура, «мильні опери», реклама, електронний зв'язок, гнучкий графік роботи пов'язуються однією й тією ж логікою, що ґрунтується на інформаційних технологіях.

ББК87

«Читаючи «Тиранію моменту», я відчув,
що вона мене зачаровує і я її подолав
на одному диханні.
Тема дослідження надзвичайно актуальна,
і Т.Г.Еріксен подає «Тиранію моменту»
в чудовому легкому стилі»

*Todd Gitlin, Professor of Culture,
Journalism and Sociology, New York University*

 Капіварія

Томас Гілланд Еріксен

Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу

Томас Гілланд Еріксен

ТИРАНІЯ МОМЕНТУ

**ШВИДКИЙ і повільний час
в інформаційну добу**

 Капіварія